Secţiunea a patra
PRODUCŢIA PLUSVALORII RELATIVE

Capitolul zece

Noţiunea de plusvaloare relativă

Acea parte a zilei de muncă care nu produce decît echivalentul valorii forţei de muncă pe care o plăteşte capitalul am considerat-o pînă acum drept o mărime constantă, ceea ce şi este de fapt în anumite condiţii de producţie date, adică pe o anumită treaptă de dezvoltare economică a societăţii. Peste acest timp de muncă necesar al său, muncitorul putea să muncească 2, 3, 4, 6 etc. ore. De mărimea acestei prelungiri depindeau rata plusvalorii şi mărimea zilei de muncă. Dacă timpul de muncă necesar era constant, ziua totală de muncă era, dimpotrivă, variabilă. Să presupunem acum o zi de muncă a cărei mărime şi a cărei împărţire în muncă necesară şi în supramuncă sînt date. Să presupunem, de pildă, că linia a c, a——————b—c, reprezintă o zi de muncă de douăsprezece ore, fracţiunea a b 10 ore de muncă necesară, iar fracţiunea b c 2 ore de supramuncă. Cum poate fi mărită, în aceste condiţii, producţia de plusvaloare, cu alte cuvinte cum poate fi prelungită supramunca, fără vreo prelungire sau independent de vreo prelungire a lui a c?

Cu toate că limitele zilei de muncă a c sînt date, se pare că b c poate fi prelungit, dacă nu printre extindere dincolo de punctul său final, c, care este în acelaşi timp şi punctul final al zilei de muncă a c, atunci prin mutarea punctului său iniţial b în direcţie opusă, spre a. Să presupunem că b'–b din a—————b'–b—c este egal cu jumătate din b c, deci egal cu o oră de muncă. Dacă înăuntrul zilei de muncă a c, de 12 ore, punctul b este mutat spre b', atunci b c devine b' c, supramunca creşte cu jumătate, de la 2 la 3 ore, cu toate că ziua de muncă numără, ca şi mai înainte, numai 12 ore. Dar această extindere a supramuncii de la b c la b' c, de la 2 la 3 ore, este evident imposibilă fără scurtarea simultană a muncii necesare de la a b la a b', de la 10 la 9 ore. Unei prelungiri a supramuncii îi corespunde reducerea muncii necesare, sau, cu alte cuvinte, o parte din timpul de muncă pe care pînă acum muncitorul îl folosea de fapt pentru sine se transformă în timp de muncă pentru capitalist. Ceea ce s-ar schimba n-ar fi lungimea zilei de muncă, ci proporţia în care ea se împarte în muncă necesară şi supramuncă.

Pe de altă parte, la o mărime dată a zilei de muncă şi a valorii forţei de muncă este dată, evident, însăşi mărimea supramuncii. Valoarea forţei de muncă, adică timpul de muncă necesar pentru producerea ei, determină timpul de muncă necesar pentru reproducerea valorii ei. Dacă o oră de muncă se exprimă într-o cantitate de aur de o jumătate de şiling, adică de 6 pence, şi dacă valoarea pe o zi a forţei de muncă reprezintă 5 şilingi, atunci muncitorul trebuie să muncească zilnic 10 ore pentru a înlocui valoarea pe o zi a forţei sale de muncă, plătită lui de capital, pentru a produce deci un echivalent al valorii mijloacelor de subzistenţă care îi sînt necesare pe o zi. O dată cu valoarea acestor mijloace de subzistenţă este dată valoarea forţei sale de muncă[1)], o dată cu valoarea forţei de muncă este dată mărimea timpului său de muncă necesar. Mărimea supramuncii se obţine însă prin scăderea timpului de muncă necesar din ziua totală de muncă. Dacă scădem zece ore din douăsprezece rămîn două, şi, în condiţiile date, nu se prea vede cum ar putea fi prelungit timpul de supramuncă peste aceste două ore. Capitalistul ar putea, desigur, să-i plătească muncitorului în loc de 5 şilingi numai 4 şilingi şi 6 pence sau şi mai puţin. Pentru reproducerea acestei valori de 4 şilingi şi 6 pence ar fi suficiente 9 ore de muncă; din cele 12 ore ale zilei de muncă ar fi deci destinate supramuncii 3 ore în loc de 2 ore, iar plusvaloarea însăşi s-ar urca de la 1 şiling la 1 şiling şi 6 pence. Dar acest rezultat n-ar pultea fi obţinut decît prin reducerea salariului muncitorului sub valoarea forţei sale de muncă. Cu cei 4 şilingi şi 6 pence pe care îi produce în 9 ore el dispune de o cantitate de mijloace de subzistenţă cu $^{1}/_{10}$ mai mică decît înainte, şi, prin urmare, forţa sa de muncă nu va fi reprodusă în întregime. Supramunca ar fi astfel prelungită numai printr-o

depăşire a limitelor ei normale, domeniul ei ar fi extins numai prin uzurparea unei părţi din timpul de muncă necesar. Cu tot rolul important pe care această metodă îl are în mişcarea reală a salariului, ea este exclusă aici, întrucît se presupune că mărfurile, deci şi forţa de muncă, se cumpără şi se vînd la valoarea tor integrală. Pornind de la această ipoteză, timpul de muncă necesar pentru producerea forţei de muncă sau pentru reproducerea valorii ei nu poate să fie redus deoarece atunci salariul muncitorului scade sub valoarea forţei sale de muncă; el poate să fie redus numai dacă însăşi această valoare scade. La o lungime daltă a zilei de muncă, prelungirea supramuncii trebuie să rezulte din reducerea timpului de muncă necesar, şi nu invers, reducerea timpului de muncă necesar din prelungirea timpului de supramuncă. În exemplul nostru, pentru ca timpul de muncă necesar să se reducă cu $^{1}/_{10}$, de la 10 la 9 ore, şi pentru ca din această cauză timpul de supramuncă să se prelungească de la 2 la 3 ore, valoarea forţei de muncă trebuie efectiv să scadă cu $^{1}/_{10}$.

O asemenea scădere a valorii forţei de muncă cu $^{1}/_{10}$ presupune însă, la rîndul ei, ca aceeaşi masă de mijloace de subzistenţă, produsă înainte în 10 ore, să fie acum produsă în 9 ore. Lucru imposibil însă fără o creştere a forţei productive a muncii. Cu mijloacele date, un cizmar poate, de pildă, să confecţioneze o pereche de cizme într-o zi de muncă de 12 ore. Pentru ca cizmarul să confecţioneze într-o durată de timp egală două perechi de cizme, forţa productivă a muncii sale trebuie să se dubleze, şi ea nu se poate dubla fără o schimbare intervenită în mijloacele sale de muncă sau în metodele sale de lucru, sau concomitent în amîndouă. Trebuie deci să intervină o revoluţie în condiţiile de producţie ale muncii sale, adică în modul său de a produce, şi, prin urmare, în însuşi procesul muncii. Prin sporirea forţei productive a muncii înţelegem aici, în genere, o schimbare în procesul muncii datorită căreia se reduce timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea unei mărfi, datorită căreia o cantitate mai mică de muncă dobîndeşte forţa de a produce o cantitate mai mare de valoare de întrebuinţare[2)]. Prin urmare, în timp ce la producerea plusvalorii în forma analizată pînă acum s-a presupus un mod de producţie dat, pentru producerea plusvalorii prin transformarea muncii necesare în supramuncă nu e de loc suficient ca capitalul să pună stăpînire pe procesul de muncă în forma lui istorică moştenită, sau existentă, şi doar să-i prelungească durata. El trebuie să revoluţioneze condiţiile tehnice şi sociale ale procesului de muncă, adică însuşi modul de a produce, pentru a mări forţa productivă a muncii, pentru a reduce, prin sporirea forţei productive a muncii, valoarea forţei de muncă şi pentru a micşora astfel acea parte a zilei de muncă necesară pentru reproducerea acestei valori.

Plusvaloarea produsă prin prelungirea zilei de muncă o numesc plusvaloare absolută; dimpotrivă, plusvaloarea rezultată din reducerea timpului de muncă necesar şi din schimbarea corespunzătoare a raportului de mărime dintre cele două părţi componente ale zilei de muncă o numesc plusvaloare relativă.

Pentru a reduce valoarea forţei de muncă, creşterea forţei productive a muncii trebuie să cuprindă acele ramuri industriale ale căror produse determină valoarea forţei de muncă, adică acele ramuri care produc mijloace de subzistenţă uzuale, sau care pot înlocui aceste mijloace. Dar valoarea unei mărfi nu este determinată numai de cantitatea de muncă care îi dă forma ultimă, ci, în egală măsură, şi de cantitatea de muncă cuprinsă în mijloacele ei de producţie. Astfel valoarea unei cizme este determinată nu numai de munca cizmarului, ci şi de valoarea pielii, a smoalei, a aţei etc. Prin urmare, creşterea forţei productive a muncii şi ieftinirea corespunzătoare a mărfurilor din ramurile industriale care furnizează elementele materiale ale capitalului constant — mijloacele de muncă şi materialul de muncă — pentru producerea mijloacelor de subzistenţă necesare provoacă de asemenea o scădere a valorii forţei de muncă. Dimpotrivă, în acele ramuri de producţie care nu furnizează nici mijloace de subzistenţă necesare, nici mijloace de producţie pentru fabricarea lor, creşterea forţei productive a muncii nu afectează valoarea forţei de muncă.

Bineînţeles, ieftinirea mărfurilor face să scadă valoarea forţei de muncă numai pro tanto, adică numai în proporţia în care ea participă la reproducerea forţei de muncă. Astfel cămăşile sînt un mijloc de subzistenţă necesar, dar numai unul din multe altele. Ieftinirea lor reduce doar cheltuiala muncitorului pentru cămăşi. Suma totală a mijloacelor de subzistenţă necesare constă însă din mărfuri diferite, toate produse ale unor industrii diferite, iar valoarea fiecăreia din aceste mărfuri constituie întotdeauna o parte alicotă din valoarea forţei de muncă. Această valoare scade o dată cu timpul de muncă necesar pentru reproducerea ei, reducerea în ansamblu a acestui timp de muncă fiind egală cu suma reducerilor lui în toate ramurile de producţie. Acest rezultat general îl tratăm aici ca şi cum ar fi rezultatul nemijlocit şi scopul nemijlocit în fiecare caz în parte. Dacă un capitalist oarecare ieftineşte, de pildă, cămăşile prin sporirea forţei productive a muncii, el nu urmăreşte nicidecum, cu necesitate, scopul de a reduce pro tanto valoarea forţei de muncă şi deci timpul de muncă necesar; dar în măsura în care contribuie în cele din urmă, la acest rezultat, el contribuie la mărirea ratei generale a plusvalorii[3)]. Tendinţele generale şi necesare ale capitalului trebuie distinse de formele în care ele se manifestă.

Nu vom analiza acum modul cum se manifestă în mişcarea exterioară a capitalurilor legile imanente ale producţiei capitaliste, acţionînd ca legi coercitive ale concurenţei şi devenind astfel, în conştiinţa capitalistului, motive determinante; atît însă reiese limpede de la început: o analiză ştiinţifică a concurenţei devine posibilă numai în momentul în care a fost înţeleasă natura internă a capitalului, aşa cum mişcarea aparentă a corpurilor cereşti nu poate fi înţeleasă decît de acela care cunoaşte mişcarea lor reală, dar insesizabilă pentru simţuri. Cu toarte acestea, pentru înţelegerea producerii plusvalorii relative, şi exclusiv pe baza rezultatelor obţinute pînă acum, trebuie să remarcăm următoarele.

Dacă o oră de muncă se exprimă printr-o cantitate de aur de 6 pence, adică $^1/_2$ şiling, într-o zi de muncă de 12 ore se produce o valoare de 6 şilingi. Să presupunem că la nivelul dat al forţei productive a muncii, în aceste 12 ore de muncă se execută 12 bucăţi de marfă. Valoarea mijloacelor de producţie, a materiilor prime etc. consumate pentru fiecare bucată este, să zicem, de 6 pence. În acest caz, o bucată de marfă va costa 1 şiling, anume 6 pence pentru valoarea mijloacelor de producţie şi 6 pence pentru valoarea nouă ce i-a fost adăugată prin prelucrare. Să presupunem acum că un capitalist ar reuşi să dubleze forţa productivă a muncii şi în consecinţă să producă, în decursul zilei de muncă de 12 ore, 24 de bucăţi din acest fel de marfă, în loc de 12. La o valoare neschimbata a mijloacelor de producţie valoarea unei bucăţi de marfă scade acum la 9 pence, şi anume 6 pence pentru valoarea mijloacelor de producţie şi 3 pence pentru valoarea nouă adăugată prin ultima operaţie. În pofida dublării forţei productive a muncii, ziua de muncă creează, ca şi înainte, o valoare nouă de numai 6 şilingi, dar care se repartizează acum asupra unei cantităţi duble de produse. Deci fiecărui produs în parte nu-i mai revine acum decît $^1/_{24}$ în loc de $^1/_{12}$ din această valoare totală, 3 pence în loc de 6 pence, sau, cu alte cuvinte, mijloacelor de producţie nu li se mai adaugă acum, la transformarea lor în produs, calculînd fiecare bucată în parte, decît o jumătate de oră de muncă în loc de o oră întreagă, cum se întîmpla înainte. Valoarea individuală a acestei mărfi este acum inferioară valorii ei sociale, adică marfa costă mai puţin timp de muncă decît marea masă a aceloraşi articole produse în condiţiile sociale medii. Bucata costă în medie 1 şiling, adică reprezintă 2 ore de muncă socială; datorită schimbării modului de a produce, ea nu costă decît 9 pence, adică nu reprezintă decît $1^1/_2$ ore de muncă. Valoarea reală a unei mărfi nu o constituie însă valoarea ei individuală, ci valoarea ei socială, cu alte cuvinte ea nu se măsoară cu timpul de muncă pe care l-a cheltuit de fapt producătorul într-un caz izolat, ci cu timpul de muncă socialmente necesar pentru producerea ei. Prin urmare, dacă capitalistul care aplică noua metodă îşi vinde marfa la valoarea ei socială de 1 şiling, atunci el o vinde cu 3 pence peste valoarea ei individuală şi realizează astfel o plusvaloare suplimentară de 3 pence. Pe de

altă parte însă, pentru el ziua de muncă de 12 ore o reprezintă acum 24 bucăţi de marfă, şi nu 12, ca înainte. Pentru a vinde, aşadar, produsul unei zile de muncă, el trebuie să desfacă de două ori atîta marfă, să aibă un debuşeu de două ori mai mare. Cînd celelalte condiţii rămîn neschimbate, mărfurile sale îşi cuceresc un debuşeu mai mare numai prin reducerea preţurilor lor. El le va vinde deci cu un preţ peste valoarea lor individuală, dar sub valoarea lor socială, să zicem cu 10 pence bucata. În felul acesta el realizează totuşi la fiecare bucată o plusvaloare suplimentară de 1 penny. De această creştere a plusvalorii el beneficiază indiferent dacă marfa sa aparţine sau nu sferei mijloacelor de subzistenţă necesare şi dacă intră sau nu ca element determinant în valoarea generală a forţei de muncă. Abstracţie făcînd de această ultimă împrejurare, fiecare capitalist în parte este interesat prin urmare să-şi ieftinească marfa prin mărirea forţei productive a muncii.

Dar şi în acest caz sporirea producţiei de plusvaloare rezultă din reducerea timpului de muncă necesar şi din prelungirea corespunzătoare a timpului de supramuncă[3a)]. Să presupunem că timpul de muncă necesar este de 10 ore, deci valoarea pe o zi a forţei de muncă 5 şilingi, iar supramunca 2 ore, astfel încît plusvaloarea produsă zilnic să reprezinte 1 şiling. Capitalistul nostru produce însă acum 24 de bucăţi, pe care le vinde cu 10 pence bucata, adică în total cu 20 de şilingi. Întrucît valoarea mijloacelor de producţie este egală cu 12 şilingi, $14^{2}/_{5}$ bucăţi de marfă nu fac decît să înlocuiască capitalul constant avansat. Ziua de muncă de 12 ore o reprezintă restul de $9^{3}/_{5}$ bucăţi. Deoarece preţul forţei de muncă = 5 şilingi, 6 bucăţi din produs reprezintă timpul de muncă necesar, iar $^{3}/_{5}$ bucăţi supramuncă. Raportul dintre munca necesară şi supramuncă, care în condiţiile sociale medii era de 5 : 1, nu mai este acum decît de 5 : 3. Acelaşi rezultat se obţine şi astfel: valoarea produsului zilei de muncă de 12 ore = 20 de şilingi. Din această sumă, 12 şilingi reprezintă valoarea mijloacelor de producţie, care nu fac decît să reapară în valoarea produsului. Rămîn deci 8 şilingi ca expresie în bani a valorii în care este reprezentată ziua de muncă. Această expresie în bani este mai ridicată decît expresia în bani a muncii sociale medii de aceeaşi categorie, din care 12 ore se exprimă în numai 6 şilingi. Munca de o forţă productivă excepţională acţionează ca muncă potenţată, creează adică în aceleaşi fracţiuni de timp valori mai mari decît munca socială medie de acelaşi fel. Dar capitalistul nostru plăteşte ca şi înainte, numai 5 şilingi pentru valoarea pe o zi a forţei de muncă. Muncitorului îi sînt deci necesare $7^{1}/_{2}$ ore pentru reproducerea acestei valori, în loc de 10, ca înainte. Prin urmare, supramunca sa creşte cu $2^{1}/_{2}$ ore, iar plusvaloarea produsă de el, de la 1 la 3 şilingi. Capitalistul care aplică metode de producţie perfecţionate îşi însuşeşte deci, sub formă de supramuncă, o parte mai mare a zilei de muncă decît ceilalţi capitalişti din aceeaşi ramură. El realizează în mic ceea ce capitalul realizează în mare la producerea plusvalorii relative. Pe de altă parte însă, această plusvaloare suplimentară dispare îndată ce se generalizează noul mod de a produce, şi în consecinţă dispare diferenţa dintre valoarea individuală a mărfurilor produse mai ieftin şi valoarea lor socială. Aceeaşi lege a determinării valorii prin timpul de muncă, resimţită de capitalistul care aplică metoda nouă prin aceea că e obligat să-si vîndă marfa sub valoarea ei socială, îl sileşte, ca lege coercitivă a concurenţei, pe concurenţii lui să introducă noul mod de a produce[4)]. Rata generală a plusvalorii ajunge deci să fie influenţată de întregul proces numai dacă creşterea forţei productive a muncii cuprinde ramuri de producţie şi ieftineşte astfel mărfuri care fac parte din sfera mijloacelor de subzistenţă necesare şi care formează deci elemente ale valorii forţei de muncă.

Valoarea mărfurilor este invers proporţională cu forţa productivă a muncii. La fel stau lucrurile şi cu valoarea forţei de muncă, deoarece ea e determinată de valorile mărfurilor. În schimb, plusvaloarea relativă se află într-un raport direct proporţional cu forţa productivă a muncii. Ea creşte o dată cu creşterea şi scade o dată cu scăderea forţei productive a muncii. O zi socială medie de muncă de 12 ore, presupunînd că valoarea ei în bani nu variază, produce mereu aceeaşi valoare nouă de 6 şilingi, oricum s-ar diviza această sumă de valoare în

echivalent al valorii forţei de muncă şi în plusvaloare. Dar dacă, în urma creşterii forţei productive a muncii, valoarea mijloacelor zilnice de subzistenţă şi deci valoarea pe o zi a forţei de muncă scade de la 5 şilingi la 3 şilingi, plusvaloarea creşte de la 1 şiling la 3 şilingi. Pentru a reproduce valoarea forţei de muncă erau necesare 10 ore de muncă, iar acum numai 6 ore de muncă. Patru ore de muncă au devenit libere şi pot fi adăugate supramuncii. Capitalul are deci tendinţa imanentă şi constantă de a mări forţa productivă a muncii pentru a ieftini marfa şi, ieftinind marfa, pentru a-l ieftini şi pe muncitor[5)].

Valoarea absolută a mărfii îi este în sine indiferentă capitalistului care o produce. Pe el îl interesează numai plusvaloarea cuprinsă în marfă şi realizabilă prin vînzarea ei. Realizarea plusvalorii implică de la sine înlocuirea valorii avansate. Or, întrucît plusvaloarea relativă creşte direct proporţional cu dezvoltarea forţei productive a muncii, în timp ce valoarea mărfurilor scade invers proporţional cu această dezvoltare, întrucît deci unul şi acelaşi proces ieftineşte mărfurile şi sporeşte plusvaloarea cuprinsă în ele, se rezolvă enigma pe care o constituia faptul că întreprinzătorul capitalist, interesat numai în producerea de valoare de schimb, tinde mereu să reducă valoarea de schimb a mărfurilor, o contradicţie cu care unul dintre întemeietorii economiei politice, Quesnay[i)], îşi tortura adversarii, care i-au rămas însă datori cu răspunsul.

„Voi consideraţi — spunea Quesnay — că cu cît se pot face, fără a prejudicia producţia, mai multe economii la cheltuielile sau operaţiile costisitoare în procesul de fabricare a produselor industriale, cu atît mai avantajoase vor fi aceste economii, pentru că ele reduc preţul acestor produse. Şi totuşi voi credeţi ca producerea avuţiei ce rezultă din munca industriaşilor constă în mărirea valorii de schimb a produselor lor“[6)].

În producţia capitalistă, economisirea de muncă prin dezvoltarea forţei productive a muncii[7)] nu urmăreşte deci nicidecum reducerea zilei de muncă. Ea urmăreşte doar reducerea timpului de muncă necesar pentru producerea unei anumite cantităţi de mărfuri. Faptul că muncitorul, ca urmare a sporirii forţei productive a muncii sale, produce să zicem, într-o oră de zece ori mai multă marfă ca înainte, că nu are deci nevoie pentru fiecare bucată de marfă decît de a zecea parte din timpul de muncă de altădată, nu-l împiedică de loc pe capitalist să-l pună să muncească tot 12 ore, ca mai înainte, pentru a produce în aceste 12 ore 1 200 de bucăţi în loc de 120. Ba, ziua sa de muncă poate fi simultan chiar prelungită, astfel încît să se producă în 14 ore 1 400 de bucăţi etc. Iată de ce la economişti de teapa unui MacCulloch[i)], Ure[i)], Senior[i)] şi tutti quanti[*1], pe o pagină putem citi că muncitorul trebuie să fie recunoscător capitalului pentru dezvoltarea forţelor de producţie, deoarece aceasta reduce timpul de muncă necesar, iar pe pagina următoare că trebuie să-şi dovedească această recunoştinţă muncind pe viitor 15 ore în loc de 10. În cadrul producţiei capitaliste, dezvoltarea forţei productive a muncii are drept scop să reducă acea parte a zilei de muncă în decursul căreia muncitorul trebuie să muncească pentru sine, prelungind tocmai astfel cealaltă parte a zilei de muncă, în decursul căreia el poate munci gratuit pentru capitalist. În ce măsură acest rezultat poate fi atins şi fără ieftinirea mărfurilor, va reieşi din examinarea metodelor speciale de producţie a plusvalorii relative, la care vom trece acum.

Capitolul unsprezece

Cooperarea

După cum am văzut, producţia capitalistă începe de fapt abia atunci cînd acelaşi capital individual foloseşte un număr mai mare de muncitori în acelaşi timp, deci atunci cînd procesul de muncă ia proporţii şi furnizează produse pe o scară cantitativ mai mare. Activitatea unui număr mai mare de muncitori desfăşurată în acelaşi timp, în acelaşi loc (sau, dacă vreţi, pe acelaşi cîmp de muncă), în vederea producerii aceluiaşi fel de marfă, sub comanda aceluiaşi capitalist, formează, din punct de vedere istoric şi logic, punctul de plecare al producţiei

capitaliste. În ceea ce priveşte metodele de producţie înseşi, manufactura, de pildă, la începuturile ei nu se deosebea de producţia meşteşugărească de breaslă prin altceva decît prin numărul mai mare de muncitori folosiţi simultan de acelaşi capital. Atelierul meşterului breslaş este doar lărgit.

La început deosebirea este deci pur cantitativă. Am văzut că masa plusvalorii pe care o produce un capital anumit este egală cu plusvaloarea pe care o furnizează un singur muncitor înmulţită cu numărul muncitorilor ocupaţi concomitent. În sine acest număr nu modifică cu nimic rata plusvalorii sau gradul de exploatare a forţei de muncă, iar în ceea ce priveşte producerea valorii-marfă în genere, orice schimbare calitativă a procesului de muncă pare a fi lipsită de importanţă. Aceasta rezultă din natura valorii. Dacă o zi de muncă de 12 ore se materializează în 6 şilingi, 1 200 de asemenea zile de muncă se vor materializa în 6 şilingi × 1 200. Într-un caz, în produse s-au întruchipat 12 × 1 200 ore de muncă, în celălalt, 12 ore de muncă. În procesul producerii de valoare, numărul mare nu contează decît ca număr mare de unităţi. Pentru producerea de valoare este deci indiferent dacă 1 200 de muncitori produc izolat, sau reuniţi sub comanda aceluiaşi capital.

Înăuntrul anumitor limite are totuşi loc o modificare. Muncă materializată în valoare este muncă de calitate socială medie, deci manifestarea unei forţe de muncă medii. Dar o mărime medie există doar ca medie a unui mare număr de mărimi individuale diferite, de acelaşi fel. În orice ramură industrială, muncitorul individual, Petru sau Pavel, se abate mai mult sau mai puţin de la muncitorul mediu. Aceste abateri individuale, care în matematică se numesc „erori“, se compensează şi dispar atunci cînd se operează cu un număr mai mare de muncitori. Vestitul sofist şi sicofant Edmund Burke[i)] susţine chiar, pe baza experienţelor sale practice de fermier, că pînă şi „într-o grupă atît de restrînsă“ cum e cea formată din cinci muncitori agricoli, orice deosebire individuală a muncii dispare, astfel încît cinci muncitori agricoli englezi adulţi, luaţi la întîmplare, efectuează la un loc, în acelaşi interval de timp, exact atîta muncă cît ar efectua alţi cinci muncitori agricoli englezi oarecare[8)]. În orice caz, este limpede că ziua de muncă totală a unui număr mai mare de muncitori folosiţi în acelaşi timp, împărţită la numărul muncitorilor reprezintă, ca atare, o zi de muncă socială medie. Să presupunem, de pildă, că ziua de muncă a unui individ este de 12 ore. În acest caz, ziua de muncă a 12 muncitori folosiţi în acelaşi timp formează o zi de muncă totală de 144 de ore, şi, cu toate că munca fiecărui muncitor din această duzină se va abate mai mult sau mai puţin de la munca socială medie, unii avînd deci nevoie de ceva mai mult timp, alţii de ceva mai puţin timp pentru aceeaşi operaţie, ziua de muncă a fiecăruia din ei, reprezentînd a douăsprezecea parte a zilei de muncă totale de 144 de ore, posedă calitatea socială medie. Pentru capitalist însă, care foloseşte o duzină de muncitori, ziua de muncă există ca zi de muncă totală a acestora. Ziua de muncă a fiecăruia există ca o cotă-parte a zilei de muncă totale, indiferent dacă cei doisprezece cooperează strîns în munca lor sau dacă legătura dintre activităţile lor constă numai în aceea că ei lucrează pentru unul şi acelaşi capitalist. Dacă, dimpotrivă, din cei 12 muncitori cîte doi ar fi folosiţi de către un mic patron, e problematic dacă fiecare patron în parte ar produce aceeaşi masă de valoare şi ar realiza deci rata generală a plusvalorii. Ar avea loc abateri individuale. Dacă un muncitor ar consuma pentru producerea unei mărfi mult mai mult timp decît cel socialmente necesar, dacă timpul de muncă necesar individual s-ar abate mult de la cel socialmente necesar, adică de la timpul de muncă mediu, munca lui nu ar trece drept muncă medie, şi nici forţa lui de muncă drept forţă de muncă medie. Ea nu s-ar vinde de loc, sau s-ar vinde numai sub valoarea medie a forţei de muncă. Se presupune deci un anumit minim de îndemînare în muncă, şi vom vedea mai tîrziu că producţia capitalistă găseşte mijloace pentru măsurarea acestui minim. Totuşi, acest minim se abate de la medie, deşi, pe de altă parte, forţa de muncă trebuie plătită la valoarea medie. Dintre cei şase mici patroni, unul ar realiza deci mai mult, celălalt mai puţin decît rata generală a plusvalorii. La nivelul

societăţii, inegalităţile s-ar compensa, dar nu şi pentru fiecare patron în parte. Prin urmare, legea valorificării, în genere, se realizează integral pentru producătorul izolat abia atunci cînd el produce în calitate de capitalist, cînd foloseşte simultan un număr mai mare de muncitori şi pune deci în mişcare, din capul locului, muncă socială medie[9].

Chiar atunci cînd modul de a munci rămîne neschimbat, folosirea simultană a unui număr considerabil de muncitori provoacă o revoluţie in condiţiile materiale ale procesului de muncă. Clădirile în care lucrează un număr mare de muncitori, magaziile pentru materii prime etc., vasele, instrumentele, aparatele etc. care servesc multor muncitori concomitent sau succesiv, pe scurt, o parte a mijloacelor de producţie este întrebuinţată acum în comun în procesul de muncă. Pe de o parte, valoarea de schimb a mărfurilor, deci şi a mijloacelor de producţie, nu va creşte cîtuşi de puţin prin exploatarea sporită a valorii lor de întrebuinţare. Pe de altă parte, creşte proporţia mijloacelor de producţie întrebuinţate în comun. O încăpere în care lucrează 20 de ţesători cu cele 20 de războaie de ţesut ale lor trebuie să fie mai spaţioasă decît încăperea unui ţesător independent care are două calfe. Dar construirea unui atelier pentru 20 de persoane costă mai puţină muncă decît instalarea a 10 ateliere pentru cîte două persoane, astfel încît, în general, valoarea mijloacelor de producţie comune şi concentrate în mase mari nu creşte în aceeaşi proporţie cu volumul şi cu efectul lor util. Mijloacele de producţie folosite în comun transmit fiecărui produs mai puţină valoare, în parte pentru că valoarea totală pe care o cedează se repartizează simultan asupra unei mase mai mari de produse, în parte pentru că, în comparaţie cu mijloacele de producţie izolate, ele intră în procesul de producţie cu o valoare, ce-i drept, mai mare din punct de vedere absolut, dar mai mică din punct de vedere relativ, dacă luăm în considerare sfera lor de acţiune. În felul acesta se reduce partea componentă a valorii care reprezintă capital constant; prin urmare, proporţional cu mărimea acestei valori se reduce şi valoarea totală a mărfii. Efectul este acelaşi ca şi cînd mijloacele de producere a mărfurilor ar fi produse mai ieftin. Această economie în folosirea mijloacelor de producţie rezultă numai din consumarea lor în comun în procesul de muncă al unui număr mare de oameni. Ele dobîndesc acest caracter de condiţii ale muncii sociale sau de condiţii sociale ale muncii, spre deosebire de mijloacele de producţie, fărîmiţate şi relativ costisitoare, ale unor muncitori sau mici patroni de sine stătători, chiar dacă acest număr mare de oameni lucrează în acelaşi loc, însă fără a coopera. O parte din mijloacele de muncă dobîndesc acest caracter social înainte ca însuşi procesul de muncă să-l dobîndească.

În general, economisirea mijloacelor de producţie trebuie privită din două puncte de vedere. Întîi, întrucît ieftineşte mărfurile şi, în felul acesta, reduce valoarea forţei de muncă. În al doilea rînd, întrucît modifică raportul dintre plusvaloare şi capitalul total avansat, adică dintre plusvaloare şi suma valorilor părţilor sale componente, partea constantă şi partea variabilă. Acest din urmă punct va fi tratat abia în prima secţiune a cărţii a treia din această lucrare, unde, din considerente de coerenţă a expunerii, am plasat şi unele probleme care şi-ar fi avut locul aici. Desfăşurarea analizei dictează această secţionare a obiectului, care totodată corespunde spiritului producţiei capitaliste. Deoarece aici condiţiile de muncă i se opun muncitorului ca ceva independent, economisirea lor apare şi ea ca o operaţie specială, care nu-l priveşte şi este străină, prin urmare, de metodele care măresc productivitatea lui individuală.

Forma de muncă în care un număr mare de indivizi lucrează sistematic unul alături de altul şi unul împreună cu altul în acelaşi proces de producţie sau în procese de producţie diferite, dar conexe, se numeşte cooperare[10].

Aşa cum forţa de atac a unui escadron de cavalerie sau forţa de rezistenţă a unui regiment de infanterie se deosebeşte esenţial de suma forţelor de atac şi de rezistenţă pe care le desfăşoară fiecare cavalerist şi fiecare infanterist în parte, tot aşa şi suma forţelor mecanice ale muncitorilor izolaţi se deosebeşte de potenţialul social al forţelor care se desfăşoară atunci

cînd un număr mare de braţe colaborează simultan la aceeaşi operaţie unică, cînd e vorba, de pildă, de ridicarea unei greutăţi, de învîrtirea unei manivele sau de înlăturarea unui obstacol[11]. Aici efectul muncii combinate nu ar putea fi dobîndit de munca individuală, sau ar putea fi realizat numai în răstimpuri mult mai lungi, sau în proporţie infimă. Nu este vorba aici numai de o sporire prin cooperare a forţei productive individuale, ci de crearea unei forţe productive noi care trebuie ca atare să fie forţă de masă[11a].

Abstracţie făcînd de noul potenţial de energie care rezultă din contopirea multor forţe într-o singură forţă comună, simplul contact social provoacă, în majoritatea cazurilor, la muncile productive o emulaţie şi o însufleţire specifică a energiei vitale (animal spirits), care măresc capacitatea de muncă a individului, astfel încît o duzină de persoane dau împreună, într-o zi de muncă simultană de 144 de ore, un produs total cu mult mai mare decît ar da 12 muncitori izolaţi, dintre care fiecare ar lucra 12 ore, sau decît ar da un singur muncitor muncind 12 zile la rînd[12]. Acest lucru se întîmplă deoarece omul, prin însăşi natura sa, este, dacă nu un animal politic[13], cum crede Aristotel[i], în orice caz însă un animal social.

Cu toate că un număr mare de persoane fac simultan şi în colaborare acelaşi lucru sau lucruri de acelaşi fel, munca individuală a fiecăruia poate reprezenta totuşi, ca parte a muncii totale, faze diferite ale procesului de muncă însuşi pe care obiectul muncii le parcurge mai repede, ca urmare a cooperării. Astfel, dacă zidarii alcătuiesc un lanţ pentru a transporta cărămizile de la baza schelei pînă în vîrful ei, fiecare din ei face acelaşi lucru; totuşi operaţiile lor individuale alcătuiesc componente continue ale unei operaţii de ansamblu, faze speciale pe care trebuie să le parcurgă fiecare cărămidă în procesul de muncă şi datorită cărora cele 24 de mîini ale muncitorului colectiv o deplasează mai repede decît ar deplasa-o, de pildă, cele două mîini ale unui singur muncitor, care ar urca şi ar cobora schelele[14]. Obiectul muncii parcurge acelaşi spaţiu într-un timp mai scurt. Pe de altă parte, are loc o combinare a muncii, de pildă atunci cînd o construcţie este începută concomitent din diferite părţi, cu toate că cei care cooperează execută aceeaşi operaţie sau operaţii similare. În condiţiile zilei de muncă combinate de 144 de ore, obiectul muncii este atacat simultan din mai multe părţi datorită faptului că muncitorul combinat sau muncitorul colectiv are ochi şi braţe în faţă şi în spate şi este într-o anumita măsură omniprezent, desăvîrşeşte produsul total mai repede decît 12 zile de muncă de cîte 12 ore ale unor muncitori mai mult sau mai puţin izolaţi, care trebuie să atace obiectul muncii mai unilateral. Diferite părţi ale produsului se desăvîrşesc în spaţiu în acelaşi timp.

Am accentuat că mai multe persoane care se completează reciproc execută aceeaşi operaţie sau operaţii similare din pricină că această cea mai simplă formă de muncă comună joacă un rol important şi în forma cea mai evoluată a cooperării. Dacă procesul de muncă este complicat, simpla reunire a celor care conlucrează permite o repartizare a diferitelor operaţii între diferiţi muncitori, deci o efectuare simultană a lor, şi în acest fel o reducere a timpului de muncă necesar pentru confecţionarea produsului total[15].

În multe ramuri de producţie există momente critice, adică anumite perioade de timp, determinate de însăşi natura procesului de muncă, în decursul cărora trebuie obţinute anumite rezultate ale muncii. Astfel, dacă trebuie tunsă o turmă de oi sau dacă trebuie să se cosească şi să se strîngă recolta de pe un număr de morgeni cultivate cu grîu, cantitatea şi calitatea produsului depind de faptul dacă operaţia a fost începută la o anumită dată şi terminată la o anumită dată. Perioada de timp în care se poate desfăşura procesul de muncă este dinainte fixată, ca, de pildă, la pescuitul scrumbiilor. Individul nu poate face într-o zi decît o singură zi de muncă, să zicem de 12 ore, dar cooperarea, de pildă, a o sută de oameni transformă o zi de 12 ore într-o zi de muncă de 1 200 de ore. Durata redusă în care poate fi înfăptuită munca se compensează prin mărimea masei de muncă, aruncată în momentul hotărîtor pe cîmpul producţiei. Rezultatul obţinut la timp depinde în acest caz de folosirea simultană a multor zile de muncă combinate, iar volumul efectului util depinde de numărul muncitorilor, care rămîne

însă întotdeauna mai mic decît numărul muncitorilor care ar obţine, izolaţi, acelaşi rezultat în acelaşi răstimp[16]. Tocmai lipsa acestei cooperări duce în fiecare an la pierderea unei cantităţi imense de cereale în vestul Statelor Unite şi a unei cantităţi imense de bumbac în acele părţi ale Indiilor orientale în care stăpînirea engleză a distrus vechile obşti[17].

Pe de o parte, cooperarea permite o lărgire în spaţiu a sferei muncii, ea fiind, aşadar, necesară pentru anumite procese de muncă prin însăşi dispunerea obiectului muncii în spaţiu, cum se întîmplă la lucrările de asanare, îndiguire, irigare, la construcţiile de canaluri, şosele, căi ferate etc. Pe de altă parte, cooperarea permite relativ, adică în raport cu proporţiile producţiei, o restrîngere în spaţiu a sferei producţiei. Această restrîngere în spaţiu a sferei muncii, concomitent cu extinderea sferei ei de acţiune, restrîngere prin care se economisesc multe cheltuieli neproductive (faux frais), este rezultatul aglomerării muncitorilor, al alăturării unor procese de muncă diferite şi al concentrării mijloacelor de producţie[18].

În comparaţie cu un număr tot atît de mare de zile de muncă individuale izolate, ziua de muncă combinată produce cantităţi mai mari de valori de întrebuinţare şi reduce, aşadar, timpul de muncă necesar pentru producerea unui efect util determinat. Indiferent dacă în fiecare caz dat această creştere a forţei productive a muncii se obţine prin mărirea forţei mecanice a muncii, sau lărgirea sferei ei de acţiune în spaţiu, sau restrîngerea în spaţiu a cîmpului de producţie în raport cu scara producţiei, sau mobilizarea în momentul critic de multă muncă într-un timp scurt, sau provocarea emulaţiei între indivizi şi încordarea energiei lor, sau faptul că operaţiile de acelaşi fel ale unui mare număr de oameni imprimă pecetea continuităţii şi a multilateralităţii, sau îndeplinirea în acelaşi timp a diferite operaţii, sau economisirea mijloacelor de producţie datorită întrebuinţării lor în comun, sau faptul că munca individuală dobîndeşte caracterul de muncă socială medie, — forţa productivă specifică a zilei de muncă combinate este forţa productivă socială a muncii sau forţa productivă a muncii sociale. Ea constituie un rezultat al cooperării înseşi. În colaborarea sistematică cu alţii, muncitorul depăşeşte limitele sale individuale şi îşi dezvoltă aptitudinile potenţiale proprii speciei[19].

Dacă în genere muncitorii nu pot colabora nemijlocit fără a fi împreună, concentrarea lor într-un spaţiu anumit fiind, prin urmare, o condiţie a cooperării lor, muncitorii salariaţi nu pot coopera fără ca acelaşi capital, acelaşi capitalist să-i folosească simultan, deci să cumpere simultan forţele lor de muncă. Valoarea totală a acestor forţe de muncă, adică suma salariilor muncitorilor pentru o zi, o săptămînă etc. trebuie să fie, aşadar, reunită în buzunarul capitalistului înainte ca forţele de muncă înseşi să fi reunite în procesul de producţie. Remunerarea simultană a 300 de muncitori, chiar pentru o singură zi, presupune o cheltuială de capital mai mare decît remunerarea cîtorva muncitori, săptămînă de săptămînă, timp de un an întreg. Numărul muncitorilor care cooperează, adică scara pe care se desfăşoară cooperarea, depinde deci în primul rînd de mărimea capitalului pe care un capitalist îl poate avansa pentru cumpărarea forţei de muncă, adică de proporţia în care un capitalist sau altul dispune de mijloacele de subzistenţă ale multor muncitori.

Şi la fel cum se petrec lucrurile cu capitalul variabil, ele se petrec şi cu capitalul constant. Astfel cheltuiala pentru materii prime este de 30 de ori mai mare pentru un capitalist care foloseşte 300 de muncitori decît pentru fiecare din cei 30 de capitalişti care folosesc cîte 10 muncitori. Mărimea valorii şi volumul mijloacelor de muncă folosite în comun nu cresc, ce-i drept, în aceeaşi măsură ca numărul muncitorilor folosiţi, dar totuşi cresc considerabil. Concentrarea unor mase mai mari de mijloace de producţie în mîna unui singur capitalist constituie deci o condiţie materială pentru cooperarea muncitorilor salariaţi, iar proporţiile cooperării, sau proporţiile în care se desfăşoară producţia, depind de gradul acestei concentrări.

La început părea necesară o anumită mărime minimă a capitalului individual pentru ca numărul muncitorilor exploataţi simultan, respectiv masa plusvalorii produse să fie suficientă pentru a-l dispensa pe patron de munca manuală, pentru a face dintr-un mic meseriaş un capitalist şi pentru a institui astfel formal relaţia capital. Acum această mărime minimă apare ca o condiţie materială pentru transformarea unui mare număr de procese de muncă individuale, fărîmiţate şi independente unul de altul, într-un proces de muncă social combinat.

La fel, comanda capitalului asupra muncii părea a fi la început doar o urmare formală a faptului că muncitorul, în loc să muncească pentru sine, munceşte pentru capitalist şi deci sub comanda capitalistului. O dată cu cooperarea unui mare număr de muncitori salariaţi, pentru îndeplinirea procesului de muncă însuşi, comanda capitalistului devine o necesitate, o adevărată condiţie a producţiei. Pe cîmpul producţiei, ordinele capitalistul ajung să fie tot atît de indispensabile ca şi ordinele generalul pe cîmpul de luptă.

Orice muncă nemijlocit socială sau colectivă, executată pe scară mai mare, are mai mult sau mai puţin nevoie de o dirijare, care să asigure armonizarea activităţilor individuale şi să îndeplinească funcţiile generale care rezultă din mişcarea întregului organism productiv, spre deosebire de mişcarea organelor sale independente. Un violonist se dirijează singur, o orchestră are nevoie de dirijor. Funcţiile de conducere, de supraveghere şi de mijlocire devin funcţiile capitalului de îndată ce munca subordonată lui devine muncă cooperată. Ca funcţie specifică a capitalului, funcţia de conducere dobîndeşte trăsături specifice.

În primul rînd, mobilul şi scopul determinant al procesului de producţie capitalist îl constituie o cît mai mare autovalorificare a capitalului[20], adică o cît mai mare producţie de plusvaloare, deci o cît mai mare exploatare de către capitalist a forţei de muncă. O dată cu masa muncitorilor folosiţi simultan creşte şi împotrivirea lor, şi creşte în mod necesar presiunea capitalului pentru înfrîngerea acestei împotriviri. Conducerea de către capitalist nu reprezintă numai o funcţie specială care izvorăşte din natura procesului social de muncă şi ţine de acesta; ea constituie totodată o funcţie a exploatării unui proces de muncă social, şi ca atare este condiţionată de antagonismul inevitabil dintre exploatator şi materia primă a exploatării sale. De asemenea, o dată cu volumul mijloacelor de producţie, care se opun muncitorului salariat ca proprietate străină, creşte şi necesitatea controlului în vederea unei folosiri adecvate a lor[21]. Apoi cooperarea muncitorilor salariaţi reprezintă un simplu efect al acţiunii capitalului, care îi foloseşte simultan. Legătura dintre funcţiile lor şi unitatea lor de organism colectiv productiv există în afara lor, în capital, care îi reuneşte şi îi menţine reuniţi. Legătura dintre muncile lor li se opune deci din punct de vedere ideal ca plan, iar din punct de vedere practic ca autoritate a capitalistului, ca forţă a unei voinţe străine, care supune activitatea lor propriului său scop.

Dacă, prin urmare, sub raportul conţinutului, conducerea capitalistă e duală, din pricina dualităţii proprii însuşi procesului de producţie pe care trebuie să-l dirijeze şi care, pe de o parte, constituie un proces de muncă social, avînd drept scop confecţionarea unui produs, iar pe de altă parte un proces de valorificare a capitalului, sub raportul formei ea este despotică. O dată cu dezvoltarea pe scară mai mare a cooperării se dezvoltă formele specifice ale acestui despotism. După cum la început capitalistul este dispensat de munca manuală de îndată ce capitalul său atinge acea mărime minimă cu care producţia capitalistă propriu-zisă abia începe, tot aşa el cedează acum funcţia supravegherii directe şi neîntrerupte a muncitorilor izolaţi şi a grupelor de muncitori unei categorii speciale de lucrători salariaţi. La fel cum o armată are nevoie de ofiţeri şi subofiţeri, tot aşa şi o masă de muncitori care conlucrează sub comanda aceluiaşi capital are nevoie de ofiţeri (administratori, managers) şi subofiţeri (supraveghetori, foremen, overlookers, contre-maîtres) industriali, care, în numele capitalului, deţin comanda în timpul procesului de muncă. Munca de supraveghere devine funcţia lor exclusivă. Făcînd o comparaţie între modul de a produce al ţăranilor independenţi sau al

meseriaşilor de sine stătători şi gospodăria plantatorilor bazată pe sclavaj, economistul consideră această muncă de supraveghere ca făcînd parte din faux frais de production[21a)]. În schimb, atunci cînd analizează modul de producţie capitalist, el identifică funcţia de conducere determinată de natura procesului colectiv de muncă cu aceeaşi funcţie determinată de caracterul capitalist şi deci antagonist al acestui proces[22)]. Capitalistul nu este capitalist pentru că este conducător al industriei, ci devine conducător al industriei pentru că este capitalist. Comanda supremă în industrie ajunge atribut al capitalului, aşa cum în epoca feudală comanda supremă in război şi jurisdicţie erau atribute ale proprietăţii funciare[22a)].

Muncitorul este proprietar al forţei sale de muncă atîta timp cît se tocmeşte cu capitalistul în calitate de vînzător al ei, şi el nu poate vinde decît ceea ce posedă, respectiv forţa sa de muncă individuală. Relaţia aceasta nu se schimbă cîtuşi de puţin atunci cînd un capitalist cumpără 100 de forţe de muncă în loc să cumpere una, adică încheie contracte cu 100 de muncitori independenţi unul de altul în loc să încheie un contract cu unul singur. El îi poate folosi pe cei 100 de muncitori fără să-i pună să coopereze. Capitalistul plăteşte, aşadar, valoarea a 100 de forţe de muncă independente, dar nu plăteşte forţa de muncă combinată a celor 100 de muncitori. Ca persoane independente, muncitorii sînt indivizi izolaţi, care intră în relaţii cu acelaşi capital, nu însă unul cu celălalt. Cooperarea lor începe abia în procesul de muncă, dar în procesul de muncă ei încetează să-şi aparţină lor înşişi. Odată intraţi în el, ei sînt încorporaţi capitalului. Ca muncitori care cooperează, ca membri ai unui organism activ, ei înşişi nu sînt decît o formă anumită de existenţă a capitalului. Forţa productivă a muncitorului ca muncitor social este astfel forţa productivă a capitalului. Forţa productivă socială a muncii se dezvoltă gratuit de îndată ce muncitorii sînt puşi în anumite condiţii, iar capitalul îi pune în aceste condiţii. Întrucît forţa productivă socială a muncii nu costă nimic pe capital, întrucît, pe de altă parte, muncitorul nu o dezvoltă înainte ca munca sa însăşi să aparţină capitalului, ea apare ca forţă productivă pe care capitalul o posedă de la natură, ca forţă productivă imanentă a sa.

În construcţiile gigantice ale vechilor asiatici, egipteni, etrusci etc., efectul cooperării simple se dovedeşte a fi extraordinar.

„Se întîmpla în vremurile vechi ca, după acoperirea cheltuielilor civile şi militare, aceste state asiatice să se găsească în posesia unui surplus de mijloace de subzistenţă, pe care îl puteau folosi atît pentru ridicarea de edificii măreţe, cît şi pentru construcţii utile. Faptul că aceste state dispuneau de mîinile şi braţele marii majorităţi a populaţiei neagricole, precum şi faptul că monarhul şi preoţii dispuneau în mod exclusiv de surplusul amintit ofereau mijloacele pentru a înălţa acele monumente măreţe de care era plină ţara... Pentru deplasarea statuilor colosale şi a enormelor mase a căror simplă urnire din loc stîrneşte uimire, s-a folosit cu mare risipă, aproape numai muncă omenească. Pentru aceasta erau suficiente numărul muncitorilor şi concentrarea eforturilor lor. Tot aşa puternicele recife de corali se ivesc din adîncurile oceanului, alcătuiesc insule, teren ferm, deşi, luat în parte, fiecare mărgean care se depune (depositary) este minuscul, slab şi neglijabil. În afară de eforturile lor fizice individuale, muncitorii neagricoli ai unei monarhii asiatice nu puteau aduce decît un aport infim, dar forţa lor era numărul lor, iar puterea de a conduce aceste mase a făcut posibilă naşterea acelor construcţii gigantice. Numai concentrarea într-o singură mînă sau în cîteva mîini a veniturilor din care trăiesc muncitorii a permis asemenea realizări“[23)].

Această putere a monarhilor asiatici şi egipteni sau a teocraţilor etrusci etc., a trecut, în societatea modernă, asupra capitalistului, fie el capitalist izolat, fie, ca în societăţile pe acţiuni, capitalist combinat.

Cooperarea în procesul de muncă, aşa cum o găsim precumpănind la începuturile civilizaţiei omeneşti la popoarele de vînători[23a)] sau în agricultura obştiilor hinduse, se întemeiază, pe de

o parte, pe proprietatea comună asupra condiţiilor de producţie, pe de altă parte pe faptul că individul nu s-a desprins încă de cordonul ombilical al tribului sau al obştii, cum nu s-a desprins de stup albina. Ambele deosebesc această cooperare de cooperarea capitalistă. Aplicarea sporadică a cooperării pe scară largă în lumea antică, în evul mediu şi în coloniile moderne se întemeiază pe relaţiile directe de dominaţie şi de aservire, cel mai adesea pe sclavie. Forma capitalistă a cooperării, dimpotrivă, îl presupune din capul locului pe muncitorul salariat liber, care vinde capitalului forţa sa de muncă. Din punct de vedere istoric însă, ea se dezvoltă în opoziţie cu gospodăria ţărănească şi cu producţia meşteşugărească independentă, indiferent dacă aceasta îmbracă sau nu forma de breaslă[24)]. În comparaţie cu acestea, cooperarea capitalistă nu apare ca formă istorică deosebită a cooperării, ci cooperarea însăşi apare ca formă istorică proprie procesului de producţie capitalist şi care constituie trăsătura lui specifică.

După cum forţa productivă socială a muncii dezvoltată prin cooperare apare ca forţă productivă a capitalului, tot astfel cooperarea însăşi apare ca o formă specifică a procesului de producţie capitalist, în opoziţie cu procesul de producţie al unor muncitori izolaţi şi independenţi sau al unor mici meseriaşi. Este prima modificare pe care o suferă însuşi procesul de muncă de îndată ce capitalul şi l-a subordonat. Această modificare are loc spontan. Premisa ei, respectiv folosirea simultană a unui număr mai mare de muncitori salariaţi în acelaşi proces de muncă, formează punctul de plecare al producţiei capitaliste. Ea coincide cu însăşi existenţa capitalului. De aceea, dacă, pe de o parte, modul de producţie capitalist apare ca o necesitate istorică pentru transformarea procesului de muncă într-un proces social, pe de altă parte, această formă socială a procesului de muncă apare ca o metodă folosită de capital pentru a exploata acest proces cu mai mult profit, prin sporirea forţei sale productive.

În forma ei simplă analizată pînă acum, cooperarea coincide cu producţia pe scară mai largă; ea nu constituie însă o formă fixă, caracteristică, a unei epoci anumite în dezvoltarea modului de producţie capitalist. Ea apare aproximativ în această formă cel mult la începuturile încă meşteşugăreşti ale manufacturii[25)] şi în acel tip de agricultură pe scară mare care corespunde perioadei manufacturiere şi care, în esenţă, se deosebeşte de gospodăria ţărănească numai prin masa muncitorilor folosiţi simultan şi prin volumul mijloacelor de producţie concentrate. Cooperarea simplă continuă să fie forma predominantă a unor ramuri de producţie în care capitalul operează pe scară mare, fără ca diviziunea muncii sau maşinile să joace un rol important.

Cooperarea rămîne forma de bază a modului de producţie capitalist, cu toate că în forma ei simplă apare ca o formă deosebită alături de formele ei mai dezvoltate.

Capitolul doisprezece

Diviziunea muncii şi manufactura

1. Dubla origine a manufacturii

Cooperarea întemeiată pe diviziunea muncii dobîndeşte forma ei clasică în manufactură. Ca formă caracteristică a procesului de producţie capitalist, ea predomină în perioada manufacturieră propriu-zisă, care, privită în mare, durează de la mijlocul secolului al XVI-lea pînă în ultima treime a secolului al XVIII-lea.

Manufactura ia naştere în două feluri.

Fie că muncitori de meserii diferite, independente, prin ale căror mîini trebuie să treacă un produs pînă la finisarea lui, sînt reuniţi într-un singur atelier, sub comanda aceluiaşi capitalist. O trăsură, de pildă, era produsul colectiv al activităţilor unui mare număr de meseriaşi

independenţi, caretaşi, şelari, croitori, lăcătuşi, curelari, strungari, ceaprazari, sticlari, zugravi, lustruitori, poleitori etc. Manufactura de trăsuri reuneşte pe toţi aceşti meseriaşi diferiţi în acelaşi atelier, unde ei lucrează simultan şi combinat. O trăsură, ce-i drept, nu poate fi poleită înainte de a fi confecţionată. Dar dacă se lucrează multe trăsuri deodată, o parte poate fi poleită fără întrerupere, în timp ce altă parte trece printr-o fază anterioară a procesului de producţie. Pînă aici ne aflăm încă pe terenul cooperaţiei simple, care îşi găseşte gata pregătit materialul ei uman şi materialul de obiecte. Foarte curînd însă intervine o schimbare esenţială. Croitorul, lăcătuşul, curelarul etc., folosit numai la confecţionarea trăsurilor, pierde încetul cu încetul, o dată cu obişnuinţa, şi capacitatea de a-şi exercita vechiul meşteşug în toată amploarea lui. Pe de altă parte, activitatea sa unilateralizată capătă acum cea mai adecvată formă pentru sfera restrînsă de activitate. Iniţial manufactura de trăsuri apărea drept o combinare de meşteşuguri independente. Încetul cu încetul ea devine diviziune a producţiei de trăsuri în diferitele ei operaţii speciale, din care fiecare în parte se cristalizează ca funcţie exclusivă a unui muncitor, totalitatea lor fiind executată de totalitatea acestor muncitori parţiali reuniţi. Tot aşa manufactura de postav, precum şi o serie întreagă de alte manufacturi au luat naştere din combinarea unor meşteşuguri diferite, sub comanda aceluiaşi capital[26].

Dar manufactura ia naştere şi pe cale opusă. Un număr mare de meseriaşi care fac acelaşi lucru sau lucruri de aceeaşi speţă, de pildă, hîrtie, sau caractere tipografice, sau ace, sînt folosiţi simultan şi în acelaşi atelier de acelaşi capital. Aceasta e cooperarea în forma ei cea mai simplă. Toţi aceşti meseriaşi (cu o calfă sau două eventual) confecţionează pe de-a-întregul marfa şi efectuează astfel pe rînd diferitele operaţii necesare pentru producerea ei. Ei continuă să lucreze după vechiul mod meşteşugăresc. Curînd însă împrejurările exterioare determină o altă folosire atît a concentrării muncitorilor în acelaşi spaţiu, cît şi a simultaneităţii muncilor lor. Astfel, de pildă, o cantitate mai mare de marfă finită trebuie livrată într-un anumit termen. Munca va fi prin urmare împărţită. În loc ca diferitele operaţii să fie efectuate succesiv de acelaşi meşteşugar, operaţiile sînt separate una de alta, izolate, puse una alături de alta în spaţiu, fiecare din ele este încredinţată altui meşteşugar, toate împreună fiind îndeplinite simultan de cei care cooperează. Această împărţire incidentală se repetă, avantajele ei caracteristice ies la iveală si ea se înrădăcinează treptat ca diviziune sistematică a muncii. Dintr-un produs individual al unui meşteşugar independent care face de toate, marfa se transformă într-un produs social al unei colectivităţi de meseriaşi, fiecare îndeplinind mereu una şi aceeaşi operaţie parţială. Aceleaşi operaţii care se contopeau ca activităţi succesive ale breslaşului german producător de hîrtie, în manufactura olandeză de hîrtie au devenit independente, s-au transformat în operaţii parţiale concomitente ale unui măre număr de muncitori care cooperează. Meşterul breslaş din Nürnberg producător de ace formează elementul de bază al manufacturii engleze de ace. Dar pe cînd meseriaşul din Nürnberg efectua singur poate 20 de operaţii succesive, aici, în scurt timp, 20 de meseriaşi efectuează simultan numai cîte una din cele 20 de operaţii, care, pe baza experienţei, au fost şi mai mult scindate, izolate şi autonomizate ca funcţii exclusive ale cîte unui singur muncitor.

Originea manufacturii, desprinderea ei din meşteşug are deci un dublu caracter. Pe de o parte, ea purcede de la combinarea unor meserii independente, diferite, care se dezautonomizează şi se unilateralizează într-atît încît nu mai reprezintă decît operaţii parţiale ce se completează una pe alta în procesul de producţie al uneia şi aceleiaşi mărfi. Pe de altă parte, ea purcede de la cooperarea unor meseriaşi de aceeaşi specialitate şi descompune aceeaşi meserie individuală în diferitele ei operaţii distincte, izolîndu-le şi autonomizîndu-le pe acestea într-atît încît fiecare din ele devine funcţia exclusivă a unui anume muncitor. Pe de o parte, aşadar, manufactura introduce diviziunea muncii într-un anumit proces de producţie sau dezvoltă această diviziune, pe de altă parte ea combină meşteşuguri înainte separate. Oricare ar fi însă

punctul de plecare al manufacturii, forma ei finală este aceeaşi: un mecanism de producţie ale cărui organe sînt oamenii.

Pentru o justă înţelegere a diviziunii muncii în manufactură, este esenţial să reţinem următoarele puncte: în primul rînd descompunerea procesului de producţie în fazele sale distincte se confundă aici întru totul cu scindarea activităţii meseriaşului în diferitele ei operaţii parţiale. Compusă sau simplă, operaţia îşi păstrează caracterul de meşteşug, prin urmare dependentă de forţa, îndemînarea, agilitatea şi siguranţa cu care muncitorul individual îşi mînuieşte unealta. Meseria rămîne baza. Această bază tehnică îngustă exclude o descompunere realmente ştiinţifică a procesului de producţie, deoarece fiecare proces parţial prin care trece produsul trebuie să poată fi executat ca operaţie parţială a meseriaşului. Tocmai pentru că, în felul acesta, iscusinţa meşteşugărească rămîne baza procesului de producţie, fiecare muncitor se adaptează în exclusivitate la o funcţie parţială, iar forţa sa de muncă este transformată pe viaţă într-un organ al acesltei funcţii parţiale. În sfîrşit, această diviziune a muncii constituie un gen de cooperare deosebit şi multe din avantajele ei izvorăsc din natura generală a cooperării, nu din această formă specială a ei.

2. Muncitorul parţial şi unealta sa

Dacă intrăm acum în amănunte, este clar, în primul rînd, că un muncitor care execută toată viaţa una şi aceeaşi operaţie simplă îşi transformă întregul corp într-un organ automat şi unilateral al ei şi are deci nevoie de mai puţin timp pentru a o efectua decît meseriaşul care execută alternativ o serie întreagă de operaţii. Dar muncitorul colectiv combinat, care formează mecanismul viu al manufacturii, e alcătuit numai din asemenea muncitori parţiali unilaterali. În comparaţie cu meseria autonomă, se produce deci mai mult într-un timp mai scurt, adică sporeşte forţa productivă a muncii[27)]. De asemenea se perfecţionează şi metoda fiecărei munci parţiale atunci cînd aceasta devine funcţia independentă şi exclusivă a unei singure persoane. Repetarea continuă a aceleiaşi activităţi restrînse şi concentrarea atenţiei asupra acestui domeniu restrîns indică, pe baza experienţei, modalitatea de a obţine efectul util urmărit printr-un efort cît mai mic. Întrucît însă întotdeauna generaţii diferite de muncitori trăiesc simultan şi lucrează împreună în aceleaşi manufacturi, procedeele tehnice astfel dobîndite curînd se consolidează, se acumulează şi se transmit din generaţie în generaţie[28)].

Manufactura produce într-adevăr virtuozitatea muncitorului parţial, reproducînd în interiorul atelierului separarea naturală a meseriilor, pe care a găsit-o în societate, şi împingînd-o sistematic la extrem. Pe de altă parte, transformarea, produsă de manufactură, a muncii parţiale în profesia pe viaţă a unui om corespunde tendinţei orînduirilor sociale anterioare de a da meseriilor un caracter ereditar, de a le pietrifica în caste sau, atunci cînd anumite împrejurări istorice creau o variabilitate a individului incompatibilă cu sistemul castelor, de a le osifica în bresle. Castele şi breslele sînt rezultatul acţiunii aceleiaşi legi naturale care, în regnul animal şi vegetal, reglementează diferenţierea plantelor şi animalelor în specii şi subspecii, cu singura diferenţă că, la un anumit nivel al dezvoltării, ereditatea castelor sau exclusivitatea breslelor sînt decretate lege socială[29)].

„Muselinele din Dakka nu au fost niciodată întrecute în fineţe, nici stămburile şi alte ţesături din Koromandel în splendoare şi trăinicie a culorilor. Şi totuşi ele sînt produse fără capital, fără maşini, fără diviziunea muncii şi fără vreunul din celelalte mijloace care oferă producţiei în Europa atîtea înlesniri. Ţesătorul este un individ izolat care produce ţesătura, la comanda unui client, cu un război de ţesut de cea mai simplă construcţie, constînd cîteodată numai din bare de lemn rudimentar îmbinate. El nu are nici măcar un dispozitiv pentru întinderea urzelii; războiul de ţesut trebuie deci să rămînă întins pe toată lungimea lui şi devine atît de lung şi de

inform, încît nu încape în coliba producătorului, care se vede astfel silit să-şi efectueze munca sub cerul liber, cu întreruperi la orice schimbare a vremii“[30)].

Numai îndemînarea specială acumulată din generaţie în generaţie şi moştenită din tată în fiu conferă hindusului, ca şi păianjenului, această virtuozitate. Şi totuşi ţesătorul acesta hindus efectuează o muncă foarte complicată în comparaţie cu majoritatea muncitorilor din manufacturi.

Un meseriaş care execută succesiv diferitele procese parţiale pe care le implică confecţionarea unui produs trebuie să schimbe ba locul, ba uneltele. Trecerea de la o operaţie la alta întrerupe fluxul muncii sale şi creează, ca să zicem aşa, pori în ziua sa de muncă. Porii aceştia se strîng de îndată ce el efectuează toată ziua, fără întrerupere, una şi aceeaşi operaţie, sau dispar în măsura în care scade alternarea operaţiilor pe care le efectuează. Aici, productivitatea sporită se datoreşte fie unei cheltuiri sporite de forţă de muncă într-un interval de timp dat, deci intensităţii sporite a muncii, fie unei scăderi a consumului neproductiv de forţă de muncă. Într-adevăr, surplusul de forţă cheltuită pe care îl necesită orice trecere de la repaus la mişcare se compensează printr-o prelungire a duratei vitezei normale deja atinse. Pe de altă pante, continuitatea muncii uniforme face să scadă elanul şi energia, întrucît îl lipseşte pe muncitor de relaxarea şi farmecul pe care le găseşte în alternarea activităţilor.

Productivitatea muncii nu depinde numai de virtuozitatea muncitorului, ci şi de perfecţiunea uneltelor sale. Unelte de acelaşi fel, ca, de pildă, unelte de tăiat, de sfredelit, de presat, de lovit etc., se întrebuinţează în diferite procese de muncă, iar în acelaşi proces de muncă aceeaşi unealtă serveşte la diferite operaţii. Dar de îndată ce diferitele operaţii ale unui proces de muncă sînt separate una de alta şi fiecare operaţie parţială ia în mîna muncitorului parţial o formă cît mai adecvată şi deci exclusivă, se impun modificări ale uneltelor înainte utilizabile în scopuri diferite. Direcţia în care se face această modificare a formei rezultă din experienţa în cursul căreia ies la iveală dificultăţile speciale provocate de folosirea uneltelor în forma lor nemodifioată. Diferenţierea uneltelor de muncă, prin care unelte de acelaşi fel dobîndesc pentru fiecare întrebuinţare specială anumite forme fixe, şi specializarea lor, prin care fiecare asemenea instrument special acţionează din plin numai în mîna unor muncitori parţiali specifici, caracterizează manufactura. Numai la Birmingham se produc circa 500 de varietăţi de ciocane, din care fiecare serveşte nu numai la un proces de producţie deosebit, ci un număr de ciocane diferite de multe ori servesc pentru operaţii diferite din cadrul aceluiaşi proces. Perioada manufacturieră simplifică, perfecţionează şi multiplică uneltele de muncă, adaptîndu-le funcţiilor distincte exclusive ale muncitorilor parţiali[31)]. Totodată ea creează astfel una din premisele materiale ale maşinii, care constă într-o combinare a mai multor unelte simple.

Muncitorul parţial şi unealta sa formează elementele simple ale manufacturii. Să cercetăm acum manufactura în ansamblul ei.

3. Cele două forme de bază ale manufacturii — manufactura eterogenă şi manufactura organică

O clasificare a manufacturii scoate la iveală două forme de bază, care, în pofida îmbinării lor ocazionale, constituie totuşi două tipuri esenţialimente deosebite şi joacă roluri cu totul diferite, mai ales ulterior, cînd manufactura se transformă, devenind marea industrie mecanizată. Acest dubiu caracter al manufacturii izvorăşte din natura produsului însuşi. Acesta e format sau prin simpla combinare mecanică a unor produse parţiale independente, sau îşi datorează forma definitivă unui şir consecutiv de procese şi manipulaţii conexe.

Astfel, o locomotivă e alcătuită din mai bine de 5 000 de piese independente. Ea nu poate trece însă drept exemplu pentru primul tip de manufactură propriu-zisă, deoarece reprezintă o creaţie a marii industrii. Putem să luăm însă ceasornicul, cu ajutorul căruia şi William Petty[i] a ilustrat diviziunea muncii în manufactură. Din operă individuală a unui meseriaş din Nürnberg, ceasornicul s-a transformat în produsul social al nenumăraţilor lucrători parţiali, cum ar fi: lucrători care fac mecanismul brut, arcuri de ceasornic, cadrane, arcuri spirale, găuri pentru pietre şi pîrghii de rubin, arătătoare, carcase, şuruburi, apoi poleitorii; aceşti lucrători se subîmpart iarăşi: de pildă, cei care fac rotiţe (la rîndul lor se divid în cei care fac rotiţe de alamă şi cel care fac rotiţe de oţel), cel care face pinioane de angrenaj, cel care face mecanismul arătătoarelor, acheveur de pignon (fixează rotiţele de pinioanele de angrenaj şi şlefuieşte faţetele etc.), cel care face fusurile, planteur de finissage (fixează diferite roţi şi pinioane de angrenaj în mecanism), finisseur de barillet (taie dinţii, lărgeşte orificiile pînă la dimensiunile necesare, căleşte piedicile), cel care face regulatorul, la regulatorul cu cilindri, cel care face cilindrii, cel care face balansierul, cel care face rotiţa balansierului, cel care face compasul (care reglează ceasornicul), planteur d'échappement (cel care face regulatorul propriu-zis); apoi repasseur de barillet (finisează lăcaşele arcurilor şi piedicile), şlefuitorul de arcuri, şlefuitorul de rotiţe, şlefuitorul de şuruburi, cel care desenează cifrele, cel care face cadranele (topeşte emailul pe cupru), fabricant de pendants (face doar belciugele pentru carcasă), finisseur de charnière (fixează ştiftul de alamă în mijlocul carcasei etc.), faiseur de secret (face resorturile care deschid capacul), graveur, ciseleur, polisseur de boîte[*1] etc. etc.; în fine, repasseur-ul, care montează întreg ceasornicul şi îl predă în stare de funcţiune. Doar puţine piese ale ceasornicului trec prin mîini diferite, şi toate aceste membra disjecta[118] se strîng abia în mîna care le transformă în ultimă instanţă într-un tot mecanic. Acest raport exterior al produsului finit faţă de diferitele sale elemente face ca aici, ca la alte produse similare, combinarea muncitorilor parţiali în acelaşi atelier să fie incidentală. Muncile parţiale pot şi ele, la rîndul lor, să fie îndeplinite de meseriaşi independenţi unul de altul, cum se întîmplă în cantoanele Waadt şi Neuchâtel, în timp ce la Geneva, de pildă, există mari manufacturi de ceasornice, adică are loc cooperarea nemijlocită a muncitorilor parţiali sub comanda unui capital. Şi în acest din urmă caz, numai rareori cadranul, arcul şi carcasa se confecţionează în manufactură. În acest domeniu, producţia combinată manufacturieră este rentabilă doar în împrejurări excepţionale, deoarece între muncitorii care lucrează la domiciliu concurenţa este foarte mare, fărîmiţarea producţiei într-o mulţime de procese eterogene permite doar în mică măsură folosirea unor mijloace de muncă comune şi, la o asemenea producţie dispersată, capitalistul economiseşte cheltuielile pentru clădirile atelierelor etc.[32)] Totuşi şi situaţia acestor muncitori parţiali care lucrează la domiciliu, dar pentru un capitalist (fabricant, établisseur), este cu totul diferită de aceea a meseriaşului independent, care lucrează pentru propriii săi clienţi[33)].

Al doilea tip de manufactură, forma perfecţionată a acesteia, confecţionează produse care trec prin faze de dezvoltare conexe, printr-o serie consecutivă de procese, aşa cum, de pildă, în manufactura de ace de cusut sîrma trece prin mîinile a 72, ba chiar a 92 de muncitori parţiali specializaţi.

În măsura în care această manufactură combină meserii iniţial dispersate, ea reduce distanţa în spaţiu dintre diferitele faze ale confecţionării produsului. Timpul de trecere a acestuia dintr-un stadiu în celălalt este scurtat, la fel şi munca prin care se realizează aceste treceri[34)]. În comparaţie cu meseria, se cîştigă astfel forţă productivă, şi anume acest cîştig rezultă din caracterul general de cooperare al manufacturii. Pe de altă parte, principiul diviziunii muncii, specific manufacturii, reclamă o izolare a diferitelor faze ale producţiei, autonomizate ca tot atîtea operaţii parţiale ale meseriaşului. Stabilirea şi menţinerea legăturii dintre funcţiile izolate necesită trecerea continuă a produsului dintr-o mînă într-alta şi dintr-un proces într-

altul. Din punctul de vedere al marii industrii, acest fapt apare ca o limitare caracteristică, imanentă principiului manufacturii şi care sporeşte cheltuielile de producţie[35].

Dacă vom considera o anumită cantitate de materii prime, de pildă, de cîrpe în manufactura de hîrtie sau de sîrmă în manufactura de ace, vom vedea că, pînă ajung la forma lor finală, ele parcurg în timp în mîinile diferiţilor muncitori parţiali o serie de faze succesive ale producţiei. Dacă vom considera însă atelierul ca un singur mecanism total, vom constata că materiile prime se află simultan în toate fazele de producţie deodată. Cu o parte din numeroasele sale mîini înzestrate cu instrumente, muncitorul colectiv, format prin combinarea muncitorilor parţiali, aşază sîrma, în timp ce, concomitent, cu alte mîini şi instrumente, el o întinde, o taie, o ascute etc. Succesiunea temporală a diferitelor faze ale procesului s-a transformat într-o alăturare spaţială. De aici şi cantitatea mai mare de marfă finită livrată în acelaşi interval de timp[36]. Această simultaneitate rezultă, ce-i drept, din forma de cooperare generală a procesului total, cu toate acestea însă manufactura nu numai că găseşte condiţiile cooperării gata pregătite, ci, în parte, le şi creează prin divizarea activităţii meseriaşului. Pe de altă parte, ea realizează această organizare socială a procesului de muncă numai ferecîndu-l pe muncitor de aceeaşi operaţie de detaliu.

Întrucît produsul parţial al fiecărui muncitor parţial reprezintă, totodată, doar o fază deosebită de dezvoltare a aceluiaşi produs, un muncitor furnizează celuilalt, sau un grup de muncitori furnizează celuilalt grup, materia lor primă. Rezultatul muncii unuia constituie punctul de plecare pentru munca celuilalt. Prin urmare, aici un muncitor dă de lucru în mod direct celuilalt. Timpul de muncă necesar pentru realizarea în fiecare proces parţial a efectului util urmărit se stabileşte pe baza experienţei, iar mecanismul total al manufacturii porneşte de la premisa că într-un anumit timp de muncă se obţine un anumit rezultat. Numai cu această condiţie diferitele procese de muncă care se completează unul pe altul se pot desfăşura neîntrerupt, simultan şi alăturat în spaţiu. E clar că această interdependenţă nemijlocită a muncilor, şi deci a muncitorilor, îl sileşte pe fiecare în parte să nu folosească pentru funcţia sa decît timpul strict necesar, şi în felul acesta se realizează o continuitate, uniformitate, regularitate, organizare[37] şi mai ales o intensitate a muncii cu totul alta decît în meseriile independente sau chiar în cooperarea simplă. Faptul că pentru producerea unei mărfi trebuie să fie folosit numai timpul de muncă socialmente necesar apare, în producţia de mărfuri în general, ca o constrîngere exterioară datorită concurenţei, pentru că, superficial vorbind, fiecare producător în parte trebuie să vîndă marfa la preţul ei de piaţă. În manufactură, în schimb, confecţionarea unei anumite cantităţi de produse într-un anumit timp de muncă devine o lege tehnică a însuşi procesului de producţie[38].

Dar diferitele operaţii necesită durate de timp inegale şi dau deci în intervale de timp egale cantităţi inegale de produse parţiale. Pentru ca aceiaşi muncitor să execute zilnic una şi aceeaşi operaţie, pentru diferitele operaţii trebuie deci folosit într-o anumită proporţie un număr diferit de muncitori, de pildă e nevoie de 4 turnători şi 2 defalcatori la 1 şlefuitor într-o manufactură de caractere tipografice, întrucît într-o oră un turnător toarnă 2 000 de litere, un defalcator desface 4 000 şi un şlefuitor şlefuieşfe 8 000. Aici revine principiul cooperării în forma sa cea mai simplă, adică folosirea simultană a unui mare număr de oameni care fac munci similare; de data aceasta însă, el exprimă un raport organic. Aşadar, diviziunea manufacturieră a muncii nu numai că simplifică şi diversifică organele calitativ deosebite ale muncitorului colectiv social, dar creează şi un raport matematic fix pentru determinarea volumului cantitativ al acestor organe, adică pentru numărul relativ de muncitori sau pentru mărimea relativă a grupurilor de muncitori afectate fiecărei funcţii speciale. Ea dezvoltă, o dată cu diferenţierea calitativă, normele şi proporţiile cantitative ale procesului de muncă social.

Dacă pe baza experienţei a fost stabilit raportul cel mai adecvat între diferitele grupuri de muncitori parţiali pentru anumite proporţii ale producţiei, aceste proporţii nu pot fi mărite decît folosind un multiplu al fiecărui grup de muncitori[39)]Se mai adaugă faptul că acelaşi individ execută anumite munci pe scară mai mare tot atît de bine ca şi pe scară mai mică, de pildă munca de supraveghere, deplasarea produselor parţiale dintr-o fază a producţiei în alta etc. Autonomizarea acestor funcţii sau atribuirea lor unor muncitori speciali devine deci rentabilă abia o dată cu sporirea numărului de muncitori folosiţi; această sporire însă trebuie să afecteze simultan, în aceeaşi proporţie, toate grupurile.

Fiecare grup, adică un număr de muncitori cu aceeaşi funcţie parţială, se compune din elemente omogene şi formează un organ distinct al mecanismului total. În unele manufacturi însă, grupul însuşi constituie un organism de muncă diferenţiat, în timp ce mecanismul total este format prin repetarea sau multiplicarea acestor organisme productive elementare. Să luăm, de pildă, manufactura buteliilor de sticlă. Ea se scindează în trei faze esenţialmente distincte. În primul rînd faza pregătitoare, prepararea pastei de sticlă, adaosul de nisip, var etc., şi topirea acestei paste pînă ajunge masă fluidă de sticlă[40)]. În această primă fază lucrează muncitori parţiali diferiţi, la fel ca şi în faza finală, în care buteliile sînt scoase din cuptoarele de uscat, sortate, ambalate etc. Între aceste două faze se situează sticlăritul propriu-zis, adică prelucrarea masei fluide de sticlă. La aceeaşi gură a unui cuptor de sticlă lucrează un grup, numit în Anglia „hole" (gaură) şi alcătuit dintr-un bottle maker (lucrător care face butelii) sau finisher (finisor), un blower (suflător), un gatherer (strîngător), un putter up (stivuitor) sau whetter off (tăietor) şi un taker in (hamal). Aceşti cinci muncitori parţiali constituie tot atîtea organe speciale ale unui singur organism de muncă, care poate acţiona numai ca unitate, deci numai prin cooperarea directă a celor cinci. Dacă organismului îi lipseşte unul din cele cinci membre, el rămîne paralizat. Acelaşi cuptor de sticlă are însă mai multe deschizături, în Anglia, de pildă, 4—6, fiecare din ele conţinînd un creuzet de argilă cu sticlă fluidă, la care lucrează cîte un grup aparte de muncitori, cu aceeaşi componenţă cvintuplă. Alcătuirea fiecărei grupe în parte se întemeiază aici nemijlocit pe diviziunea muncii, în timp ce legătura dintre diferitele grupe de acelaşi fel constituie o cooperare simplă, care, folosind în comun unul din mijloacele de producţie, în speţă cuptorul de sticlă, îl exploatează mai economic. Un asemenea cuptor de sticlă, cu cele 4—6 grupuri ale sale, formează o sticlărie, iar o manufactură de sticlă cuprinde un multiplu de asemenea sticlării, împreună eu instalaţiile şi cu muncitorii destinaţi fazelor pregătitoare şi finale ale producţiei.

În sfîrşit, manufactura, aşa cum parţial rezultă din combinarea unor meserii diferite, poate evolua, transformîndu-se într-o combinaţie a unor manufacturi diferite. Astfel, sticlăriile mai mari din Anglia îşi fabrică singure creuzetele de argilă, pentru că de calitatea lor depinde esenţialmente reuşita sau nereuşita produsului. Aici manufactura unui mijloc de producţie este combinată cu manufactura produsului. Invers, manufactura produsului poate fi combinată cu alte manufacturi, în care produsul însuşi serveşte la rîndul său ca materie primă, sau cu ale căror produse se combină ulterior. Astfel, de pildă, manufactura de flintglas se combină cu şlefuitul sticlei sau cu turnătoria de alamă, aceasta din urmă în vederea montării unor garnituri de metal pe diverse obiecte de sticlă. Diferitele manufacturi combinate formează, în acest caz, secţiuni mai mult sau mai puţin separate în spaţiu ale unei singure manufacturi de ansamblu, constituind în acelaşi timp procese de producţie independente, fiecare cu propria sa diviziune a muncii. În pofida anumitor avantaje pe care le prezintă, manufactura combinată nu dobîndeşte pe bază proprie o adevărată unitate tehnică. O asemenea unitate ia naştere abia o dată cu transformarea manufacturii în industrie mecanizată.

Perioada manufacturieră, care curînd proclamă reducerea timpului de muncă necesar pentru producerea mărfurilor drept principiu conştient[41)], dezvoltă sporadic şi folosirea maşinilor, în special pentru anumite prime procese simple, care cer un mare număr de oameni şi o mare

cheltuire de forţe. Astfel n-a durat mult şi în manufactura de hîrtie tocarea zdrenţelor a început să se facă în mori de hîrtie, iar în metalurgie zdrobirea minereurilor prin aşa-numitele pive de minereu[42]. Maşina în forma ei elementară fusese transmisă încă de Imperiul roman sub înfăţişarea morii de apă[43]. Perioada meseriilor a lăsat moştenire marile invenţii: busola, praful de puşcă, tiparul şi ceasornicul automat. În genere însă, maşinile joacă acel rol secundar pe care li le atribuie Adam Smith[i] alături de diviziunea muncii[44]. Foarte importantă devine folosirea sporadică a maşinilor în secolul al XVII-lea, deoarece oferea marilor matematicieni ai timpului jaloane practice şi stimulente pentru crearea mecanicii moderne.

Mecanismul specific perioadei manufacturiere rămîne însuşi muncitorul colectiv, combinat dintr-un mare număr de muncitori parţiali. Diferitele operaţii pe care producătorul unei mărfi le efectuează alternativ şi care se împletesc în ansamblul procesului său de muncă îl solicită foarte mult. O operaţie reclamă mai multă forţă, o alta mai multă îndemînare, o a treia mai multă atenţie etc. Or, acelaşi individ nu posedă toate aceste calităţi în acelaşi grad. După separarea, autonomizarea şi izolarea diferitelor operaţii, muncitorii sînt împărţiţi, clasificaţi şi grupaţi potrivit calităţilor lor predominante. Dacă particularităţile lor naturale formează trunchiul pe care se altoieşte diviziunea muncii, manufactura, odată introdusă, dezvoltă forţe de muncă care prin însăşi natura lor sînt apte numai pentru funcţiuni speciale, unilaterale. Acum muncitorul colectiv posedă toate calităţile productive în acelaşi grad înalt de virtuozitate şi, totodată, le cheltuieşte în modul cel mai economic, deoarece foloseşte toate organele sale, individualizate în muncitori distincţi sau în grupuri distincte de muncitori, exclusiv pentru îndeplinirea funcţiilor lor specifice[45]. Unilateralitatea şi chiar imperfecţiunea muncitorului parţial, devenit unul din organele muncitorului colectiv, se transformă în perfecţiune a sa[46]. Deprinderea de a efectua o funcţie unilaterală îl transformă într-un organ care în mod firesc acţionează cu precizie, în timp ce conexiunea mecanismului total îl constrînge să acţioneze cu regularitatea unei piese de maşină[47].

Întrucît diferitele funcţii ale muncitorului colectiv sînt mai simple sau mai complexe, inferioare sau superioare, organele sale, adică forţele individuale de muncă, necesită nivele de pregătire foarte diferite şi posedă deci valori foarte diferite. Manufactura dezvoltă, prin urmare, o ierarhie a forţelor de muncă, căreia îi corespunde o scară a salariilor. Dacă, pe de o parte, muncitorul individual se adaptează la o funcţie unilaterală, de care este legat pe viaţă, pe de altă parte şi diferitele operaţii ale muncii sînt nu mai puţin adaptate acelei ierarhii a aptitudinilor naturale şi dobîndite[48]. Dar fiecare proces de producţie implică anumite manipulaţii simple, de care e capabil orice om, fără nici o pregătire. Acum şi aceste manipulaţii sînt desprinse din legătura lor fluidă cu momentele mai importante ale muncii şi osificate în funcţii exclusive.

De aceea, manufactura creează în fiecare meserie pe care pune stăpînire o categorie de aşa-zişi muncitori neiscusiţi, pe care meseriile îi excludeau fără apel. Dacă manufactura dezvoltă pînă la virtuozitate specializarea absolut unilaterală în dauna capacităţii generale de muncă, ea începe să facă o specialitate din lipsa oricărei pregătiri. Alături de gradaţia ierarhică apare separaţia simplă a muncitorilor în iscusiţi şi neiscusiţi. Pentru aceştia din urmă cheltuielile de instruire sînt cu totul suprimate, iar pentru primii ele scad, comparativ cu cele ale meseriaşului, din cauza simplificării funcţiunii. În ambele cazuri valoarea forţei de muncă scade[49]. O excepţie are loc în măsura în care diferenţierea procesului de muncă creează noi funcţii de coordonare, care în munca meseriaşului nu existau de loc sau nu existau în aceleaşi proporţii. Relativa devalorizare a forţei de muncă, provocată de suprimarea sau reducerea cheltuielilor de instruire, implică în mod direct o mai mare valorificare a capitalului, căci tot ceea ce reduce timpul necesar pentru reproducerea forţei de muncă măreşte domeniul supramuncii.

4. Diviziunea muncii în cadrul manufacturii şi diviziunea muncii în cadrul societăţii

Am analizat mai întîi originea manufacturii, apoi elemente ei simple, muncitorul parţial şi unealta sa, şi, în sfîrşit, mecanismul ei în ansamblu. Vom atinge acum, pe scurt, raportul dintre diviziunea manufacturieră a muncii şi diviziunea socială a muncii, diviziune care constituie baza generală a oricărei producţii de mărfuri.

Dacă avem în vedere numai munca însăşi, împărţirea producţiei sociale în categoriile ei mari [im allgemeinen], ca agricultură, industrie etc., poate fi considerată ca diviziune generală a muncii, împărţirea acestor categorii de producţie în specii şi subspecii ca diviziune particulară [im besonderen] a muncii, iar diviziunea muncii în cadrul unui atelier ca diviziune a muncii în detaliu [im einzelnen][50)].

Diviziunea muncii în cadrul societăţii şi limitarea corespunzătoare a indivizilor la sfere profesionale distincte se dezvoltă, ca şi diviziunea muncii în cadrul manufacturii, de la puncte de plecare opuse. În cadrul unei familii[50a)] şi, mai dezvoltat, în cadrul unui trib, apare o diviziune naturală a muncii întemeiată pe deosebirile de sex şi de vîrstă, adică pe bază pur fiziologică; această diviziune îşi lărgeşte sfera o dată cu lărgirea vieţii sociale, cu creşterea numerică a populaţiei şi, mai ales, o dată cu apariţia conflictelor dintre diferitele triburi şi cu subjugarea unui trib de către celălalt. Pe de altă parte, cum am observat mai înainte[*2], schimbul de produse apare acolo unde vin în contact diferite familii, triburi şi comunităţi, căci nu persoanele particulare, ci familiile, triburile etc. sînt la începuturile civilizaţiei cele care intră în relaţii ca unităţi independente. Diferite comunităţi găsesc în mediul natural înconjurător mijloace de producţie diferite şi mijloace de subzistenţă diferite. Modul lor de viaţă şi de a produce, precum şi produsele lor sînt de aceea diferite. Această deosebire naturală a determinat, de îndată ce s-a stabilit un contact între comunităţi, schimbul reciproc de produse şi deci transformarea treptată a acestor produse în mărfuri. Schimbul nu creează o deosebire între sferele de producţie, ci pune în legătură sfere deosebite, transformîndu-le astfel în ramuri mai mult sau mai puţin interdependente ale producţiei sociale totale. Aici diviziunea socială a muncii ia naştere din schimbul dintre sfere de producţie iniţial diferite, dar independente una de alta. Acolo unde diviziunea fiziologică a muncii alcătuieşte punctul de plecare, organele distincte ale unui întreg compact şi unitar se separă unul de altul, se descompun — impulsul principal pentru acest proces de descompunere constituindu-l schimbul de mărfuri cu alte comunităţi — şi se autonomizează pînă la punctul în care legătura dintre diferitele munci este mijlocită de schimbul produselor ca mărfuri. Într-un caz avem desautonomizare a ceea ce înainte era autonom, în celălalt caz autonomizare a ceea ce înainte era neautonom.

Baza oricărei diviziuni dezvoltate a muncii, mijlocite prin schimbul de mărfuri, o constituie separarea oraşului de sat[51)]. Se poate spune că întreaga istorie economică a societăţii este rezumată în mişcarea acestei opoziţii, opoziţie asupra căreia însă nu vom insista aici.

Aşa cum premisa materială pentru diviziunea muncii în cadrul manufacturii o constituie un anumit număr de muncitori folosiţi simultan, tot astfel premisa materială pentru diviziunea muncii în cadrul societăţii o constituie numărul populaţiei şi densitatea ei, care înlocuieşte aici aglomerarea în acelaşi atelier[52)]. Această densitate însă este ceva relativ. O ţară relativ slab populată, dar cu mijloace de comunicaţie dezvoltate posedă o populaţie mai densă decît o ţară mai populată, dar cu mijloace de comunicaţie nedezvoltate; astfel statele nordice ale Uniunii americane, de pildă, au o populaţie mai densă decît India[53)].

Întrucît premisa generală a modului de producţie capitalist o constituie producţia de mărfuri şi circulaţia mărfurilor, diviziunea manufacturieră a muncii presupune un oarecare grad de dezvoltare a diviziunii muncii în cadrul societăţii. Pe de altă parte, diviziunea manufacturieră a muncii dezvoltă şi multiplică la rîndul ei această diviziune socială a muncii. O dată cu

diferenţierea uneltelor de muncă se diferenţiază tot mai mult şi meseriile care produc aceste unelte[54)]. Dacă producţia manufacturieră cuprinde o meserie care pînă atunci era legată de alte meserii, ca meserie principală sau secundară, şi era exercitată de acelaşi producător, separarea şi autonomizarea reciprocă au loc imediat. Dacă manufactura cuprinde o fază specială din producţia unei mărfi, atunci diferitele ei faze de producţie se transformă în diferite meserii independente. Am arătat deja că acolo unde produsul nu este decît o îmbinare pur mecanică a produselor parţiale, muncile parţiale pot şi ele, la rîndul lor, să se transforme în meserii autonome. Pentru a realiza şi mai complet diviziunea muncii în cadrul unei manufacturi, aceeaşi ramură de producţie este scindată în manufacturi diferite, în parte cu totul noi, în funcţie de diversitatea materiilor ei prime sau de diversitatea formelor pe care le poate căpăta aceeaşi materie primă. Astfel, încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, numai în Franţa se ţeseau peste 100 de feluri de mătăsuri, iar la Avignon, de pildă, era lege ca „fiecare ucenic să se consacre unui singur fel de producţie şi să nu înveţe confecţionarea mai multor feluri de produse în acelaşi timp“. Diviziunea teritorială a muncii, care leagă anumite ramuri de producţie de anumite districte ale unei ţări, primeşte un impuls nou de la producţia manufacturieră, care exploatează orice particularitate[55)]. În perioada manufacturieră, un material bogat pentru diviziunea muncii în cadrul societăţii îl furnizează extinderea pieţei mondiale şi sistemul colonial, care fac parte din sfera condiţiilor generale de existenţă a acestei perioade. Nu e locul aici să arătăm mai pe larg cum această diviziune a muncii cuprinde, pe lîngă sfera economică, şi toate celelalte sfere ale societăţii, punînd pretutindeni bazele acelei stricte specializări şi ale unei parcelări a omului care l-a făcut încă pe A. Ferguson[i)], dascălul lui A. Smith, să exclame: „Noi formăm o naţiune de iloţi, şi nu există oameni liberi printre noi“[56)].

În pofida însă a numeroaselor analogii şi a legăturii dintre diviziunea muncii în cadrul societăţii şi cea din cadrul atelierului, între ele există nu numai o deosebire de grad, dar şi o deosebire de esenţă. Analogia pare incontestabilă în special acolo unde există o legătură intrinsecă între diferite ramuri de producţie. De pildă, crescătorul de vite produce piei crude, tăbăcarul le transformă în piele, iar cizmarul transformă pielea în cizme. Aici fiecare produce un semifabricat, iar forma ultimă, finită, reprezintă produsul combinat al muncilor lor separate. Se mai adaugă diferitele ramuri de activitate care furnizează crescătorului de vite, tăbăcarului, cizmarului mijloacele de producţie. Putem să ne închipuim, aşa cum face A. Smith, că această diviziune socială a muncii nu se deosebeşte de cea manufacturieră decît subiectiv, această deosebire existînd numai pentru observator, care aici cuprinde cu o singură privire diferitele munci parţiale unite în spaţiu, pe cînd dincolo dispersarea lor pe un spaţiu întins şi numărul mare al muncitorilor folosiţi în fiecare ramură estompează legătura care există între ele[57)]. Care este însă legătura dintre muncile independente ale crescătorului de vite, tăbăcarului şi cizmarului? Existenţa produselor lor respective ca mărfuri. Ce caracterizează, în schimb, diviziunea manufacturieră a muncii? Faptul că muncitorul parţial nu produce o marfă[58)]. Abia produsul comun al muncitorilor parţiali se transformă în marfă[58a)]. Diviziunea muncii în cadrul societăţii este mijlocită prin cumpărarea şi vînzarea produselor diferitelor ramuri de muncă, în timp ce în manufactură legătura dintre muncile parţiale este mijlocită prin vînzarea diferitelor forţe de muncă către acelaşi capitalist care le foloseşte ca forţă de muncă combinată. Diviziunea manufacturieră a muncii presupune concentrarea mijloacelor de producţie în mîna unui capitalist, în timp ce diviziunea socială a muncii presupune dispersarea mijloacelor de producţie în mîinile unui mare număr de producători de mărfuri, independenţi unul de altul. Spre deosebire de manufactură, unde legea de fier a raporturilor numerice sau a proporţiilor strict determinate subsumează anumite mase de muncitori unor funcţii anumite, repartizarea producătorilor de mărfuri şi a mijloacelor lor de producţie între diferitele ramuri de producţie sociale este determinată de liberul joc al întîmplării şi al arbitrarului. Ce-i drept, diferitele sfere de producţie tind continuu către un

echilibru, pe de o parte, deoarece fiecare producător de mărfuri trebuie să producă o valoare de întrebuinţare, deci trebuie să satisfacă o anumită trebuinţă socială, volumul acestor trebuinţe fiind diferit din punct de vedere cantitativ şi diferitele mase de trebuinţe fiind legate interior într-un sistem natural, pe de altă parte, deoarece legea valorii mărfurilor determină partea pe care societatea o poate cheltui din totalul timpului ei de muncă disponibil cu producerea fiecărui fel de marfă în parte. Dar această tendinţă permanentă a diferitelor sfere de producţie către echilibru se manifestă numai ca reacţie împotriva anihilării continue a acestui echilibru. Regula care acţionează apriori şi metodic la diviziunea muncii în interiorul atelierului nu acţionează la diviziunea muncii în cadrul societăţii decît aposteriori, ca o necesitate lăuntrică, o necesitate naturală oarbă care învinge arbitrarul anarhic al producătorilor de mărfuri şi care poate fi sesizată numai în oscilaţiile barometrice ale preţurilor de piaţă. Diviziunea manufacturieră a muncii presupune puterea necondiţionată a capitalistului asupra unor oameni care nu constituie decît componente ale unui mecanism total care îi aparţine; diviziunea socială a muncii pune faţă în faţă producători de mărfuri independenţi, care nu recunosc altă putere în afară de aceea a concurenţei, a constrîngerii pe care o exercită asupra lor presiunea intereselor lor reciproce, aşa cum şi în regnul animal bellum omnium contra omnes[119] constituie mai mult sau mai puţin condiţiile de existenţă ale tuturor speciilor. Aceeaşi conştiinţă burgheză care proslăveşte diviziunea manufacturieră a muncii, anexarea pe viaţă a muncitorului la o operaţie parţială şi subordonarea necondiţionată a muncitorilor parţiali de către capital ca o organizare a muncii care sporeşte forţa productivă a acesteia din urmă, condamnă cu aceeaşi tărie orice control şi orice reglementare socială conştientă a procesului social de producţie ca o violare a drepturilor inviolabile de proprietate, în libertatea şi în „genialitatea“ autodeterminantă ale capitalistului individual. Este foarte caracteristic că apologeţii entuziaşti ai sistemului de fabrică nu au de obiectat nimic mai rău împotriva oricărei organizări generale a muncii sociale decît că ea ar preface întreaga societate într-o fabrică.

Dacă anarhia diviziunii sociale a muncii şi despotismul diviziunii manufacturiere a muncii se condiţionează reciproc în societatea în care domină modul de producţie capitalist, dimpotrivă, unele forme anterioare ale societăţii în care separarea meseriilor s-a dezvoltat spontan, pentru a se cristaliza apoi şi a fi în cele din urmă consfinţită prin lege, oferă, pe de o parte, imaginea unei organizări sistematice şi autoritare a muncii sociale, în timp ce, pe de altă parte, exclud cu totul diviziunea muncii în cadrul atelierului, sau o dezvoltă doar pe scară foarte redusă, sau numai sporadic şi incidental[59)].

Astfel, de pildă, micile şi arhaicele obşti hinduse, care în mare parte dăinuie şi azi, se întemeiază pe posesiunea în comun a pămîntului, pe legătura nemijlocită dintre agricultură şi meserie şi pe o statornică diviziune a muncii, care la întemeierea unor noi obşti serveşte de plan şi de model. Ele alcătuiesc unităţi de producţie autarhice, a căror suprafaţă de producţie variază între o sută şi cîteva mii de acri. Cea mai mare parte a produselor se confecţionează pentru nevoile proprii directe ale obştii, nu ca marfă, astfel încît producţia însăşi este independentă de diviziunea muncii, mijlocită prin schimbul de mărfuri care există în întreaga societate hindusă. Numai surplusul de produse se transformă în marfă, în parte mai întîi în mîna statului, căruia din timpuri imemoriale îi revine şi o anumită cantitate de produse sub formă de rentă în natură. Diferitele regiuni ale Indiei cunosc forme diferite de obşti. În forma cea mai simplă, obştea lucrează pămîntul în comun şi împarte produsele între membrii ei, în timp ce torsul, ţesutul etc. constituie o îndeletnicire casnică secundară, o îndeletnicire independentă a fiecărei familii. Alături de această masă, cu îndeletniciri omogene, găsim pe „locuitorul principal“, care întruneşte funcţiile de judecător, de şef al poliţiei şi de perceptor într-o singură persoană; pe contabil, care ţine evidenţa muncilor agricole, însemnînd şi înregistrînd tot ce se referă la ele; un al treilea slujbaş, care urmăreşte pe criminali şi ocroteşte

pe călătorii străini, însoţindu-i dintr-un sat într-altul; pe grănicer, care păzeşte hotarele obştii de încălcări din partea obştilor vecine; pe inspectorul apelor, care distribuie din rezervoarele comune apa pentru nevoile agriculturii; pe brahman, care îndeplineşte funcţiile cultului religios; pe învăţător, care învaţă pe copiii obştii să scrie pe nisip şi să citească; pe brahmanul calendarului, care, ca astrolog, indică perioadele pentru însămînţare şi pentru recoltare, precum şi ceasurile bune şi cele rele pentru toate muncile agricole; un fierar şi un tîmplar, care confecţionează şi repară toate uneltele agricole; pe olar, care lucrează toate vasele pentru sat; pe bărbier, pe spălător pentru curăţitul hainelor, pe argintar, pe alocuri pe poet, care în unele obşti înlocuieşte pe argintar, în altele pe învăţător. Această duzină de persoane e întreţinută pe cheltuiala întregii obşti. Dacă populaţia sporeşte, se înfiinţează pe un teren necultivat o nouă obşte după modelul celei vechi. Mecanismul acestei comunităţi prezintă o diviziune sistematică a muncii, dar o diviziune manufacturieră a ei nu e cu putinţă, întrucît penltru fierar, tîmplar etc. piaţa rămîne neschimbată; cel mult în raport cu mărimea satelor, în loc de un fierar, de un olar etc. există doi sau trei[60]. Legea care reglementează diviziunea muncii în obşte acţionează aici cu implacabila forţă a unei legi naturale; fiecare meseriaş în parte, ca fierarul şi ceilalţi, execută toate operaţiile care ţin de meseria sa într-un mod tradiţional, dar independent şi fără a recunoaşte vreo autoritate în atelierul său. Organismul simplu al producţiei în aceste obşti autarhice, care se reproduc mereu în aceeaşi formă şi care, dacă din întîmplare sînt distruse, se reconstituie în acelaşi loc şi sub acelaşi nume[61], oferă cheia pentru misterul invariabilităţii societăţilor asiatice, care contrastează atît de izbitor cu necontenita dizolvare şi realcătuire a statelor asiatice şi cu necontenitele schimbări dinastice. Structura elementelor economice fundamentale ale societăţii rămîne neatinsă de furtunile din sfera nebuloasă a politicii.

Precum am mai observat, legile breslelor prin extrema limitare a numărului de calfe pe care le putea folosi meşterul breslaş împiedicau sistematic transformarea acestuia într-un capitalist. De asemenea nu-i era permis să folosească calfe decît exclusiv în meseria în care era el însuşi meşter. Breasla se apăra cu străşnicie împotriva oricărei violări a domeniului ei de către capitalul comercial, singura formă liberă a capitalului care i se opunea. Comerciantul putea să cumpere orice marfă, însă munca nu o putea cumpăra ca marfă. El era tolerat doar ca scupşcic [debitant] al produselor meşteşugăreşti. Dacă împrejurările exterioare reclamau o diviziune progresivă a muncii, breslele existente se scindau în subspecii, sau se formau bresle noi alături de cele vechi, dar fără să aibă loc o reunire într-un singur atelier a unor meserii diferite. Deşi separarea, izolarea şi perfecţionarea meseriilor au constituit condiţiile materiale de existenţă a perioadei manufacturiere, organizarea de breaslă excludea diviziunea manufacturieră a muncii. În general, muncitorul era legat de mijloacele sale de producţie ca melcul de cochilie, şi astfel lipsea primul factor de bază al manufacturii, autonomizarea mijloacelor de producţie sub formă de capital, opus muncitorului.

În timp ce diviziunea muncii în ansamblul unei societăţi, indiferent dacă e mijlocită de schimbul de mărfuri sau nu, este proprie celor mai diferite formaţiuni social-economice, diviziunea manufacturieră a muncii constituie o creaţie cu totul specifică a modului de producţie capitalist.

5. Caracterul capitalist al manufacturii

Un număr mai mare de muncitori sub comanda aceluiaşi capital alcătuieşte punctul de plecare natural atît al cooperării în genere, cît şi al manufacturii. Invers, diviziunea manufacturieră a muncii face din creşterea numărului de muncitori folosiţi o necesitate tehnică. Numărul minim de muncitori pe care trebuie să-l folosească un capitalist îi este prescris acum prin diviziunea existentă a muncii. Pe de altă parte, avantajele unei noi diviziuni sînt condiţionate de o nouă

creştere a numărului de muncitori, realizabilă numai prin multipli. Dar o dată cu partea variabilă a capitalului trebuie să crească şi partea lui constantă, şi anume, pe lîngă volumul condiţiilor comune de producţie, cum sînt clădirile, furnalele etc., vor trebui să sporească îndeosebi, şi într-un ritm cu mult mai rapid decît numărul muncitorilor, materiile prime. Masa de materii prime consumate într-o perioadă de timp de către o anumită cantitate de muncă va creşte în aceeaşi proporţie în care creşte forţa productivă a muncii ca urmare a diviziunii ei. Creşterea volumului minim de capital necesar capitaliştilor sau, cu alte cuvinte, transformarea progresivă a mijloacelor de subzistenţă şi de producţie sociale în capital este, prin urmare, o lege care rezultă din caracterul tehnic al manufacturii[62].

În manufactură, la fel ca în cooperarea simplă, organismul de muncă aflat în funcţiune este o formă de existenţă a capitalului. Mecanismul social de producţie alcătuit dintr-un număr mare de muncitori parţiali individuali aparţine capitalistului. Forţa productivă care rezultă din combinarea muncilor apare, aşadar, ca forţă productivă a capitalului. Manufactura propriu-zisă nu numai că supune pe muncitorul, pînă atunci independent, comenzii şi disciplinei capitalului, dar pe deasupra ea creează o diferenţiere ierarhică a muncitorilor înşişi. În timp ce cooperarea simplă păstrează, în linii mari, neschimbat felul de muncă al indivizilor, manufactura îl revoluţionează din temelii şi atacă forţa individuală de muncă la rădăcina ei. Ea îl mutilează pe muncitor, transformîndu-l într-o fiinţă monstruoasă prin dezvoltarea artificială unilaterală a dexterităţii sale, înăbuşind un univers întreg de înclinaţii şi aptitudini productive, aşa cum în statele din La Plata un animal întreg este tăiat pentru a i se lua numai pielea ori seul. Diferitele munci parţiale speciale sînt nu numai repartizate între indivizi diferiţi, ci individul însuşi este divizat, transformat într-un instrument automat al unei munci parţiale[63], astfel încît fabula absurdă a lui Menenius Agrippa[i] [120], care îl prezintă pe om ca simplu fragment al propriului său trup, devine realitate[64]. Dacă la început muncitorul îşi vinde forţa de muncă capitalului din pricină că îi lipsesc mijloacele materiale pentru producerea unei mărfi, acum însăşi forţa sa individuală de muncă rămîne ineficace atîta timp cît nu este vîndută capitalului. Ea acţionează numai într-o conexiune care se realizează abia după vînzarea ei, în atelierul capitalistului. Pus în imposibilitatea de a crea ceva în mod independent, corespunzător aptitudinilor sale naturale, muncitorul din manufactură îşi desfăşoară activitatea sa productivă doar ca accesoriu al atelierului capitalistului[65]. Aşa cum poporul ales avea înscris pe frunte că îi aparţine lui Iehova[i], tot astfel diviziunea muncii îşi pune pecetea pe muncitorul din manufactură ca proprietate a capitalului.

Cunoştinţele, inteligenţa şi voinţa de care dă dovadă ţăranul sau meseriaşul independent, fie numai şi pe o scară redusă — aşa cum la sălbatic în viclenia personală se manifestă întreaga artă a războiului —, nu se cer decît atelierului în ansamblu. Potenţele spirituale ale producţiei iau proporţii într-o direcţie pentru că dispar în multe altele. Ceea ce pierd muncitorii parţiali se concentrează, opunîndu-li-se, de cealaltă parte, în capital[66]. Faptul că potenţele spirituale ale procesului material de producţie le sînt opuse muncitorilor ca proprietate străină şi ca forţă care îi domină este un rezultat al diviziunii manufacturiere a muncii. Acest proces de separare începe în cadrul cooperării simple, unde capitalistul reprezintă faţă de fiecare muncitor în parte unitatea şi voinţa organismului social de muncă. Acest proces se dezvoltă în manufactură, care îl mutilează pe muncitor, transformîndu-l în muncitor parţial, şi se desăvîrşeşte în marea industrie, care desparte ştiinţa, ca potenţă independentă a producţiei, de muncă, şi o sileşte să slujească capitalul[67].

Îmbogăţirea muncitorului colectiv, deci a capitalului, cu forţă productivă socială este condiţionată în manufactură de sărăcirea muncitorului de forţa sa productivă individuală.

„Ignoranţa este mama industriei ca şi a superstiţiilor. Meditaţia şi imaginaţia sînt supuse erorii; dar obişnuinţa de a mişca piciorul sau mîna într-un anumit fel nu depinde nici de una, nici de cealaltă. Manufacturile prosperă deci cel mai mult acolo unde viaţa spirituală a

oamenilor este strivită în aşa fel, încît atelierul poate fi privit ca o maşină ale cărei componente sînt oamenii“[68].

Într-adevăr, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, unele manufacturi foloseau de preferinţă pentru anumite operaţii simple, care constituiau însă secrete de fabricaţie, oameni semiidioţi[69].

„Intelectul marii majorităţi a oamenilor — spune A. Smith — se dezvoltă cu necesitate din îndeletnicirile lor zilnice şi prin ele. Un om care îşi cheltuieşte toată viaţa cu efectuarea cîtorva operaţii simple... n-are prilejul să-şi exerseze mintea... În general el devine atît de stupid şi de ignorant, pe cît îi este cu putinţă unei fiinţe omeneşti să devină“.

După ce descrie obtuzitatea muncitorului parţial, Smith continuă:

„Monotonia vieţii sale sedentare îi atrofiază, bineînţeles, şi orice avînt al spiritului... Ea îi distruge chiar energia trupului şi îl face incapabil de a-şi folosi forţa cu elan şi tenacitate în afara ocupaţiei parţiale pentru care a fost educat. Dexteritatea în meseria sa specială se arată astfel a fi dobîndită în dauna aptitudinilor sale intelectuale, sociale şi de luptă. Dar în orice societate industrială şi civilizată aceasta este starea la care trebuie să decadă cu necesitate omul muncii sărac (the labouring poor), adică marea masă a poporului“[70].

Pentru a împiedica completa degenerare a masei poporului, pricinuită de diviziunea muncii, A. Smith recomandă organizarea învăţămîntului public de către stat, deşi îl vede administrat cu precauţiune în doze homeopatice. În mod consecvent se pronunţă împotriva acestei idei traducătorul şi comentatorul său francez, G. Garnier[i], care în timpul primului Imperiu francez s-a transformat în mod cu totul firesc în senator. După părerea lui, învăţămîntul public ar contrazice legile fundamentale ale diviziunii muncii, şi, prin introducerea lui, s-ar „proscrie întregul nostru sistem social“.

„Ca orice altă diviziune a muncii — spune el —, separarea dintre munca fizică şi cea intelectuală[71] devine mai accentuată şi mai distinctă pe măsură ce societatea“ (el foloseşte în mod just această expresie pentru a desemna capitalul, proprietatea funciară şi statul lor) „devine mai bogată. Asemenea oricărei alte diviziuni a muncii, această diviziune a muncii reprezintă rezultatul progresului din trecut şi cauza progresului viitor... Îi este oare îngăduit guvernului să contracareze această diviziune a muncii şi să frîneze mersul ei firesc? Are el dreptul să folosească o parte din veniturile statului pentru a încerca să încurce şi să amestece două categorii de muncă care tind spre diviziune şi separare?“[72]

O anumită mutilare fizică şi spirituală este inseparabilă chiar de diviziunea muncii în ansamblul societăţii. Dar întrucît perioada manufacturieră duce cu mult mai departe această fisiune socială a diferitelor ramuri de activitate şi întrucît, pe de altă parte, abia o dată cu diviziunea care îi este caracteristică atacă individul la rădăcina vieţii sale, ea este şi prima care oferă patologiei industriale materialul şi stimulul[73].

„A diviza un om înseamnă a-l executa dacă merită pedeapsa cu moartea şi a-l asasina dacă nu o merită. Divizarea muncii este asasinarea unui popor“[74].

La începuturile ei, cooperarea întemeiată pe diviziunea muncii, adică manufactura, reprezintă o creaţie spontană. De îndată ce a cîştigat oarecare stabilitate şi extindere, ea devine forma conştientă, metodică şi sistematică a modului de producţie capitalist. Istoria manufacturii propriu-zise ne arată cum diviziunea muncii, specifică ei, dobîndeşte cele mai adecvate forme, la început pe cale experimentală, oarecum în spatele persoanelor care acţionează, şi tinde apoi, asemenea meşteşugului de breaslă, să păstreze prin tradiţie forma odată găsită, pe care în unele cazuri o şi păstrează secole de-a rîndul. Schimbarea acestei forme are loc — cu excepţia aspectelor secundare — numai ca urmare a unei revoluţionari a uneltelor de muncă.

Manufactura modernă — nu vorbesc aici de marea industrie bazată pe folosirea maşinilor — sau găseşte acolo unde apare, în marile oraşe, gata pregătite acele disjecta membra poetae[123], pe care nu-i rămîne decît să le adune, aşa cum se întîmplă cu manufactura de confecţii; sau principiul diviziunii se impune de la sine, diferitele operaţii ale producţiei meşteşugăreşti fiind pur şi simplu atribuite în exclusivitate unor anumiţi muncitori (ca, de pildă, la legătorie). În asemenea cazuri nu se cere nici măcar o experienţă de o săptămînă pentru a stabili proporţia numerică dintre braţele de muncă necesare pentru fiecare operaţie în parte[75)].

Prin diferenţierea activităţii meşteşugăreşti, prin specificizarea uneltelor de muncă, prin formarea muncitorilor parţiali, prin gruparea şi combinarea lor într-un mecanism de ansamblu, diviziunea manufacturieră a muncii creează diferenţierea calitativă şi proporţionalitatea cantitativă a proceselor sociale de producţie, prin urmare o anumită organizare a muncii sociale, şi totodată dezvoltă astfel o nouă forţă productivă socială a muncii. Ca formă specific capitalistă a procesului social de producţie — şi pe bazele pe care le-a găsit ea nu putea să se dezvolte decît în forma capitalistă — ea nu constituie decît o metodă deosebită de a produce plusvaloare relativă, cu alte cuvinte de a spori, pe seama muncitorilor, autovalorificarea capitalului, adică ceea ce se numeşte avuţia socială, „wealth of nations“ etc. Ea nu numai că dezvoltă forţa productivă socială a muncii pentru capitalist, în loc să o dezvolte pentru muncitor, dar face acest lucru prin schilodirea muncitorului individual. Ea creează condiţii noi pentru dominaţia capitalului asupra muncii. Dacă, prin urmare, ea apare, pe de o parte, ca un progres istoric şi ca o etapă necesară în procesul de dezvoltare economică a societăţii, pe de altă parte ea apare ca un mijloc de exploatare civilizată şi rafinată.

Economia politică, care devine ştiinţă propriu-zisă abia în perioada manufacturieră, în genere priveşte diviziunea socială a muncii numai din punctul de vedere al diviziunii manufacturiere a muncii[76)], ca mijloc de a produce mai multă marfă cu aceeaşi cantitate de muncă, de a ieftini deci mărfurile şi de a accelera acumularea capitalului. În directă opoziţie cu această accentuare a cantităţii şi a valorii de schimb, autorii antichităţii clasice se limitează exclusiv la calitate şi la valoare de întrebuinţare[77)]). Ca urmare a separării ramurilor de producţie sociale, afirmă ei, mărfurile produse sînt mai bune, diferitele înclinaţii şi talente ale oamenilor îşi aleg sfere de activitate corespunzătoare[78)], deoarece fără limitarea la o anumită sferă nu se poate realiza nicăieri ceva însemnat[79)]. Prin urmare, atît produsul cît şi producătorul se perfecţionează prin diviziunea muncii. Dacă uneori se menţionează în treacăt şi creşterea masei produselor, acest lucru se întîmplă numai atunci cînd este vorba de o mai mare abundenţă a valorii de întrebuinţare. Nu se spune nimic despre valoarea de schimb, despre ieftinirea mărfurilor. Acest punct de vedere al valorii de întrebuinţare predomină atît la Platon[i)] [80)], care consideră diviziunea muncii ca bază a separării sociale a stărilor, cît şi la Xenofon[i)] [81)], care, cu instinctul său caracteristic burghez, se apropie ceva mai mult de diviziunea muncii în cadrul atelierului. Republica lui Platon[127], în măsura în care consideră diviziunea muncii drept principiu constitutiv al statului, nu reprezintă decît idealizarea ateniană a sistemului egiptean al castelor, aşă cum Egiptul trecea pentru alţi contemporani ai săi, de pildă pentru Isokrate[i)] [82)], drept ţară industrială model, păstrîndu-şi această însemnătate şi pentru grecii din timpul Imperiului roman[83)].

În perioada manufacturieră propriu-zisă, adică în perioada în care manufactura constituie forma dominantă a modului de producţie capitalist, realizarea deplină a propriilor ei tendinţe se loveşte de obstacole multiple. Cu toate că, precum am văzut, în afara unei diferenţieri ierarhice a muncitorilor, ea duce la o simplă separare între muncitori iscusiţi şi muncitori neiscusiţi, numărul acestora din urmă rămîne foarte redus din cauza influenţei precumpănitoare a celor dintîi. Cu toate că ea îşi adaptează operaţiile de detaliu la diferitele grade de maturitate, de dezvoltare şi de forţă a organelor sale de muncă vii, tinzînd deci spre exploatarea productivă a femeilor şi copiilor, această tendinţă în genere eşuează, lovindu-se

de obiceiurile şi de rezistenţa muncitorilor bărbaţi. Deşi diferenţierea activităţii meşteşugăreşti reduce cheltuielile de instruire şi deci scade valoarea muncitorilor, pentru munca de detaliu mai dificilă se cere totuşi un timp de instruire mai îndelungat, la care muncitorii nu vor nicidecum să renunţe, chiar şi acolo unde e de prisos. Astfel în Anglia întîlnim aşa-zisele laws of apprenticeship[*7], cu cei şapte ani de ucenicie ai lor în vigoare pînă la sfîrşitul perioadei manufacturiere, ele fiind desfiinţate abia de marea industrie. Deoarece iscusinţa meşteşugărească rămîne factorul de bază al manufacturii, iar mecanismul de ansamblu care funcţionează în manufactură nu posedă un schelet obiectiv independent de muncitorii înşişi, capitalul are în permanenţă de luptat cu nesupunerea muncitorilor.

„Slăbiciunea naturii umane — exclamă amicul Ure — este atît de mare, încît muncitorul, cu cît e mai iscusit, cu atît e mai încăpăţînat şi cu atît mai greu te poţi înţelege cu el, şi astfel, prin cerbicia sa, el pricinuieşte mecanismului de ansamblu pagube serioase“[84)].

Plîngerile în legătură cu lipsa de disciplină a muncitorilor se fac auzite de-a lungul întregii perioade manufacturiere[85)]. Şi chiar dacă n-am dispune de mărturiile scriitorilor din această epocă, însuşi faptul că din secolul al XVI-lea pînă în epoca marii industrii capitalul nu reuşeşte să acapareze tot timpul de muncă disponibil al muncitorilor din manufacturi, că manufacturile au o viaţă scurtă şi peregrinează dintr-o ţară în alta o dată cu imigrarea sau emigrarea muncitorilor vorbeşte mai elocvent decît o bibliotecă întreagă. „Într-un fel sau altul trebuie să se facă ordine“, exclamă în 1770 autorul, citat în repetate rînduri, al lucrării „Essay on Trade and Commerce“. Ordine, repetă ca un ecou 66 de ani mai tîrziu doctorul Andrew Ure, „ordine“ lipsea în manufactura întemeiată pe „dogma scolastică a diviziunii muncii“, şi „Arkwright[i)] făcu ordine“.

În plus, manufactura nu era în stare nici să cuprindă producţia socială în toată întinderea ei, nici să o revoluţioneze în adîncime. Ea trona ca operă de artă economică pe baza largă a meseriilor de la oraşe şi a industriei casnice săteşti. La un anumit grad de dezvoltare, propria ei bază tehnică îngustă a intrat în conflict cu nevoile producţiei create de ea însăşi.

Una din cele mai desăvîrşite creaţii ale manufacturii era atelierul pentru producerea uneltelor de muncă înseşi, în special a aparatelor mecanice complicate care începuseră să fie utilizate.

„Un asemenea atelier — spune Ure — oferea imaginea diviziunii munca în variatele sale gradaţii. Burghiul, dalta, strungul aveau fiecare muncitori proprii, încadraţi ierarhic după gradul lor de iscusinţă“[128].

Acest produs al diviziunii manufacturiere a muncii producea, la rîndul său, maşini, care desfiinţează activitatea meşteşugărească ca principiu regulator al producţiei sociale. Astfel, pe de o parte, este înlăturată baza tehnică pentru anexarea pe viaţa a muncitorului la o funcţie parţială. Pe de altă parte, cad barierele pe care acelaşi principiu încă le mai punea în calea dominaţiei capitalului.

Capitolul treisprezece

Maşinile şi marea industrie

1. Dezvoltarea maşinismului

John Stuart Mill[i)] spune în ale sale „Principii de economie politică“:

„Stă sub semnul întrebării dacă vreuna dintre invenţiile făcute pînă azi în domeniul mecanicii a uşurat truda de fiecare zi a vreunei fiinţe omeneşti“[86)].

Dar maşinile folosite în mod capitalist nici nu urmăresc acest scop. Menirea lor, asemenea oricărei alte dezvoltări a forţei productive a muncii, este să ieftinească mărfurile şi să scurteze acea parte a zilei de muncă de care muncitorul are nevoie pentru sine însuşi spre a prelungi

cealaltă parte a zilei sale de muncă, pe care el o dă gratuit capitalistului. Ele reprezintă un mijloc pentru producerea plusvalorii.

Revoluţionarea modului de a produce ia ca punct de plecare în manufactură forţa de muncă, iar în marea industrie mijlocul de muncă. Trebuie deci să cercetăm mai întîi în ce mod se transformă mijlocul de muncă din unealtă în maşină, adică prin ce se deosebeşte maşina de unealta meseriaşului. Nu este vorba aici decît de caracteristicile generale, luate în mare, căci, asemenea erelor geologice, nici epocile istorice nu sînt despărţite prin linii de demarcaţie abstract-riguroase.

Matematicienii şi constructorii de maşini — şi opinia lor e uneori reluată de economiştii englezi — socotesc unealta o maşină simplă, iar maşina o unealtă compusă. Ei nu văd aici nici o deosebire esenţială şi denumesc maşini chiar mecanismele cele mai simple, ca pîrghia, planul înclinat, şurubul, pana etc.[87)] Într-adevăr, orice maşină e alcătuită din aceste mecanisme simple, oricum ar fi ele deghizate şi combinate. Dar din punct de vedere economic constatarea nu are nici o valoare, căci îi lipseşte elementul istoric. Pe de altă parte, deosebirea dintre unealtă şi maşină este atribuită împrejurării că pentru unealtă forţa motrice o constituie omul, iar pentru maşină o forţă naturală distinctă de forţa omului, de pildă animalul, apa, vîntul etc.[88)] Potrivit acestei păreri, plugul tras de boi, propriu celor mai diferite epoci de producţie, ar fi maşină, iar circular loom[*2]-ul lui Claussen[i)], care, pus în mişcare de mîna unui singur muncitor, face 96.000 de ochiuri pe minut, o simplă unealtă. Mai mult, acelaşi loom acţionat cu mîna ar fi unealtă, iar acţionat de forţa aburului ar fi maşină. Întrucît folosirea forţei animale a fost una dintre cele mai vechi descoperiri ale omenirii, producţia mecanizată ar preceda de fapt producţia meşteşugărească. Atunci cînd în 1735 John Wyatt[i)] şi-a anunţat maşina de filat, vestind implicit revoluţia industrială din secolul al XVIII-lea, el n-a pomenit nici un cuvînt despre faptul că maşina va fi acţionată nu de om, ci de un măgar, şi totuşi rolul respectiv i-a revenit măgarului. Programul său era o maşină „pentru a toarce fără degete"[89)].

Orice instalaţie mecanică dezvoltată se compune din trei părţi esenţialmente diferite, anume: motorul, mecanismul de transmisie şi, în sfîrşit, maşina-unealtă sau maşina de lucru. Motorul acţionează ca forţă motrice a întregului mecanism. El produce propria sa forţă motrice, ca maşina cu abur, maşina calorică[129], maşina electromagnetică etc., sau primeşte impulsul de la o forţă naturală exterioară existentă, ca, de pildă, roata hidraulică de la o cădere de apă, aripile unei mori de vîmt de la vînt etc. Mecanismul de transmisie, alcătuit din volanţi, arbori motori, roţi dinţate, roţi circulare, tije, coarde, curele şi angrenaje de tot felul, reglează mişcarea, îi schimbă forma acolo unde e necesar, de pildă din mişcare perpendiculară în mişcare circulară, o repartizează şi o trarusmite maşinii-unealtă. Ambele părţi ale mecanismului nu există decît pentru a transmite maşinii-unealtă mişcarea, cu ajutorul căreia aceasta apucă obiectul muncii şi îl transformă corespunzător scopului. De la această parte a mecanismului, maşina-unealtă, a pornit în secolul al XVIII-lea revoluţia industrială. Şi astăzi, ori de cîte ori producţia meşteşugărească sau manufacturieră se transformă în producţie mecanizată, ea continuă să reprezinte punctul de plecare.

Dacă privim acum mai îndeaproape maşina-unealtă sau maşina de lucru propriu-zisă, vedem că în linii mari reapar, ce-i drept într-o formă adesea foarte modificată, aparatele şi uneltele cu care lucrează meseriaşul sau muncitorul manufacturier, dar ele reapar nu ca unelte ale omului, ci ca unelte ale unui mecanism, adică unelte mecanice. Sau întreaga maşină constituie doar o reeditare mecanică mai mult sau mai puţin modificată a vechii unelte a meseriaşului, ca la războiul de ţesut mecanic[90)], sau organele active montate pe corpul maşinii de lucru sînt cunoştinţe vechi, ca fusurile la maşina de filat, acele la maşina de tricotat ciorapi, pînzele de ferăstrău la ferăstrăul mecanic, cuţitele la maşina de tăiat etc. Deosebirea dintre aceste unelte şi corpul propriu-zis al maşinii de lucru se manifestă încă de la apariţia lor. Căci pînă în ziua de azi ele continuă să fie produse în mare parte cu metode meşteşugăreşti sau manufacturiere,

pentru a fi abia mai tîrziu fixate pe corpul maşinii de lucru, produs cu mijloace mecanizate[91)]. Maşina-unealtă este deci un mecanism care, după ce i s-a transmis mişcarea corespunzătoare, efectuează cu uneltele ei aceleaşi operaţii pe care înainte le efectua cu unelte asemănătoare muncitorul. Chestiunea dacă forţa motrice provine de la om sau de la maşină nu schimbă cu nimic esenţa lucrurilor. După transferul uneltei propriu-zise din mîna omului asupra unui mecanism, locul simplei unelte îl ia o maşină. Deosebirea sare imediat în ochi, chiar dacă omul însuşi rămîne încă prim motor. Numărul instrumentelor de muncă cu care omul poate lucra simultan este limitat de numărul instrumentelor sale naturale de producţie, de numărul organelor trupului său. În Germania s-a făcut încercarea ca un singur torcător să acţioneze simultan două roţi de tors, adică să lucreze simultan cu ambele mîini şi cu ambele picioare. Munca era însă prea obositoare. Mai tîrziu a fost inventată o roată de tors cu două fusuri acţionată cu piciorul, dar filatorii iscusiţi capabili să toarcă două fire concomitent erau aproape la fel de rari ca oamenii bicefali. În schimb, maşina de filat „Jenny“[130] filează din capul locului cu 12—18 fusuri, maşina de tricotat ciorapi tricotează cu multe mii de ace deodată etc. Numărul uneltelor cu care operează simultan aceeaşi maşina-unealtă este de la bun început independent de limitele organice ale uneltei manuale a muncitorului.

La multe unelte manuale, deosebirea dintre om ca simplă forţă motrice şi ca muncitor care execută operaţia propriu-zisă capătă o existenţă senzorial distinctă. Astfel, la roata de tors, piciorul îndeplineşte doar un rol de forţă motrice, în timp ce mîna care lucrează la fus trage şi răsuceşte, efectuînd operaţia propriu-zisă a torsului. Revoluţia industrială cuprinde mai întîi tocmai această din urmă parte a uneltei manuale, lăsînd deocamdată pe seama omului, pe lîngă noua atribuţie de a supraveghea maşina cu ochiul şi de a-i corecta greşelile cu mîna, rolul pur mecanic de forţă motrice. În schimb, uneltele asupra cărora din capul locului omul acţionează doar ca simplă forţă motrice, cum ar fi, de pildă, la învîrtirea roţii unei mori[92)], la pompat, la mişcarea braţului de foale, la baterea în piuă etc. sînt, ce-i drept, primele care fac necesare folosirea animalelor, apei, vîntului[93)] ca forţe motrice; ele se transformă în maşini, parte în perioada manufacturieră, sporadic cu mult înaintea ei, dar nu revoluţionează modul de a produce. Că ele sînt maşini chiar în forma lor meşteşugărească apare evident în perioada marii industrii. Astfel, pompele cu ajutorul cărora olandezii au secat în 1836—1837 lacul de la Harlem au fost construite după principiul pompelor obişnuite, numai că pistoanele lor au fost puse în mişcare de uriaşe maşini cu abur, şi nu de braţe omeneşti. Foalele obişnuite şi cu totul imperfecte ale fierarului mai sînt uneori şi astăzi transformate, în Anglia, într-o pompă de aer mecanică prin simpla legare a braţului lor de o maşină cu abur. Însăşi maşina cu abur, sub forma în care a fost inventată la sfîrşitul secolului al XVII-lea, în perioada manufacturieră, şi sub care a dăinuit aproximativ pînă pe la 1780[94)], nu a provocat o revoluţie industrială. Mai curînd invers: crearea maşinilor-unelte a fost cea care a făcut necesară maşina cu abur revoluţionată. Din momentul în care omul, în loc să acţioneze cu unealta asupra obiectului muncii, nu mai acţionează decît ca forţă motrice asupra unei maşini-unealtă, deghizarea forţei motrice sub forma muşchilor omeneşti devine întîmplătoare şi locul muşchilor îl pot lua vîntul, apa, aburul etc. Aceasta nu exclude însă, desigur, posibilitatea ca respectiva înlocuire să necesite mari modificări tehnice ale mecanismului, iniţial construit numai pentru forţa motrice omenească.

Astăzi toate maşinile care trebuie abia să-şi croiască drum, maşinile de cusut, maşinile de fabricat pîine etc., afară de cazul cînd destinaţia lor nu exclude din capul locului un gabarit redus, se construiesc pentru a fi acţionate atît de forţa motrice omenească, cît şi de forţa motrice pur mecanică.

Maşina de la care porneşte revoluţia industrială înlocuieşte pe muncitorul care mînuieşte o singură unealtă printr-un mecanism care operează deodată cu un mare număr de unelte

identice sau de acelaşi fel şi care e acţionat de o singură forţă motrice, oricare ar fi forma ei[95)]. Avem aici maşina, dar deocamdată numai ca element simplu al producţiei mecanizate.

Dimensiunile mai mari ale maşinii de lucru şi sporirea numărului uneltelor ei care acţionează simultan presupun un mecanism motor mai puternic, care, pentru a putea înfrînge propria sa rezistenţă, are nevoie, la rîndul lui, de o forţă motrice mai puternică decît cea omenească, abstracţie făcînd de faptul că omul constituie un foarte imperfect mijloc pentru a produce o mişcare uniformă şi continuă. Presupunînd că el nu mai acţionează decît ca simplă forţă motrice, deci că locul uneltei sale l-a luat o maşină-unealtă, forţele naturale îl pot înlocui acum şi ca forţă motrice. Dintre toate forţele motrice mari transmise din perioada manufacturieră, forţa calului era cea mai nepotrivită, în parte deoarece calul are capul său propriu, în parte deoarece necesită cheltuieli mari şi nici nu poate fi folosit decît în mică măsură[96)]. Cu toate acestea, atunci cînd marea industrie se afla în faşă, calul a fost adeseori folosit, cum rezultă nu numai din lamentările unor agronomi din acea vreme, ci şi din obiceiul, păstrat pînă astăzi, de a exprima forţa mecanică în cai-putere. Vîntul era prea puţin constant şi prea puţin controlabil, iar folosirea forţei hidraulice predomina în Anglia, leagănul marii industrii, încă din timpul perioadei manufacturiere. Chiar din secolul al XVII-lea s-a încercat acţionarea printr-o singură roată hidraulică a două pietre de moară şi deci a două instalaţii întregi de măcinat. Dar volumul mult sporit al mecanismului de transmisie intră acum în conflict cu forţa hidraulică, devenită insuficientă, şi aceasta constituie una dintre împrejurările care au dus la o cercetare mai atentă a legilor frecării. Tot astfel acţiunea inegală a forţei motrice la morile acţionate prin împingerea şi tragerea manivelelor a dus la teoria şi la practica volantului[97)], care mai tîrziu avea să joace un rol attît de important în marea industrie. În felul acesta, perioada manufacturieră a dezvoltat primele elemente ştiinţifice şi tehnice ale marii industrii. Filatura throstle a lui Arkwright[i)] era din capul locului acţionată cu ajutorul apei. Dar şi folosirea forţei hidraulice ca forţă motrice predominantă era legată de anumite greutăţi. Forţa hidraulică nu putea fi mărită după voie, iar lipsa ei nu putea fi remediată şi uneori dispărea cu totul; dar înainte de toate ea avea un caracter pur local[98)]. Abia o dată cu cea de-a doua maşină cu abur a lui Watt, aşa-zisa maşină cu abur cu efect dublu, a fost descoperit un prim motor care îşi produce singur forţa motrice consumînd cărbuni şi apă, un motor al cărui potenţial energetic se află pe de-a-ntregul sub controlul omului, motor mobil şi mijloc de locomoţie, motor urban şi nu rural ca roata hidraulică, motor care permite concentrarea producţiei în oraşe în loc să o disperseze la ţară, cum făcea roata hidraulică[99)], motor universal în aplicarea sa tehnologică, cu o amplasare relativ independentă de condiţiile locale. Marele geniu al lui Watt se manifestă în descrierea care însoţeşte brevetul obţinut de el în aprilie 1784, descriere în care maşina sa cu abur este prezentată nu ca o invenţie cu destinaţie specială, ci ca un factor general al marii industrii. El sugerează aici aplicări dintre care unele, de pildă ciocanul cu abur, au fost introduse abia după o jumătate de secol. El punea însă la îndoială posibilitatea folosirii maşinii cu abur în navigaţia maritimă. Succesorii lui, Boulton[i)] şi Watt, au prezentat în 1851, la expoziţia industrială de la Londra, o uriaşă maşină cu abur pentru ocean steamers.[*3]

După ce mai întîi uneltele se transformaseră din unelte ale organismului omenesc în unelte ale unui aparat mecanic, ale maşinii-unealtă, motorul a dohîndit şi el o formă independentă, cu totul emancipată de limitele forţei omeneşti. În felul acesta, maşina-unealtă pe care am cercetat-o pînă acum este redusă la simplul element al producţiei mecanizate. Un singur motor putea să pună acum în mişcare simultan un mare număr de maşini de lucru. O dată cu mărirea numărului maşinilor de lucru acţionate simultan, motorul se măreşte, iar mecanismul de transmisie devine un aparat ramificat.

Acum trebuie să distingem două fenomene: cooperarea mai multor maşini de acelaşi gen şi sistemul de maşini.

În primul caz, întregul produs este confecţionat de către aceeaşi maşină de lucru. Ea execută toate acele operaţii felurite pe care un meseriaş le executa cu unealta sa, de pildă ţesătorul cu războiul său de ţesut, sau pe care meseriaşii le executau succesiv cu unelte diferite, fie lucrînd independent, fie ca membri ai unei manufacturi[100]. Astfel, în manufactura modernă de plicuri pentru scrisori, un muncitor îndoia hîrtia cu fălţuitoarea, altul guma plicurile, al treilea întorcea clapa plicului pe care se imprimă antetul, al patrulea imprima antetul etc., şi la fiecare dintre aceste operaţii parţiale fiecare plic trebuia să treacă dintr-o mînă într-alta. O singură maşină de plicuri execută toate aceste operaţii dintr-o dată şi confecţionează 3.000 de plicuri sau chiar mai multe într-o oră. O maşină americană pentru confecţionarea pungilor de hîrtie, prezentată la expoziţia industrială de la Londra din 1862, taie hîrtia, o lipeşte, o fălţuieşte şi produce 300 de bucăţi pe minut. Întregul proces, care în manufactură era divizat şi îndeplinit într-o serie de operaţii consecutive, aici este efectuat de o singură maşină de lucru, care acţionează prin combinarea unor unelte diferite. Or, indiferent dacă o asemenea maşină de lucru constituie numai reeditarea mecanică a uneltei mai complicate a meseriaşului sau reprezintă combinarea a diverse instrumente simple, diferenţiate de manufactură, — în fabrică, adică în atelierul bazat pe producţia mecanizată, de fiecare dată reapare cooperarea simplă, şi anume mai întîi (facem abstracţie aici de muncitor) ca o aglomerare într-un anumit spaţiu a unor maşini de lucru de acelaşi gen şi care acţionează simultan. Astfel, o ţesătorie ia naştere prin alăturarea în aceeaşi clădire a unui mare număr de războaie de ţesut mecanice, iar o fabrică de confecţii prin alăturarea unui mare număr de maşini de cusut. Dar aici există o unitate tehnică, întrucît numeroase maşini de lucru de acelaşi fel îşi primesc impulsul, în mod egal şi simultan, de la pulsaţiile motorului prim comun, impuls care le parvine prin intermediul mecanismului de transmisie, în parte comun şi el, întrucît unele ramificaţii speciale ale sale ajung la fiecare maşina-unealtă individuală. După cum un mare număr de unelte alcătuiesc organele unei maşini de lucru, tot aşa un mare număr de maşini de lucru nu mai alcătuiesc acum decît organe de acelaşi fel ale aceluiaşi mecanism motor.

Locul maşinii individuale autonome e luat însă de un sistem de maşini propriu-zis abia acolo unde obiectul muncii trece printr-un şir consecutiv de procese conexe şi executate de o serie de maşini-unelte diferite, dar care se completează reciproc. Aici reapare cooperarea prin diviziunea muncii, caracteristică pentru manufactură, de data aceasta însă sub forma unei combinaţii de maşini de lucru parţiale. Uneltele speciale ale diferiţilor muncitori parţiali, cum ar fi, de pildă, în manufactura lînii cele ale dărăcitorului, pieptănătorului, tunzătorului, torcătorului etc. se transformă acum în unelte ale unor maşini de lucru specializate, dintre care, în sistemul mecanismului de unelte combinat, fiecare constituie un organ anumit pentru o funcţie anumită. În linii mari, manufactura însăşi oferă sistemului maşinist, în acele ramuri unde e introdus mai întîi, baza naturală a diviziunii şi deci a organizării procesului de producţie[101]. Imediat intervine însă o deosebire esenţială între manufactură şi producţia mecanizată. În manufactură, muncitorii, individual sau în grupuri, trebuie să efectueze cu uneltele lor manuale fiecare proces parţial. Dacă muncitorul este înglobat procesului, procesul este şi el adaptat în prealabil muncitorului. În producţia mecanizată, acest principiu subiectiv al diviziunii dispare. Aici întregul proces este considerat ca atare, disecat obiectiv în fazele sale componente, iar problema efectuării fiecărui proces parţial şi a îmbinării diferitelor procese parţiale se rezolvă prin aplicarea tehnică a mecanicii, a chimiei etc.[102]; ca şi înainte, se înţelege de la sine, şi aici concepţia teoretică trebuie desăvîrşită prin experienţa practică acumulată pe scară largă. Fiecare maşină parţială îi furnizează celei imediat următoare materia primă şi, întrucît toate funcţionează concomitent, produsul se află continuu atît pe diferitele trepte ale procesului său de formare, cît şi în tranziţie de la o fază a producţiei la alta. După cum în manufactură cooperarea nemijlocită a muncitorilor parţiali creează anumite proporţii numerice între diferite grupuri de muncitori, tot aşa, în sistemul maşinist diferenţiat, faptul că maşinile parţiale îşi dau continuu de lucru una alteia creează o anumite proporţie între

numărul, dimensiunile şi vitezele lor. Maşina de lucru combinată, care reprezintă acum un sistem diferenţiat, alcătuit din diferite maşini de lucru sau din diferite grupuri de maşini, este cu atît mai perfectă, cu cît procesul total executat de ea are mai multă continuitate, cu alte cuvinte cu cît sînt mai reduse întreruperile în trecerea materiei prime de la prima la ultima ei fază, deci cu cît materia primă trece mai mult dintr-o fază a producţiei într-alta cu ajutorul unor instalaţii mecanice şi nu al mîinii omului. Dacă în manufactură separarea proceselor distincte este un principiu rezultat din însăşi diviziunea muncii, în fabrica dezvoltată domneşte, dimpotrivă, continuitatea proceselor distincte.

Fie că se bazează pe simpla cooperare a unor maşini de lucru de acelaşi fel, ca în ţesătorie, fie că se bazează pe combinarea unor maşini de lucru de feluri diferite, ca în filatură, un sistem de maşini formează, ca atare, un singur mare automat de îndată ce este acţionat de un prim automotor. Dar sistemul în ansamblu poate să fie acţionat, de pildă, de o maşină cu abur, şi totuşi la unele maşini-unelte pentru anumite mişcări să mai fie nevoie de concursul muncitorului, aşa cum înainte de introducerea mulei automate era nevoie de acest concurs sau cum mai este nevoie şi astăzi în filaturile de fire fine; sau anumite părţi ale maşinii să aibă nevoie pentru funcţionare, ca şi mulele, de un muncitor care să le mînuiască, cum era cazul în construcţia de maşini înainte de transformarea slide rest-ului (căruciorului de strung) într-un mecanism automat. Din momentul în care maşina de lucru a început să efectueze fără ajutorul omului toate mişcările necesare pentru prelucrarea materiei prime, nemaifiind nevoie decît de controlul muncitorului, avem un sistem automat de maşini, susceptibil însă de o continuă perfecţionare în amănunt. Astfel, de pildă, aparatul care opreşte în mod automat maşina de filat de îndată ce s-a rupt un fir şi selfacting stop-ul, care opreşte războiul de ţesut mecanic perfecţionat imediat ce se termină firul de bătătură de pe bobina suveicii, sînt invenţii cu totul moderne. Drept exemplu atît pentru continuitatea producţiei, cît şi pentru aplicarea principiului automatizării poate fi luată fabrica modernă de hîrtie. În general, în producţia de hîrtie poate fi studiată cu folos şi în amănunt deosebirea dintre diferitele moduri de a produce pe baza deosebirii dintre diferitele mijloace de producţie, precum şi legătura dintre relaţiile de producţie sociale şi aceste moduri de a produce. Într-adevăr, vechiul mod de fabricare a hîrtiei folosit în Germania oferă o mostră de producţie meşteşugărească, Olanda în secolul al XVII-lea şi Franţa în secolul al XVIII-lea un exemplu de manufactură propriu-zisă, iar Anglia modernă un exemplu de fabricaţie automată în această ramură; în afară de aceasta, în China şi în India mai există două forme vechi asiatice ale aceleiaşi industrii.

Producţia mecanizată îmbracă forma sa cea mai dezvoltată în sistemul diferenţiat al maşinilor de lucru acţionate de un automat central prin intermediul mecanismelor de transmisie. Locul maşinii îl ia aici un monstru mecanic, al cărui trup umple întreaga fabrică şi a cărui forţă demonică, la început camuflată de mişcarea ritmică, aproape solemnă, a membrelor sale gigantice, izbucneşte în iureşul vertiginos şi febril al nenumăratelor sale organe de lucru propriu-zise.

Au existat muie, maşini cu abur etc. înainte de a fi existat muncitori care să se ocupe exclusiv de fabricarea maşinilor cu abur, a mulelor etc., aşa cum omul a purtat haine înainte de a fi existat croitori. Dar invenţiile lui Vaucanson[i)], Arkwright, Watt etc. au putut fi aplicate numai datorită faptului că aceşti inventatori au găsit un număr considerabil de muncitori mecanici iscusiţi, gata formaţi de perioada manufacturieră. O parte din aceşti muncitori era alcătuită din meseriaşi independenţi, de specialitate diferită, altă parte era reunită în manufacturi, unde, după cum am arătat mai înainte, diviziunea muncii era deosebit de riguroasă. O dată cu înmulţirea invenţiilor şi cu creşterea cererii pentru aceste maşini noi, s-au dezvoltat tot mai mult, pe de o parte, scindarea producţiei de maşini în diferite ramuri independente, pe de altă parte diviziunea muncii în cadrul manufacturilor construcţiei de maşini. Vedem, aşadar, că manufactura formează baza tehnică nemijlocită a marii industrii. Manufactura producea

maşinile cu ajutorul cărora marea industrie înlătura, în ramurile de producţie pe care a pus mai întîi stăpînire, producţia meşteşugărească şi manufacturieră. Producţia mecanizată a luat deci fiinţă spontan pe o bază materială neadecvată. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, ea trebuia deci să revoluţioneze această bază însăşi, pe care la început o găsise de-a gata şi a cărei veche formă o dezvoltase, şi să-şi creeze o nouă bază, corespunzătoare propriului său mod de a produce. După cum maşina rămîne liliputană atîta timp cît este acţionată numai de om, după cum sistemul maşinist nu se putea dezvolta liber înainte ca forţele motrice existente — animalul, vîntul şi chiar apa — să fi fost înlocuite de maşina cu abur, tot astfel şi marea industrie era paralizată în întreaga ei dezvoltare atîta timp cît mijlocul ei de producţie caracteristic, maşina însăşi, îşi datora existenţa forţei individuale şi iscusinţei individuale, depindea deci de forţa muşchilor, de agerimea ochiului şi de virtuozitatea mîinii cu care muncitorul parţial, în manufactură, şi meseriaşul, în afara ei, îşi mînuiau minusculele lor instrumente. Abstracţie făcînd de faptul că datorită acestui mod de fabricare maşinile erau scumpe — amănunt care reprezintă pentru capital un mobil conştient —, dezvoltarea industriei deja mecanizate şi pătrunderea maşinismului în ramuri noi de producţie erau astfel în întregime condiţionate de crearea unei categorii de muncitori care, din cauza caracterului semiartistic al ocupaţiei lor, nu putea creşte în salturi, ci doar treptat. Pe o anumită treaptă de dezvoltare, marea industrie intră însă şi din punct de vedere tehnic în conflict cu baza ei meşteşugărească şi manufacturieră. Dimensiunea mai mare a motoarelor, a mecanismelor de transmisie şi a maşinilor-unelte, conformaţia mai complexă, mai variată şi mai precisă a pieselor pe măsură ce maşina-unealtă se desprindea de modelul meşteşugăresc care inspirase iniţial construcţia ei şi dobîndea o formă liberă, determinată numai de sarcina ei mecanică[103)], dezvoltarea sistemului automat şi folosirea inevitabil tot mai amplă a materialului greu de prelucrat, de pildă a fierului în locul lemnului, — rezolvarea tuturor acestor probleme apărute spontan se lovea peste tot de limite de ordin personal, limite pe care şi personalul combinat din manufactură le depăşea doar într-o oarecare măsură, fără a le desfiinţa în esenţă. Într-adevăr, maşini de felul presei de tipar moderne, al războiului de ţesut mecanic modern şi al maşinii de cardat moderne nu puteau fi furnizate de manufactură.

Revoluţionarea modului de a produce într-o sferă a industriei determină revoluţionarea lui şi în altă sferă. Lucru valabil mai întîi pentru acele ramuri industriale care, deşi izolate prin diviziunea socială a muncii şi sortite astfel să producă fiecare o marfă independentă, se împletesc totuşi ca faze ale unui proces de ansamblu. Aşa filatura mecanică a făcut necesară ţesătoria mecanică, iar ambele la un loc au provocat revoluţia chimică-mecanică în albitorie, imprimerie şi boiangerie. Tot aşa revoluţia din filatura de bumbac a determinat inventarea ginului pentru separarea fibrei bumbacului de sămînţa sa şi abia atunci a devenit posibilă producţia de bumbac în proporţiile necesare acum[104)]. Revoluţia modului de a produce în industrie şi în agricultură a provocat însă, mai ales, o revoluţie în condiţiile generale ale procesului social de producţie, adică în domeniul mijloacelor de comunicaţie şi de transport. După cum mijloacele de comunicaţie şi de transport ale unei societăţi al cărei pivôt[*4] îl constituiau, ca să întrebuinţez o expresie a lui Fourier[i)], mica agricultură cu industria ei casnică auxiliară şi meseriile de la oraş nu mai puteau nicicum să satisfacă necesităţile producţiei din perioada manufacturieră cu diviziunea largă a muncii sociale, cu concentrarea mijloacelor de muncă şi a muncitorilor şi cu pieţele sale coloniale, ceea ce a şi determinat revoluţionarea lor, tot aşa mijloacele de transport şi de comunicaţie moştenite din perioada manufacturieră s-au transformat rapid în cătuşe de nesuportat pentru marea industrie, cu ritmul febril şi cu producţia pe scară largă care o caracterizează, cu permanenta aruncare a maselor de capital şi de muncitori dintr-o sferă de producţie într-alta şi cu relaţiile de piaţă mondiale create de ea. Fără a mai vorbi de transformările radicale intervenite în construcţia vaselor cu pînze, comunicaţiile şi transporturile au fost cu încetul adaptate modului de a produce al marii industrii printr-un sistem de vapoare fluviale, de căi ferate, de vapoare de

transport oceanice şi de telegrafie. Pe de altă parte, masele enorme de fier, care, în noile condiţii, trebuiau forjate, sudate, tăiate, găurite şi modelate, cereau, la rîndul lor, maşini gigantice, pe care construcţia manufacturieră de maşini nu le putea furniza.

Marea industrie trebuia deci să recurgă la mijlocul de producţie caracteristic ei, la maşina însăşi, şi să producă maşini cu ajutorul maşinilor. Abia atunci ea şi-a creat o bază tehnică adecvată şi a ajuns să stea pe propriile ei picioare. Într-adevăr, o dată cu extinderea producţiei de maşini în primele decenii ale secolului al XIX-lea, maşina a pus stăpînire treptat pe fabricarea maşinii-unelte. Dar abia în ultimele decenii construcţiile uriaşe de căi ferate şi navigaţia transoceanică au făcut să apară maşinile ciclopice pentru construcţia motoarelor prime.

Condiţia de producţie esenţială pentru fabricarea maşinilor cu ajutorul maşinilor era un motor capabil să furnizeze orice cantitate de energie şi totuşi perfect controlabil. Acest motor exista deja sub forma maşinii cu abur. În acelaşi timp însă se impunea producerea pe cale mecanică a formelor strict geometrice necesare diferitelor părţi ale maşinii: linia, planul, cercul, cilindrul, conul şi sfera. Această problemă a fost rezolvată de Henry Maudslay[i)] în primul deceniu al secolului al XIX-lea prin inventarea slide rest-ului, transformat curînd într-un mecanism automatizat ş trecut, sub o formă modificată, de la strung, căruia îi fusese iniţial destinat, la alte maşini constructoare de maşini. Acest dispozitiv mecanic nu înlocuieşte vreo unealtă specială, ci mîna omului însăşi, care creează o anumită formă prin aplicarea, potrivirea şi dirijarea tăişului unor instrumente de tăiat etc. pe materialul de muncă, de pildă fierul. În acest fel au putut fi obţinute formele geometrice ale diferitelor piese de maşini

„cu un grad de uşurinţă, precizie şi rapiditate pe care nici un fel de experienţă acumulată nu ar fi reuşit să-l imprime mîinii celui mai iscusit muncitor“[105)].

Dacă privim acum acea parte a maşinilor folosită la construcţia de maşini şi care constituie maşina-unealtă propriu-zisă, vedem reapărînd unealta meseriaşului, însă la dimensiuni ciclopice. Astfel, maşina de lucru propriu-zisă a maşinii de perforat este un burghiu uriaş, acţionat de o maşină cu abur, burghiu fără care, la rîndul lor, nu ar putea fi construiţi cilindrii marilor maşini cu abur şi ai preselor hidraulice. Strungul mecanic reprezintă reeditarea gigantică a strungului obişnuit acţionat cu piciorul; raboteza — un tîmplar de fier, care lucrează fierul cu aceleaşi unelte cu care tîmplarul lucrează lemnul; în şantierele navale din Londra, unealta care taie plăcile de placaj este un brici uriaş; unealta maşinii care taie fierul, precum foarfecele croitorului postavul, este un foarfece uriaş, iar ciocanul cu abur operează cu un simplu cap de ciocan, dar atît de greu, încît nici Thor[i)] n-ar fi în stare să-l ridice[106)]. Unul dintre aceste ciocane cu abur, de pildă, care sînt o invenţie a lui Nasmyth[i)], cîntăreşte mai mult de 6 tone şi izbeşte perpendicular, cu o cădere de 7 picioare, o nicovală în greutate de 36 de tone. El pulverizează cu uşurinţă un bloc de granit, dar cu aceeaşi uşurinţă poate să bată un cui în lemn moale printr-o serie de lovituri uşoare [107)].

Sub forma maşinii, mijlocul de muncă dobîndeşte un mod de existenţă material care presupune înlocuirea forţei omeneşti prin forţele naturii şi a metodelor empirice rutinare prin aplicarea conştientă a ştiinţelor naturii. În manufactură, divizarea procesului social de muncă rămîne pur subiectivă, rămîne combinare de muncitori parţiali; în sistemul maşinist, marea industrie posedă un organism de producţie cu totul obiectiv, pe care muncitorul îl găseşte ca o condiţie materială gata pregătită a producţiei. În cooperarea simplă şi chiar în cea specializată prin diviziunea muncii, înlocuirea muncitorului individual prin muncitorul socializat este încă mai mult sau mai puţin întîmplătoare. Maşinile, cu unele excepţii despre care vom vorbi ulterior, funcţionează numai prin muncă nemijlocit socializată sau colectivă. Caracterul de cooperare al procesului de muncă devine deci acum o necesitate tehnică, dictată de natura mijlocului de muncă însuşi.

2. Transmiterea valorii maşinilor asupra produsului

Am văzut că forţa productivă provenită din cooperare şi din diviziunea muncii nu-l costă nimic pe capital. Ea este o forţă naturală a muncii sociale. Forţele naturale, ca aburul, apa etc., folosite în procesele de producţie, nu costă nici ele nimic. Dar, aşa cum omul are nevoie de plămîni pentru a respira, el are nevoie şi de o „plăsmuire în stare să creeze“, pentru a consuma productiv forţele naturii. E necesară o roată hidraulică pentru a exploata forţa motrice a apei, o maşină cu abur pentru a exploata elasticitatea aburului. Cu ştiinţa lucrurile stau la fel ca şi cu forţele naturii. Odată descoperită, legea devierii acului magnetic în raza de acţiune a unui curent electric sau legea apariţiei magnetismului în fierul în jurul căruia circulă un curent electric nu coste nici un ban[108)]. Dar pentru aplicarea acestor legi în scopurile telegrafiei etc. se cere o aparatură foarte costisitoare şi foarte complicată. După cum am văzut, maşina nu înlătură unealta. Unealta minusculă a organismului omenesc creşte dimensional şi numeric devenind unealta unui mecanism creat de om. Capitalul îl pune acum pe muncitor să lucreze nu cu o unealtă manuală, ci cu o maşină care îşi dirijează singură uneltele. De aceea, dacă de la prima privire reiese clar că marea industrie trebuie să mărească extraordinar productivitatea muncii prin încorporarea în procesul de producţie a unor forţe naturale uriaşe şi a ştiinţelor naturii, nu reiese nicidecum tot atît de clar că această forţă productivă sporită nu este plătită în altă parte cu o cheltuire sporită de muncă. Asemenea oricărei alte părţi componente a capitalului constant, maşina nu creează valoare, dar transmite propria sa valoare produsului la a cărui confecţionare serveşte. În măsura în care are valoare şi transmite deci valoarea produsului, ea alcătuieşte o parte componentă a valorii acestuia. În loc să-l ieftinească, ea îl scumpeşte în raport cu propria ei valoare. Şi este evident că, în comparaţie cu mijloacele de muncă ale producţiei meşteşugăreşti sau manufacturiere, maşina şi sistemul de maşini dezvoltat — mijlocul de muncă caracteristic al marii industrii — costă mai scump.

Trebuie să constatăm în primul rind că maşina intră întotdeauna integral în procesul muncii şi întotdeauna numai parţial în procesul de valorificare. Ea nu adaugă niciodată mai multă valoare decît pierde, în medie, prin uzura ei. Există deci o mare diferenţă între valoarea maşinii şi partea de valoare pe care ea o transmite periodic produsului. Există o mare diferenţă între maşina ca element de formare a valorii şi maşina ca element de formare a produsului. Cu cît e mai mare perioada în decursul căreia aceeaşi maşină serveşte de mai multe ori în acelaşi proces de muncă, cu atît această diferenţă e mai mare. Am văzut, ce-i drept, că orice mijloc de muncă propriu-zis, adică orice instrument de producţie, intră întotdeauna integral în procesul muncii şi întotdeauna numai parţial, proporţional cu uzura sa zilnică medie, în procesul de valorificare. Această diferenţă între folosire şi uzură este însă mult mai mare la maşină decît la unealtă, deoarece, fiind făcută din material mai durabil, maşina trăieşte mai mult, iar folosirea ei, reglementată de legi strict ştiinţifice, îngăduie o economie mai mare în consumarea părţilor ei componente şi a mijloacelor consumate de ea, în sfîrşit deoarece cîmpul ei de acţiune este incomparabil mai mare decît cel al uneltei. Dacă nu punem la socoteală la ambele, adică la maşină şi la unealtă, costul lor zilnic mediu, adică fracţiunea de valoare pe care ele o adaugă produsului prin uzura lor zilnică medie şi prin consumul de materiale auxiliare, ca ulei, cărbune etc., atunci ele funcţionează gratuit, asemenea forţelor naturii, care există fără intervenţia muncii omeneşti. Dar cu cît e mai mare sfera de acţiune productivă a maşinii în comparaţie cu cea a uneltei, cu atît e mai mare volumul serviciului ei gratuit în comparaţie cu cel al uneltei. Abia în marea industrie învaţă omul să pună produsul muncii sale trecute, deja materializate, să acţioneze gratuit, pe scară mare, asemenea unor forţe ale naturii[109)].

La cercetarea cooperării şi manufacturii s-a vădit că anumite condiţii generale de producţie, de pildă clădirile etc., comparativ cu condiţiile de producţie fărîmiţate ale muncitorilor izolaţi,

sînt economisite prin consumarea lor în comun, astfel încît scumpesc produsul într-o măsură mai mică. În producţia mecanizată, nu numai corpul maşinii de lucru e consumat de către numeroasele ei unelte, dar şi acelaşi motor împreună cu o parte a mecanismului de transmisie e consumat în comun de numeroase maşini de lucru.

Dacă diferenţa dintre valoarea maşinii şi valoarea transmisă produsului ei zilnic este dată, gradul în care această parte de valoare scumpeşte produsul depinde înainte de toate de volumul produsului, de suprafaţa lui, ca să zicem aşa. D-l Baynes[i] din Blackburn apreciază, într-o prelegere ţinută în 1857, că

„fiecare cal-putere mecanic real[109a)] pune în mişcare 450 de fusuri mule automate împreună cu utilajul pentru operaţiile preliminare, sau 200 de fusuri throstle, sau 15 războaie de ţesut postav de 40 de ţoli împreună cu dispozitivele pentru întinderea urzelii, pentru apretat etc.“[132]

Costul zilnic al unui cal-putere şi uzura instalaţiilor acţionate de el se repartizează asupra produsului pe o zi a 450 de fusuri mule în primul caz, a 200 de fusuri throstle în al doilea caz, a 15 războaie de ţesut mecanice în al treilea caz, astfel încît asupra unei uncii de fire sau asupra unui cot de ţesătură e trecută doar o parte de valoare foarte redusă. Tot aşa în exemplul de mai sus cu ciocanul cu abur. Întrucît uzura sa zilnică, consumul de cărbuni etc. se repartizează asupra enormelor mase de fier pe care le bate în fiecare zi, fiecare zentner de fier absoarbe doar o infimă parte de valoare, care ar fi însă foarte mare dacă uriaşul instrument ar bate cuie mici.

Cînd este dată sfera de acţiune a maşinii de lucru, adică numărul uneltelor sale, sau, acolo unde e vorba de forţă, este dat volumul acestor unelte, masa produselor va depinde de viteza cu care lucrează maşina, de pildă de viteza cu care se învîrteşte fusul sau de numărul loviturilor efectuate de ciocan într-un minut. Unele dintre aceste ciocane gigantice efectuează 70 de lovituri pe minut, iar maşina de forjat patentată a lui Ryder, care foloseşte ciocane cu abur de dimensiuni mai mici la forjarea fusurilor, efectuează 700 de lovituri pe minut.

Cînd este dată proporţia în care o maşină transmite produsului valoare, mărimea acestei părţi de valoare depinde de mărimea propriei ei valori[110)]. Cu cît ea conţine mai puţină muncă cu atît mai puţină valoare adaugă ea produsului. Cu cît transmite mai puţină valoare, cu atît este mai productivă şi cu atît serviciile pe care le prestează se apropie mai mult de cele ale forţelor naturii. Producţia maşinilor cu ajutorul maşinilor le reduce însă valoarea proporţional cu dimensiunile şi cu acţiunea lor.

O analiză comparativă a preţurilor unor mărfuri ale producţiei meşteşugăreşti sau manufacturiere şi a preţurilor aceloraşi mărfuri produse cu ajutorul maşinilor duce, în genere, la constatarea că la produsele maşinii partea de valoare transmisă de mijlocul de muncă creşte relativ, dar scade absolut. Adică mărimea ei absolută scade, dar mărimea ei raportată la valoarea totală a produsului, de pildă a unui pfund de fire, creşte[111)].

Reiese clar că, dacă munca necesară pentru producerea unei maşini este egală cu munca economisită prin folosirea acestei maşini, are loc doar o simplă deplasare a muncii, deci cantitatea totală de muncă necesară pentru producerea unei mărfi nu se reduce şi nici forţa productivă a muncii nu sporeşte. Dar diferenţa dintre munca cheltuită pentru producerea maşinii şi munca pe care această maşină o economiseşte, cu alte cuvinte gradul de productivitate a maşinii, nu depinde, evident, de diferenţa dintre propria ei valoare şi valoarea uneltei înlocuite de ea. Diferenţa există atîta timp cît costul muncii necesare pentru producerea maşinii, aşadar şi partea de valoare pe care ea o adaugă produsului, este mai mic decît valoarea pe care muncitorul ar adăuga-o cu unealta sa obiectului muncii. Productivitatea maşinii se măsoară, prin urmare, după gradul în care ea înlocuieşte forţa de muncă omenească. După d-l Baynes, la un număr de 450 de fusuri mule împreună cu utilajul pentru

operaţiile preliminare acţionate de un cal-putere, revin $2^1/_2$ muncitori[112)], iar cu fiecare fus mule automat se filează, într-o zi de muncă de 10 ore, 13 uncii de fire (de grosime mijlocie), deci într-o săptămînă $2^1/_2$ muncitori filează $365^5/_8$ pfunzi de fire. Aproximativ 366 pfunzi de bumbac (pentru a simplifica lucrurile facem abstracţie de deşeuri) absorb deci, pentru a fi transformaţi în fire, numai 150 de ore de muncă, adică 15 zile de muncă de cîte zece ore, în timp ce cu o roată de tors cu mîna, dacă filatorul manual face 13 uncii de fire în 60 de ore, aceeaşi cantitate de bumbac ar absorbi 2 700 de zile de muncă de cîte 10 ore, adică 27 000 de ore de muncă[113)]. Acolo unde vechea metodă a blockprinting-ului, adică imprimarea pe stambă executată manual, a fost înlocuită prin imprimarea mecanică, o singură maşină, deservită de un singur muncitor adult sau adolescent, imprimă într-o oră tot atîta stambă în patru culori cîtă imprimau înainte 200 de adulţi[114)]. Înainte ca Eli Whitney să fi inventat în 1793 cottongin-ul, separarea unui pfund de bumbac de sămînţa sa necesita o zi de muncă medie. Datorită invenţiei sale, o singură negresă putea să separe 100 de pfunzi de bumbac pe zi, iar de atunci încoace eficienţa ginului a sporit considerabil. Un pfund de fibre de bumbac a cărui producţie costa înainte 50 de cenţi ajunge mai tîrziu să se vîndă cu un profit mai mare, adică cuprinzînd mai multă muncă neplătită, la preţul de 10 cenţi. În India, pentru separarea fibrei de sămînţă se întrebuinţează un instrument semimecanic, numit ehurka, cu ajutorul căruia un bărbat şi o femeie curăţă 28 de pfunzi de bumbac pe zi. Cu churka inventată acum cîţiva ani de doctorul Forbes[i)], un bărbat adult şi un adolescent produc 250 de pfunzi pe zi; acolo unde boii, aburul sau apa servesc drept forţă motrice, nu e nevoie decît de un mic număr de băieţi şi de fete ca feeders (lucrători care alimentează maşina cu material). Şaisprezece asemenea maşini, acţionate de boi, efectuează într-o zi munca prestată înainte, în medie, de 750 de oameni[115)].

Cum am mai arătat[*9], la plugul cu abur maşina cu abur execută într-o oră, la un cost de 3 pence sau $^1/_4$ de şiling, munca pe care o fac 66 de oameni plătiţi cu 15 şilingi pe oră. Revin la acest exemplu pentru a evita păreri greşite în această privinţă. Anume cei 15 şilingi nu sînt nicidecum expresia muncii adăugate de cei 66 de oameni în decurs de o oră. Dacă raportul dintre supramuncă, şi munca necesară era de 100%, cei 66 de muncitori produceau într-o oră o valoare de 30 de şilingi, cu toate că în echivalentul pe care îl primeau, adică în salariul de 15 şilingi, reprezentau numai 33 de ore din 66. Presupunînd, aşadar, că o maşină costă atît cît însumează salariul pe un an a 150 de muncitori înlocuiţi de ea, să zicem 3 000 l. st., nu înseamnă nicidecum că cele 3 000 l. st. sînt expresia în bani a muncii prestate de 150 de muncitori şi adăugat obiectului muncii, ci expresia în bani a acelei părţi din munca lor de un an de zile care se traduce pentru ei în salariu. În schimb, 3 000 l. st., valoarea în bani a maşinii, exprimă toată munca cheltuită cu producerea acestei maşini, indiferent de proporţia în care munca respectivă reprezintă salariu pentru muncitor şi plusvaloare pentru capitalist. Prin urmare, dacă maşina costă exact atît cît costă forţa de muncă înlocuită de ea, munca materializat în maşină va fi întotdeauna mai mică decît munca vie pe care înlocuieşte[116)].

Dacă privim maşina exclusiv ca mijloc pentru ieftinirea produsului, limita pentru folosirea ei constă în aceea că cantitatea de muncă cheltuită pentru producerea ei trebuie să fie mai mică decît munca pe care o înlocuieşte folosirea ei. Pentru capital însă, limita aceasta e mai îngustă. Întrucît nu plăteşte munca folosită, ci valoarea forţei de muncă folosite, pentru capital folosirea maşinilor este limitată de diferenţa dintre valoarea maşinii şi valoarea forţei de muncă înlocuite de ea. Întrucît împărţirea zilei de muncă în muncă necesară şi în supramuncă diferă de la o ţară la alta, sau în interiorul aceleiaşi ţări de la o perioadă la alta, sau în cadrul aceleiaşi perioade de la o ramură de producţie la alta; întrucît, mai departe, salariul efectiv al muncitorului uneori scade sub valoarea forţei sale de muncă şi alteori creşte peste această valoare, diferenţa dintre preţul maşinii şi preţul forţei de muncă pe care ea urmează s-o înlocuiască poate să varieze foarte mult, chiar dacă diferenţa dintre cantitatea de muncă

necesară pentru producerea maşinii şi cantitatea totală a muncii înlocuite de ea răimîne neschimbată[116a)]. Dar numai prima diferenţă determină pentru capitalist cheltuielile de producţie a mărfii şi exercită asupra lui presiune prin legile coercitive ale concurenţei. De aceea în Anglia se inventează astăzi maşini folosite numai în America de Nord, aşa cum Germania inventa în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea maşini folosite numai în Olanda şi cum multe invenţii franceze din secolul al XVIII-lea erau exploatate doar în Anglia. În ţările dezvoltate mai demult, maşina însăşi, prin aplicarea ei în unele ramuri de producţie, provoacă în alte ramuri un asemenea surplus de muncă (redundancy of labour, spune Ricardo), încît acolo scăderea salariului sub valoarea forţei de muncă împiedică folosirea maşinii, făcînd-o superfluă şi de multe ori imposibilă din punctul de vedere al capitalului, al cărui cîştig, oricum, rezultă din reducerea nu a muncii folosite, ci a muncii plătite. În unele ramuri ale manufacturii engleze de lînă, în ultimii ani munca copiilor a fost mult redusă, iar pe alocuri aproape desfiinţată cu totul. De ce? Legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici obliga la folosirea a două serii de copii, dintre care una lucra 6 ore şi alta 4 ore sau fiecare doar cîte 5 ore. Or, părinţii nu voiau să-i vîndă pe half-times (cei care lucrează jumătate din timpul de lucru) mai ieftin decît îi vînduseră înainte pe full-times (cei cu timpul de lucru complet). Din această cauză, aceşti half-times au fost înlocuiţi cu maşini[117)]. Înainte de interzicerea muncii femeilor şi a copiilor (sub 10 ani) în mine, capitalul considera folosirea în minele de cărbune şi în alte mine a femeilor şi a fetelor dezbrăcate, de multe ori împreună cu bărbaţii, atît de compatibilă cu codul său moral, în special cu Cartea mare, încît a recurs la maşini abia după promulgarea interdicţiei. Yankeii au inventat maşini pentru sfărîmarea pietrei. Englezii nu le întrebuinţează, pentru că „nenorocitul" (wretcht este termenul tehnic al economiei politice engleze pentru muncitorul agricol) care face această muncă este plătit pentru o atît de infimă parte a muncii sale, încît maşina ar scumpi producţia pentru capitalist[118)]. În Anglia, la trasul bărcilor pe canale etc.[119)] sînt folosite şi astăzi sporadic femeile în locul cailor, deoarece munca necesară pentru producerea cailor şi a maşinilor este o mărime matematică dată, în timp ce aceea necesară întreţinerii femeilor din rîndurile populaţiei excedentare este sub orice nivel şi de aceea nici nu poate fi calculată. Nu vom găsi deci nicăieri o mai deşănţată irosire de forţă omenească pentru toate nimicurile decît tocmai în Anglia, ţara maşinilor.

3. Repercusiunile imediate ale producţiei mecanizate asupra muncitorului

Precum am arătat, punctul de plecare al marii industrii îl constituie revoluţionarea mijlocului de muncă, iar mijlocul de muncă revoluţionat îşi dobîndeşte forma cea mai dezvoltată în sistemul diferenţiat de maşini din fabrici. Înainte de a vedea cum i se încorporează acestui organism obiectiv materialul uman, să cercetăm unele repercusiuni de ordin general ale acestei revoluţii asupra muncitorului însuşi.

a) Apropierea forţelor de muncă suplimentare de către capital. Munca femeilor şi a copiilor

În măsura în care face superfluă forţa musculară, maşina devine mijloc pentru folosirea unor muncitori lipsiţi de forţă musculară, adică nedezvoltaţi fiziceşte, dar cu o mai mare supleţe a membrelor. Prima deviză a folosirii capitaliste a maşinilor a fost deci munca femeilor şi a copiilor! Acest colosal de puternic succedaneu de muncă şi de muncitori s-a transformat astfel de îndată într-un mijloc de sporire a numărului muncitorilor salariaţi, prin încadrarea tuturor membrilor familiei muncitorului, fără deosebire de sex şi de vîrstă, sub comanda nemijlocită a capitalului. Munca silnică în folosul capitalistului a uzurpat nu numai timpul de joacă al copiilor, dar a acaparat şi pe cel al muncii libere, făcute, potrivit tradiţiei, în cadrul familiei, pentru nevoile familiei înseşi[120)].

Valoarea forţei de muncă este determinată nu numai de timpul de muncă necesar pentru întreţinerea muncitorului adult, ci şi de cel necesar pentru întreţinerea familiei sale. Aruncînd pe piaţa muncii pe toţi membrii familiei muncitorului, maşina repartizează valoarea forţei de muncă a bărbatului asupra întregii sale familii. De aceea ea devalorizează forţa lui de muncă. Cumpărarea familiei parcelate, de pildă, în patru forţe de muncă costă, poate, mai mult decît costa mai înainte cumpărarea forţei de muncă a capului familiei; în schimb acum apar patru zile de muncă în loc de una, iar preţul lor scade proporţional cu diferenţa dintre supramunca celor patru şi supramunca unuia singur. Pentru ca o singură familie să trăiască, trebuie acum ca patru persoane să-i livreze capitalului nu numai muncă, ci şi supramuncă. În felul acesta, maşina lărgeşte din capul locului, o dată cu sporirea materialului uman susceptibil de a fi exploatat, această sferă de exploatare capitalistă propriu-zisă[121)] şi gradul de exploatare.

De asemenea, maşina revoluţionează din temelii şi expresia formală a relaţiei capital, şi anume contractul dintre muncitor şi capitalist. Pe baza schimbului de mărfuri, prima premisă o constituia întîlnirea capitalistului şi a muncitorului în calitate de persoane libere, în calitate de posesori de marfă independenţi: unul posesor de bani şi de mijloace de producţie, celălalt posesor al forţei de muncă. Acum însă capitalul cumpără minori sau adolescenţi, înainte muncitorul îşi vindea propria sa forţă de muncă, de care dispunea în calitatea sa de persoană formal liberă. Acum îşi vinde nevasta şi copilul. El devine negustor de sclavi[122)]. Cererea de copii pentru muncă adesea se aseamănă şi sub aspectul formei cu cererea de sclavi negri, aşa cum eram obişnuiţi s-o găsim în anunţurile din gazetele americane.

„Atenţia mi-a fost atrasă — spune, de pildă, un inspector de fabrici englez — de un anunţ apărut în gazeta locală a unuia dintre cele mai importante oraşe manufacturiere din districtul meu, anunţ care suna astfel: Se caută 12—20 de băieţi care să pară de 13 ani. Salariu 4 şilingi pe săptămînă. A se adresa etc.[123)]".

Menţiunea „care să pară de 13 ani" se leagă de faptul că, în conformitate cu Factory Act, copiii sub 13 ani nu au voie să lucreze decît 6 ore. Un medic oficial (certifying surgeon) trebuie să certifice vîrsta. Fabricantul caută deci băieţi care să arate ca şi cum ar fi împlinit 13 ani. Scăderea, uneori bruscă, a numărului copiilor sub 13 ani folosiţi de fabricanţi, scădere surprinzătoare în statistica engleză din ultimii 20 de ani, era, după însăşi relatarea inspectorilor de fabrici, în cea mai mare parte opera unor certifying surgeons care majorau vîrsta copiilor potrivit poftei de exploatare a capitaliştilor şi poftei de cîştig a părinţilor traficanţi. În faimosul cartier Bethnal Green din Londra, în fiecare luni şi marţi dimineaţa se ţine un tîrg public unde copii de ambele sexe trecuţi de 9 ani se angajează ei înşişi la manufacturile de mătase londoneze. „Condiţiile obişnuite sînt 1 şiling şi 8 pence pe săptămînă (care revin părinţilor) şi 2 pence şi ceai pentru mine însumi". Contractele sînt valabile numai pe timp de o săptămînă. Scenele care se petrec la acest tîrg şi limbajul folosit acolo sînt de-a dreptul revoltătoare[124)]. Şi astăzi încă se mai întîmplă în Anglia ca unele femei „să ia băieţi din workhouse şi să-i închirieze oricărui amator pentru 2 şilingi şi 6 pence pe săptămînă"[125)]. În pofida prevederilor legale, şi acum în Marea Britanie cel puţin 2 000 de băieţi sînt vînduţi de către propriii lor părinţi ca maşini vii pentru curăţitul coşurilor (deşi există maşini care să-i înlocuiască)[126)]. Revoluţia stîrnită de maşină în relaţiile juridice dintre cumpărătorul şi vînzătorul forţei de muncă, care a făcut ca întreaga tranzacţie să piardă pînă şi aparenţa unui contract între persoane libere, a oferit mai tîrziu parlamentului englez justificarea juridică pentru intervenţia statului în regimul fabricilor. Ori de cîte ori legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici limitează munca copiilor la şase ore în ramuri ale industriei care pînă atunci nu intrau în prevederile ei, fabricanţii se lamentează pe acelaşi ton: o parte din părinţi îşi retrag copiii din industria în care munca este reglementată pentru a-i plasa acolo unde mai domneşte încă „libertatea muncii", adică acolo unde copiii sub 13 ani sînt siliţi să lucreze asemenea adulţilor şi unde pot fi deci vînduţi mai scump. Întrucît însă prin natura sa

capitalul este un „leveller“, adică pretinde pentru toate ramurile de producţie condiţii egale de exploatare a muncii, ca un drept înnăscut al său, limitarea prin lege a muncii copiilor într-o ramură a industriei devine cauză a limitării ei în altă ramură.

Am menţionat mai sus degenerarea fizică a copiilor şi a adolescenţilor, ca şi a femeilor muncitoare, pe care maşina le supune exploatării capitalului, întîi direct în noile fabrici apărute pe baza sistemului maşinist şi apoi indirect în toate celelalte ramuri ale industriei. Prin urmare, nu ne vom opri aici decît asupra unui singur punct, anume asupra mortalităţii extraordinare în rîndurile copiilor de muncitori în primii ani de viaţă. În Anglia există 16 districte de înregistrare, unde, în medie, la 100.000 de copii sub un an revin numai 9.085 de decese pe an (într-unul din districte numai 7.047), 24 de districte cu peste 10.000, dar sub 11.000 de decese, 39 de districte cu peste 11.000, dar sub 12.000, 48 de districte cu peste 12.000, dar sub 13.000, 22 de districte cu peste 20.000, 25 de districte cu peste 21.000, 17 districte cu peste 22.000, 11 districte cu peste 23.000, apoi districtele Hoo, Wolverhampton, Ashton-under-Lyne şi Preston cu peste 24.000 de decese, Nottingham, Stockport şi Bradford cu peste 25.000, Wisbeach cu 26.001 şi Manchester cu 26.125 de decese[127)]. După cum a arătat o anchetă medicală oficială din 1861, indicele de mortalitate ridicat se datoreşte, ahstracţie făcînd de unele împrejurări locale, mai ales ocupaţiei mamelor în afara căminului, neglijării şi proastei îngrijiri a copiilor din această pricină, între altele alimentaţiei nepotrivite, subnutriţiei, drogării cu opiacee etc.; se mai adaugă apoi nefireasca înstrăinare a mamelor faţă de copiii lor şi, ca urmare, înfometările şi otrăvirile intenţionate[128)]. Dimpotrivă, în districtele agricole, „unde femeile sînt mai puţin ocupate, indicele de mortalitate este cel mai scăzut“[129)]. Comisia de anchetă din 1861 a făcut însă constatarea neaşteptată că în cîteva districte pur agricole situate pe ţărmul Mării Nordului indicele de mortalitate a copiilor sub un an îl atinge aproape pe acela din districtele industriale cele mai rău famate. Doctorului Julian Hunter[i)] i s-a încredinţat de aceea misiunea să cerceteze acest fenomen la faţa locului. Raportul său este cuprins în „VI. Report on Public Health“[130)]. Pînă atunci se presupunea că malaria şi alte boli caracteristice regiunilor joase şi mlăştinoase decimează copiii. Ancheta a stabilit tocmai contrarul, anume

„că aceeaşi cauză care înlătură malaria, adică transformarea solului, mlăştinos iarna şi acoperit cu păşuni sărăcăcioase vara, în pămînt arabil roditor determină mortalitatea extraordinar de mare printre sugari“[131)].

Cei 70 de medici practicieni pe care doctorul Hunter i-a chestionat în districtele respective au fost „uimitor de unanimi“' asupra acestui punct, şi anume că o dată cu revoluţionarea culturii pămîntului a fost introdus sistemul industrial.

„Femei măritate care lucrează în cete împreună cu fete şi băieţi sînt puse la dispoziţia arendaşului în schimbul unei anumite sume de către un om care se numeşte «gangster» şi care angajează toată ceata. Aceste cete pleacă adesea la multe mile depărtare de satele lor; le întîlneşti dimineaţa şi seara pe şosele, femeile în fustă scurtă şi haină, în cizme şi uneori în pantaloni, foarte voinice şi cu aspect sănătos, dar stricate de dezmăţul devenit deprindere şi nepăsătoare faţă de urmările nefaste pe care înclinaţia lor pentru acest fel de viaţă activă şi independentă le are asupra copiilor lor care se ofilesc acasă“[132)].

Toate fenomenele specifice districtelor industriale se repetă aici şi, într-o măsură şi mai mare, pruncuciderea disimulată şi drogarea copiilor cu opiacee[133)].

„Faptul că cunosc tot răul pe care îl provoacă folosirea pe scară largă a femeilor adulte din industrie — spune doctorul Simon[i)], inspector sanitar pe lîngă Privy-Council[133] din Anglia şi redactor en chef[*10] al rapoartelor despre „Public Health“ — explică oroarea profundă pe care mi-o inspiră acest rău“[134)]. „Ar fi o adevărată fericire pentru districtele manufacturiere ale

Angliei“ — exclamă inspectorul de fabrici R. Baker[i] într-un raport oficial ,— dacă s-ar interzice oricărei femei măritate care are familie să muncească în fabrică“[135)].

Schilodirea morală care rezultă din exploatarea capitalistă a muncii femeilor şi copiilor a fost descrisă atît de complet de F. Engels în „Situaţia clasei muncitoare din Anglia“[*11], precum şi de alţi autori, încît aici mă limitez să menţionez faptul. Dar pustiirea intelectuală, artificial provocată prin transformarea unor minori în simple maşini pentru fabricarea de plusvaloare şi care nu trebuie nicidecum confundată cu acea ignoranţă primitivă care lasă spiritul necultivat, fără a-i prejudicia însă capacitatea de a se dezvolta, fecunditatea sa naturală, această pustiire intelectuală a silit în cele din urmă pînă şi parlamentul englez să facă din învăţămîntul elementar o condiţie legală pentru consumarea „productivă“ a copiilor sub 14 ani în toate ramurile industriale care intrau în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici. Spiritul producţiei capitaliste se vădeşte limpede în redactarea neglijentă a aşa-ziselor clauze privitoare la educaţie cuprinse în legile cu privire la reglementarea muncii în fabrici, în lipsa unui aparat administrativ din care cauză această instruire obligatorie a devenit în mare parte iluzorie, în opoziţia fabricanţilor chiar şi faţă de această lege cu privire la instruire, în trucurile şi şiretlicurile născocite pentru ocolirea ei.

„Numai legislaţia poate fi incriminată pentru faptul că a promulgat o lege iluzorie (delusive law), care, sub aparenţa grijii pentru educaţia copiilor, nu conţine nici măcar o singură dispoziţie care să asigure pretinsul scop. Legea nu prevede altceva decît că, pentru un număr oarecare de ore“ (3 ore) „pe zi, copiii trebuie să stea închişi între pereţii unei încăperi denumite şcoală şi că cel care foloseşte copilul trebuie să capete în fiecare săptămînă un certificat de frecvenţă de la o persoană care semnează în calitate de învăţător sau învăţătoare“[136)].

Înainte de promulgarea noii legi, cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1844 puteau fi adesea văzute certificate de frecvenţă semnate de învăţător sau de învăţătoare cu o cruce, întrucît ei înşişi nu ştiau să scrie.

„Cu prilejul unei vizite pe care am făcut-o la o astfel de şcoală care elibera certificate, am fost atît de uimit de ignoranţa învăţătorului, încît i-am spus: «Iertaţi-mă, domnule, ştiţi să citiţi?» Răspunsul a fost: «Ei, oarecum, (summat)». Pentru a se justifica a mai adăugat: «În orice caz îi întrec pe elevii mei»“.

În timpul discuţiilor preliminare pentru legea din 1844, inspectorii de fabrici au denunţat starea deplorabilă a instituţiilor care purtau numele de şcoli şi ale căror certificate trebuiau să le accepte ca legale şi pe deplin valabile. Tot ce-au obţinut a fost că de la 1844 încoace

„cifrele din certificatul şcolar trebuia să fie completate de mîna învăţătorului, iar numele şi prenumele lui să fie de asemenea semnate de el personal“[137)].

Sir John Kincaid[i], inspector de fabrici pentru Scoţia, citează constatări oficiale asemănătoare.

„Prima şcoală pe care am vizitat-o era condusă de o domnişoară, Ann Killin. La cererea mea de a-şi scrie numele, ea s-a încurcat din capul locului, începînd cu litera C, dar s-a corectat imediat, spunînd că numele ei începe cu K. Examinîndu-i însă iscălitura în cataloage, am observat că şi-o ortografiază în diferite feluri, în timp ce scrisul el nu lăsa nici un dubiu asupra incapacităţii de a instrui pe cineva. De altfel singură şi-a mărturisit neputinţa de a ţine evidenţa în catalog... În altă şcoală am găsit o clasă lungă de 15 picioare şi lată de 10 picioare, ocupată de 75 de copii, care recitau cu glas piţigăiat vorbe de neînţeles“[138)]. „Dar nu numai în asemenea jalnice văgăuni obţin copiii certificate şcolare fără să înveţe ceva; în multe şcoli unde învăţătorul are pregătirea necesară, eforturile sale eşuează aproape complet din cauza zăpăcelii provocate de faptul că copii de toate vîrstele, începînd cu cei de trei ani, sînt amestecaţi laolaltă. Venitul învăţătorului, în cel mai bun caz mizerabil, depinde întru totul de

numărul de pence primit pentru copiii pe care îi îngrămădeşte, cît mai mulţi cu putinţă, într-o singură încăpere. La asta se mai adaugă lipsa de mobilier, de manuale şi de alt material didactic, precum şi influenţa pernicioasă a aerului închis şi viciat asupra bieţilor copii. Am fost în multe asemenea şcoli, unde am văzut serii întregi de copii care nu făceau absolut nimic; şi asta se certifică drept frecvenţă şcolară şi asemenea copii figurează în statistica oficială ca instruiţi (educated)“[139)].

În Scoţia, fabricanţii caută pe cît se poate să se descotorosească de copiii obligaţi să frecventeze şcoala.

„Faptul acesta este suficient pentru a demonstra marea aversiune a fabricanţilor faţă de dispoziţiile privitoare la educaţie“[140)].

Înspăimîntător şi grotesc se manifestă acest fenomen în imprimeriile de stambă etc., în care munca este reglementată printr-o lege specială. Potrivit dispoziţiilor acestei legi,

„orice copil, înainte de a putea fi folosit într-o asemenea imprimerie, trebuie să fi mers la şcoală cel puţin 30 de zile şi nu mai puţin de 150 de ore în cursul celor 6 luni care precedă prima zi a folosirii sale în imprimerie. Cît lucrează în imprimerie, el trebuie să meargă de asemenea la şcoală timp de 30 de zile, respectiv 150 de ore în cursul fiecărui al doilea semestru... Frecventarea şcolii trebuie să aibă loc între orele 8 dimineaţa şi 6 seara. Frecvenţa mai mică de $2^1/_2$ ore sau mai mare de 5 ore în aceeaşi zi nu poate fi socotită ca făcînd parte din cele 150 de ore. În condiţii normale, copiii merg la şcoală dimineaţa şi după-amiază timp de 30 de zile cîte 5 ore pe zi, iar după trecerea celor 30 de zile, cînd totalul obligatoriu de 150 de ore a fost atins, adică, pentru a vorbi pe limba lor, cînd şi-au terminat cartea, ei se întorc în imprimerie, unde rămîn alte 6 luni pînă devine scadentă o nouă perioadă de învăţămînt şi atunci merg din nou la şcoală pînă îşi termină iar cartea... Cînd revin după cele 6 luni de lucru la imprimerie, mulţi dintre copiii care frecventează şcoala în timpul celor 150 ore obligatorii trebuie s-o ia exact de la început... Au pierdut, bineînţeles, tot ce cîştigaseră în perioada anterioară de învăţătură. În alte imprimerii de stambă, frecventarea şcolii e cu totul subordonată necesităţilor de producţie ale fabricii. Numărul de ore prescris se completează în cursul fiecărui semestru prin frecventări în rate de cîte 3 pînă la 5 ore deodată, eşalonate uneori de-a lungul întregului semestru. Astfel, de pildă, copilul merge la şcoală într-o zi de la 8 pînă la 11 dimineaţa, în altă zi de la 1 pînă la 4 după-amiază şi apoi, după ce a lipsit mai multe zile la rînd, vine deodată de la 3 pînă la 6 seara; după aceea reapare, poate, pentru 3 sau 4 zile la rînd sau pentru o săptămînă; pe urmă dispare pentru 3 săptămîni sau pentru o lună întreagă şi se întoarce să se achite iar de cîteva ore în zilele cînd din întîmplare patronii nu au nevoie de el; şi astfel copilul este, ca să zicem aşa, pendulat (buffeted) de la şcoală la fabrică şi de la fabrică la şcoală pînă ce numărul celor 150 de ore a fost completat“[141)].

Prin numărul covîrşitor de copii şi de femei care s-a adăugat la personalul muncitoresc combinat, maşina înfrînge în cele din urmă împotrivirea pe care muncitorii bărbaţi o mai opuneau încă în manufactură despotismului capitalului[142)].

b) Prelungirea zilei de muncă

Dacă maşina constituie mijlocul cel mai puternic de sporire a productivităţii muncii, adică de reducere a timpului de muncă necesar pentru producerea unei mărfi, ea devine, în calitate de purtător al capitalului, mijlocul cel mai puternic de a prelungi ziua de muncă peste orice limită naturală, şi aceasta în primul rînd în ramurile industriale pe care ea a pus stăpînire în mod direct. Pe de o parte, ea creează condiţii noi care permit capitalului să dea frîu liber acestei tendinţe permanente ale lui; pe de altă parte, ea creează noi motive pentru accentuarea lăcomiei lui de a acapara munca altuia.

În primul rînd, în maşină mişcarea şi funcţia productivă a mijlocului de muncă se autonomizează faţă de muncitor. Mijlocul de muncă devine în sine un perpetuum mobile industrial, care ar produce neîntrerupt dacă nu s-ar lovi de anumite limite naturale ale ajutoarelor sale umane: forţa lor fizică redusă şi voinţa lor proprie. În calitate de capital — şi, ca atare, automatul posedă o conştiinţă şi o voinţă în persoana capitalistului —, mijlocul de muncă este însufleţit de tendinţa de a reduce la minimum rezistenţa acestei limite umane naturale, rebelă, dar totodată elastică[143]. Această împotrivire este oricum diminuată de aparenta uşurinţă a muncii la maşină şi de docilitatea şi de maleabilitatea mai mare a femeilor şi a copiilor folosiţi la muncă[144].

După cum am văzut, productivitatea maşinii este invers proporţională cu mărimea părţii componente a valorii pe care aceasta o transmite produsului. Cu cît e mai lungă perioada în cursul căreia funcţionează, cu atît mai mare este masa produselor asupra cărora se repartizează valoarea adăugată de maşină şi cu atît mai mică partea de valoare pe care o adaugă fiecărei mărfi în parte. Iar perioada de viaţă activă a maşinii este, evident, determinată de durata zilei de muncă, adică de durata procesului zilnic de muncă, înmulţită cu numărul zilelor în care acest proces se repetă.

Uzura maşinii nu corespunde nicidecum cu exactitate matematică timpului cît a fost folosită. Şi chiar dacă am accepta această ipoteză, o maşină care lucrează $7^1/_2$ ani cîte 16 ore pe zi nu cuprinde o perioadă de producţie mai mare şi nu adaugă produsului total mai multă valoare decît aceeaşi maşină care ar servi 15 ani numai 8 ore pe zi. În primul caz însă, valoarea maşinii ar fi reprodusă de două ori mai repede decît în al doilea caz şi capitalistul ar înghiţi cu ajutorul ei în $7^1/_2$ ani cantitatea de supramuncă pe care altminteri ar înghiţi-o în 15 ani.

Uzura materială a maşinii se produce în două feluri. Maşina se uzează, pe de o parte, prin întrebuinţare, aşa cum monedele se uzează prin circulaţie, pe de altă parte prin neîntrebuinţare, aşa cum o sabie nefolosită rugineşte în teacă. În acest caz ea devine prada elementelor naturii. Uzura de primul fel este mai mult sau mai puţin direct proporţională cu întrebuinţarea maşinii, cea de-al doilea fel, într-o anumită măsură, invers proporţională cu întrebuinţarea ei[145].

Pe lîngă uzura materială, maşina este supusă şi unei uzuri, ca să zicem aşa, morale. Ea pierde din valoarea ei de schimb fie în măsura în care pot fi reproduse mai ieftin maşini de aceeaşi construcţie, fie în măsura în care apar maşini mai bune care-i fac concurenţă[146]. În ambele cazuri, oricît ar fi maşina de tînără şi de puternică, valoarea ei nu mai este determinată de timpul de muncă efectiv materializat în ea, ci de timpul de muncă necesar acum pentru propria ei reproducţie sau pentru reproducţia maşinii mai bune. Ea este deci mai mult sau mai puţin devalorizată. Cu cît perioada în care se reproduce valoarea ei totală e mai scurtă, cu atît scade primejdia uzurii morale, şi cu cît ziua de muncă e mai lungă, cu atît respectiva perioadă e mai scurtă. De îndată ce maşina este introdusă într-o ramură de producţie oarecare apar, una după alta, metode noi pentru reproducerea ei mai ieftină[147] şi perfecţionări care privesc nu numai unele piese sau aparate, ci construcţia ei în ansamblu. Acest motiv special al prelungirii zilei de muncă acţionează, aşadar, cu deosebită putere în prima perioadă de viaţă a maşinii[148].

Cînd celelalte împrejurări rămîn neschimbate şi ziua de muncă este dată, exploatarea unui număr dublu de muncitori implică o dublare atît a părţii din capitalul constant avansate pentru maşini şi clădiri, cît şi a celei avansate pentru materii prime, materiale auxiliare etc. O dată cu prelungirea zilei de muncă se extinde scara producţiei, în timp ce partea de capital avansată pentru maşini şi clădiri rămîne neschimbată[149]. Din această cauză, plusvaloarea creşte şi totodată cheltuielile necesare pentru obţinerea ei scad. Acest fenomen se produce, ce-i drept, într-o măsură mai mare sau mai mică la orice prelungire a zilei de muncă, dar aici el are o pondere hotărîtoare, pentru că partea de capital transformată în mijloace de muncă are aici în

genere o pondere mai mare[150]. Căci dezvoltarea producţiei mecanizate fixează o parte tot mai mare a capitalului într-o formă în care, pe de o parte, ea poate fi permanent folosită pentru valorificare, dar în care, pe de altă parte, pierde atît valoarea de întrebuinţare, cît şi valoarea de schimb de îndată ce contactul său cu munca vie este întrerupt.

„Dacă un ţăran îşi lasă sapa din mînă — aşa cum lămurea d-l Ashworth[i], un magnat al bumbacului din Anglia, pe profesorul Nassau W. Senior[i] —, el face inutil pentru durata respectivă un capital de 18 pence. Dacă unul dintre oamenii noştri" (adică din muncitorii de fabrică) „părăseşte fabrica, el face inutil un capital care a costat 100.000 l. st."[151]

Închipuiţi-vă! Un capital care a costat 100.000 l. st. să devină „inutil" măcar o singură clipă! Într-adevăr, e strigător la cer faptul că vreunul dintre oamenii noştri părăseşte, în general, vreodată fabrica. Şi Senior, lămurit de Ashworth, consideră că creşterea continuă a numărului maşinilor „face de dorit" o prelungire continuă a zilei de muncă[152].

Maşina produce plusvaloare relativă nu numai devalorizînd forţa de muncă direct şi ieftinind-o indirect prin ieftinirea mărfurilor care intră în reproducerea ei, ci şi transformînd de la prima ei introducere, care mai are încă un caracter sporadic, munca folosită de posesorul maşinii în muncă de o eficienţă sporită, ridicînd valoarea socială a produsului maşinii peste valoarea sa individuală şi dînd astfel capitalistului posibilitatea de a înlocui valoarea pe o zi a forţei de muncă cu o parte mai mică din valoarea produsului zilnic. De aceea, în această perioadă de trecere în care producţia mecanizată rămîne un fel de monopol, cîştigurile sînt extraordinare şi capitalistul caută să exploateze cît mai mult această „vîrsta a primei iubiri"[134] printr-o prelungire cît mai mare a zilei de muncă. Proporţiile cîştigului fac să crească lăcomia după cîştiguri şi mai mari.

O dată cu generalizarea maşinii în aceeaşi ramură de producţie, valoarea socială a produsului maşinii scade pînă la valoarea sa individuală şi intră în acţiune legea după care plusvaloarea nu izvorăşte din forţele de muncă înlocuite prin maşină de către capitalist, ci, dimpotrivă, din forţele de muncă pe care le foloseşte la maşină. Plusvaloarea izvorăşte numai din partea variabilă a capitalului şi am văzut că masa plusvalorii este determinată de doi factori, anume rata plusvalorii şi numărul muncitorilor folosiţi simultan. La o lungime dată a zilei de muncă, rata plusvalorii este determinată de raportul după care ziua de muncă se împarte în muncă necesară şi supramuncă. Numărul muncitorilor folosiţi simultan depinde, la rîndul lui, de raportul dintre partea variabilă a capitalului şi cea constantă. Or, rezultă clar că, oricît de mult ar mări producţia mecanizată supramunca pe seama muncii necesare prin sporirea forţei productive a muncii, ea nu produce acest rezultat decît prin reducerea numărului muncitorilor folosiţi de către un capital dat. Ea transformă în maşini, adică în capital constant, care nu produce plusvaloare, o parte din capital înainte variabilă, care se transforma deci în forţă de muncă vie. Nu se poate stoarce, de pildă, din doi muncitori tot atîta plusvaloare cît s-ar stoarce din 24. Dacă fiecare dintre cei 24 de muncitori furnizează în 12 ore o singură oră de supramuncă, toţi împreună vor furniza 24 de ore de supramuncă, pe cînd munca totală a celor doi muncitori însumează numai 24 de ore. Folosirea maşinii pentru producerea de plusvaloare conţine deci o contradicţie imanentă, deoarece din cei doi factori ai plusvalorii obţinute de un capital de o mărime dată ea nu măreşte primul factor, rata plusvalorii, decît reducîndu-l pe cel de-ail doilea factor, numărul muncitorilor. Această contradicţie imanentă se manifestă de îndată ce prin generalizarea maşinii într-o anumită ramură a industriei valoarea mărfii produse cu ajutorul maşinii devine regulatorul valorii sociale a tuturor mărfurilor de acelaşi fel; pe de altă parte, această contradicţie, de care capitalul nu este conştient, îl împinge[153] la prelungirea forţată a zilei de muncă pentru a compensa scăderea relativă a numărului muncitorilor exploataţi, prin sporirea nu numai a supramuncii relative, ci şi a celei absolute.

Deci dacă folosirea capitalistă a maşinilor, pe de o parte, creează noi şi puternice motive pentru prelungirea excesivă a zilei de muncă şi revoluţionează modul de muncă însuşi, precum şi caracterul organismului social de muncă într-un fel care înfrînge rezistenţa ce se opune acestei tendinţe, pe de altă parte ea produce, fie prin înrolarea unor pături ale clasei muncitoare înainte inaccesibile capitalului, fie prin punerea în disponibilitate a muncitorilor înlocuiţi de maşină, o populaţie muncitorească excedentară[154)], nevoită să se supună legilor pe care i le dictează capitalul. De aici fenomenul ciudat din istoria industriei moderne: maşina dă peste cap orice limită morală şi naturală a zilei de muncă. De aici paradoxul economic că cel mai puternic mijloc pentru reducerea timpului de muncă devine un mijloc infailibil pentru transformarea întregii vieţi a muncitorului şi a familiei sale în timp de muncă disponibil pentru valorificarea capitalului. „Dacă“, visa Aristotel[i)], cel mai mare gînditor al antichităţii,

„dacă fiecare unealtă şi-ar îndeplini munca la poruncă sau de la sine, aşa cum creaţiile ieşite din mîna lui Dedal[i)] se mişcau singure sau cum trepiedele lui Hefaistos[i)] purcedeau singure la îndeletnicirea sacră, dacă, prin urmare, suveicile ar ţese singure, atunci nici meşterul nu ar avea nevoie de ajutoare, nici stăpînul nu ar avea nevoie de sclavi“[155)].

Iar Antipatros[i)], poet elen contemporan cu Cicero[i)], vedea în inventarea morii de apă pentru măcinatul cerealelor, această formă elementară a oricărei maşini productive, o descoperire menită să elibereze sclavele şi să instaureze epoca de aur![156)] „Păgînii, ah păgînii!“ Ei n-aveau habar de economie politică şi de creştinism, precum a descoperit deşteptul Bastiat[i)] şi, înaintea lui, încă şi mai deşteptul MacCulloch[i)]. Ei n-aveau habar, între altele, că maşina constituie mijlocul cel mai eficace pentru prelungirea zilei de muncă. Ei justificau sclavia unora ca mijloc pentru dezvoltarea umană deplină a altora. Dar ca să propovăduiască sclavia maselor pentru a face din cîţiva parveniţi neciopliţi şi semidocţi „eminent spinners“, „extensive sausage makers“ şi „influential shoe black dealers“[*14], pentru aceasta le lipseau sentimentele specific creştine.

c) Intensificarea muncii

Prelungirea peste măsură a zilei de muncă pe care o provoacă maşina în mîna capitalului duce mai tîrziu, precum am văzut, la o reacţie din partea societăţii, care îşi vedea periclitate înseşi rădăcinile sale vitale, şi la o stabilire a zilei de muncă normale limitate prin lege. Ca urmare a stabilirii zilei de muncă normale, o importanţă decisivă capătă un fenomen pe care l-am mai întîlnit: intensificarea muncii. La analizarea plusvalorii absolute era vorba în primul rînd de mărimea extensivă a muncii, în timp ce gradul ei de intensitate era considerat o mărime dată. Acum ne vom ocupa de transformarea mărimii extensive în mărime intensivă sau grad de intensitate.

Este de la sine înţeles că, o dată cu progresul maşinilor şi al experienţei acumulate de o categorie specială de muncitori care lucrează la maşină, viteza şi deci şi intensitatea muncii sporesc spontan. Astfel, în Anglia, în cursul unei jumătăţi de secol, prelungirea zilei de muncă merge mînă în mînă cu creşterea intensităţii muncii în fabrică. Se înţelege însă lesne că într-o muncă unde nu este vorba de paroxisme trecătoare, ci de o uniformitate cotidian repetată, regulată, trebuie să apară un punct crucial în care prelungirea zilei de muncă şi intensitatea muncii se exclud, astfel încît prelungirea zilei de muncă este compatibilă numai cu un grad mai scăzut de intensitate a muncii şi, invers, un grad mai înalt de intensitate este compatibil numai cu o reducere a zilei de muncă. Din momentul în care revolta mereu crescîndă a clasei muncitoare a silit statul să reducă cu forţa timpul de muncă şi să impună o zi de muncă normală în primul rînd fabricii propriu-zise, din momentul deci în care s-a pus capăt o dată pentru totdeauna producerii sporite de plusvaloare prin prelungirea zilei de muncă, capitalul a tins cu toată energia şi luciditatea spre producţia de plusvaloare relativă prin dezvoltarea

accelerată a sistemului maşinist. Totodată apare o modificare în caracterul plusvalorii relative. În general, metoda de a produce plusvaloare relativă constă în aceea că, datorită creşterii forţei productive a muncii, muncitorul are posibilitatea, cu aceeaşi cheltuială de muncă şi în acelaşi interval de timp, să producă mai mult. Acelaşi timp de muncă continuă să adauge produsului total aceeaşi valoare, cu toate că această valoare de schimb neschimbată se concretizează acum în mai multe valori de întrebuinţare, astfel încît valoarea fiecărei mărfi în parte scade. Altfel stau însă lucrurile de îndată ce reducerea forţată a zilei de muncă, o dată cu impulsul uriaş pe care îl dă dezvoltării forţei productive şi economisirii condiţiilor de producţie, îi impune totodată muncitorului o cheltuire mai mare de muncă în acelaşi interval de timp, o încordare sporită a forţei de muncă, o umplere mai completă a porilor timpului de muncă, adică o condensare a muncii într-un grad care nu poate fi atins decît în cadrul unei zile mai scurte de muncă. Această comprimare a unei mase mai mari de muncă într-o perioadă de timp dată contează acum drept ceea ce este: o cantitate mai mare de muncă. Alături de măsura timpului de muncă luată ca „mărime extensivă“ apare acum măsura gradului ei de condensare[157]. Ora mai intensivă a zilei de muncă de zece ore conţine acum tot atîta sau chiar mai multă muncă, adică forţă de muncă cheltuită, decît ora mai poroasă a zilei de muncă de douăsprezece ore. Produsul ei are deci tot atîta valoare sau mai multă valoare decît produsul a $1^1/_5$ ore mai poroase. Abstracţie făcînd de sporirea plusvalorii relative datorită creşterii forţei productive a muncii, capitalistul obţine acum, de pildă, din $3^1/_3$ ore de supramuncă la $6^2/_3$ ore de muncă necesară aceeaşi masă de valoare pe care o obţinea înainte din 4 ore de supramuncă la 8 ore de muncă necesară.

Se naşte acum întrebarea: cum este intensificată munca?

Primul efect al reducerii zilei de muncă se întemeiază pe legea evidentă potrivit căreia eficienţa forţei de muncă este invers proporţională cu timpul în care acţionează. Înăuntrul anumitor limite se căştigă deci în gradul eficienţei muncii ceea ce se pierde în durata ei. Ca muncitorul să cheltuiască însă efectiv mai multă forţă de muncă, de asta are grijă capitalul prin sistemele sale de plată[158]. În manufacturi, ca olăria de pildă, unde maşina nu joacă nici un rol sau are doar unul fără importanţă, introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici a demonstrat peremptoriu că simpla reducere a zilei de muncă sporeşte uimitor regularitatea, uniformitatea, organizarea, energia şi conltinuitatea muncii[159]. Părea însă îndoielnic ca acest rezultat să fie obţinut şi în fabrica propriu-zisă, fiindcă acolo dependenţa muncitorului de mersul continuu şi uniform al maşinii crease de mult o disciplină dintre cele mai severe. Cînd a fost deci luată în discuţie în 1844 reducerea zilei de muncă la mai puţin de 12 ore, fabricanţii au declarat aproape în mod unanim că

„supraveghetorii lor veghează în diferitele ateliere ca braţele de muncă să nu-şi piardă timpul“, că „gradul de vigilenţă şi de atenţie din partea muncitorilor (the extent of vigilance and attention on the part of the workmen) cu greu ar mai putea fi sporit“ şi că, presupunînd neschimbate toate celelalte împrejurări, de pildă mersul maşinilor etc., „ar fi absurd ca în fabricile bine conduse să se mai sconteze vreun rezultat notabil de la creşterea atenţiei muncitorilor etc.“[160]

Diferite experienţe au infirmat însă această aserţiune. D-l R. Gardner a introdus cu începere de la 20 aprilie 1844, în cele două mari fabrici ale sale din Preston, munca de 11 ore în locul celei de 12 ore. După aproximativ un an s-a constatat că

„s-a obţinut aceeaşi cantitate de produs cu aceeaşi cheltuială şi toţi muncitorii au cîştigat în 11 ore acelaşi salariu pe care înainte îl cîştigau în 12 ore“[161].

Voi trece peste experienţele din atelierele de tors şi de cardat, pentru că ele erau legate de o sporire a vitezei maşinilor (cu 2%). În schimb, în secţia ţesătorie, unde pe deasupra se ţeseau

calităţi foarte variate de articole fine, cu desene şi figuri, nu a intervenit absolut nici o modificare în condiţiile obiective ale producţiei. Rezultatul a fost:

„De la 6 ianuarie pînă la 20 aprilie 1844, în condiţiile zilei de muncă de 12 ore, fiecare muncitor a primit un salariu mediu săptămînal de 10 şilingi şi $1^1/_2$ pence; de la 20 aprilie pînă la 29 iunie 1844, în condiţiile zilei de muncă de unsprezece ore, s-a primit un salariu mediu săptămînal de 10 şilingi şi $3^1/_2$ pence“[162).]

În 11 ore s-a produs aici mai mult decît se producea înainte în 12 ore, şi aceasta exclusiv datorită efortului în muncă mai mare şi mai uniform al muncitorilor, precum şi economisirii timpului lor. Pe cînd muncitorii primeau acelaşi salariu şi cîştigau o oră de timp liber, capitalistul obţinea aceeaşi masă de produse şi economisea o oră de consum de cărbuni, gaz etc. Experienţe asemănătoare au avut loc cu acelaşi succes în fabricile domnilor Horrocks şi Jacson[163)].

De îndată ce reducerea zilei de muncă, care creează la început condiţia subiectivă pentru condensarea muncii, anume capacitatea muncitorului de a cheltui mai multă forţă într-un timp determinat, devine obligatorie prin lege, maşina devine în mîna capitalului un mijloc obiectiv, folosit sistematic pentru a stoarce mai multă muncă în acelaşi interval de timp. Acest lucru se petrece în două feluri: prin sporirea vitezei maşinilor şi prin mărirea volumului maşinilor supravegheate de un singur muncitor, adică prin mărirea cîmpului său de muncă. Perfecţionarea construcţiei maşinilor este necesară în parte pentru exercitarea unei presiuni mai mari asupra muncitorului, în parte ea însoţeşte de la sine intensificarea muncii, deoarece limita zilei de muncă îi impune capitalistului cea mai strictă economie în cheltuielile de producţie. Perfecţionarea maşinii cu abur sporeşte numărul mişcărilor pistonului pe minut şi permite totodată, printr-o mai mare economie de forţă, acţionarea unui mecanism mai voluminos cu ajutorul aceluiaşi motor la un consum de cărbuni neschimbat sau chiar inferior. Perfecţionarea mecanismului de transmisie diminuează frecarea şi — lucru care deosebeşte izbitor maşinile moderne de cele vechi — reduce diametrul şi greutatea arborilor motori mari şi mici la un minim, aflat în continuă scădere. În sfîrşit, perfecţionările aduse maşinii de lucru îi reduc volumul, mărindu-i în acelaşi timp viteza şi eficienţa, aşa cum s-a întîmplat cu războiul de ţesut mecanic modem, sau măresc volumul şi numărul uneltelor acţionate de ea, mărindu-i totodată corpul, aşa cum s-a întîmplat cu maşina de filat, sau sporesc mobilitatea acestor unelte prin mici modificări ale detaliilor, aşa cum la jumătatea deceniului al şaselea, la maşina de filat automată mule a fost mărită viteza fusurilor cu $^1/_5$.

În Anglia, reducerea zilei de muncă la 12 ore datează din 1832. Încă în 1836, un fabricant englez declara:

„În comparaţie cu situaţia de altădată, volumul muncii a crescut foarte mult în fabrici ca urmare a atenţiei mai mari şi a activităţii mai susţinute pe care o impune muncitorului viteza considerabil sporită a maşinilor“[164)].

În 1844, lordul Ashley, actualul conte de Shaftesbury, a prezentat în Camera comunelor următoarele date autentice:

„Munca celor ocupaţi în procesele de fabricare este în prezent de trei ori mai mare decît la introducerea acestor operaţii. Fără îndoială, maşina efectuează o muncă care înlocuieşte muşchii şi tendoanele a milioane de oameni, dar ea a şi sporit extraordinar (prodigiously) munca oamenilor, pe care mersul ei vertiginos îi stăpîneşte... Munca necesară pentru a urmări dus şi întors o pereche de mule timp de 12 ore pentru filatul firului nr. 40 cerea în 1815 parcurgerea unei distanţe de 8 mile. În 1832 distanţa ce trebuia parcursă pentru a urmări o pereche de mule timp de 12 ore pentru filatul firului de acelaşi număr era de 20 mile şi chiar mai mult. În 1825 filatorul trebuia să facă în decurs de 12 ore 820 de mişcări cu mîna pentru

fiecare mule, ceea ce dădea un total de 1.640 de mişcări în 12 ore. În 1832 filatorul trebuia să facă în cursul zilei sale de muncă de 12 ore 2.200 de mişcări cu mîna, în total 4.400, în 1844 la fiecare mule cîte 2.400, în total 4.800, şi în unele cazuri cantitatea de muncă (amount of labour) cerută e şi mai mare... Am în faţă alt document, din 1842, din care rezultă că munca sporeşte progresiv nu numai pentru că trebuie parcursă o distanţă mai mare, ci şi pentru că sporeşte cantitatea mărfurilor produse, în timp ce numărul braţelor de muncă scade proporţional; apoi acum se filează de multe ori bumbac mai prost, care necesită mai multă muncă... Şi în atelierul de cardat se munceşte mai mult. O persoană face acum munca pe care înainte o făceau două... În ţesătorii, unde lucrează un mare număr de persoane, îndeosebi de sex feminin, munca a sporit în ultimii ani cu 10% în urma sporirii vitezei maşinilor. În 1833 se filau săptămînal 18.000 de scule de fir (hanks), iar în 1843 21.000. În 1819 numărul bătăilor (picks) la războiul de ţesut mecanic era de 60 pe minut, în 1842 el ajungea la 140, ceea ce denotă un surplus important de muncă“[165)].

Avînd în vedere intensitatea impresionantă pe care o atinsese munca încă în 1844 sub imperiul legii cu privire la ziua de muncă de douăsprezece ore, declaraţia fabricanţilor englezi după care orice alt progres în această direcţie ar fi imposibil, o nouă reducere a timpului de muncă fiind identică ou o scădere a producţiei, părea pe atunci întemeiată. Că justeţea raţionamentului lor era doar aparentă o dovedeşte cel mai bine următoarea declaraţie, făcută tot atunci de neobositul cenzor al fabricanţilor, inspectorului de fabrici Leonard Horner:

„Întrucît cantitatea produselor este reglată mai cu seamă de viteza maşinilor, interesul fabricantului cere ca acestea să funcţioneze cu o viteză maximă, compatibilă cu următoarele condiţii: protejarea maşinilor de o defectare prematură, asigurarea calităţii articolului fabricat şi posibilitatea urmăririi de către muncitor a mersului maşinii fără ca aceasta să-i ceară un efort mai mare decît cel de care este capabil în mod constant. Adeseori, în graba sa, fabricantul măreşte prea mult viteza. Atunci avariile şi calitatea proastă a produsului anulează avantajele sporirii vitezei şi fabricantul se vede silit să modereze ritmul maşinilor. Întrucît un fabricant activ şi chibzuit ştie să stabilească plafonul maxim care poate fi atins, am conchis că în 11 ore nu se poate produce tot atît cît în 12. Am mai presupus că muncitorul plătit cu bucata depune un efort maxim în măsura în care poate să suporte continuu acelaşi grad de intensitate a muncii“[166)].

De aceea, în pofida experienţelor lui Gardner etc., Horner a tras concluzia că o nouă reducere a zilei de muncă sub 12 ore trebuie cu necesitate să reducă cantitatea de produse[167)]). El însuşi aminteşte, 10 ani mai tîrziu, de temerile sale exprimate în 1845, pentru a dovedi cît de puţin înţelegea pe atunci elasticitatea maşinii şi a forţei de muncă omeneşti, ambele în egală măsură încordate la maximum prin reducerea forţată a zilei de muncă.

Ajungem acum la perioada de după 1847, cînd a fost introdusă legea cu privire la ziua de muncă de zece ore în fabricile engleze de prelucrare a bumbacului, lînii, mătăsii şi inului.

„La maşinile throstle, viteza fusurilor a crescut cu 500 de rotaţii pe minut, iar la maşinile mule cu 1.000 de rotaţii; cu alte cuvinte, viteza fusurilor throstle, care în 1839 era de 4.500 de rotaţii pe minut, atinge acum“ (1862) „5.000, iar aceea a fusurilor mule, care era de 5.000, este acum de 6.000 de rotaţii pe minut, ceea ce înseamnă în primul caz un spor de viteză de $^{1}/_{10}$, iar în al doilea caz de $^{1}/_{6}$[*15]“ [168)]).

Jas. Nasmyth, faimosul inginer civil din Patricroft, lîngă Manchester, a expus în 1852, într-o scrisoare adresată lui Leonard Horner, perfecţionările aduse maşinii cu abur între anii 1848 şi 1852. După ce observă că un cal-putere, evaluat şi azi de statistica oficială a fabricilor după randamentul din 1828[169)], este doar nominal şi poate servi numai drept indice al puterii reale, el spune între altele:

„Nu încape îndoială că maşini cu abur de aceeaşi greutate, ba adesea chiar aceleaşi maşini cărora li s-au adus perfecţionări moderne, execută în medie cu 50% mai multă muncă decît înainte şi că în multe cazuri aceleaşi maşini cu abur care în zilele vitezei maxime de 220 de picioare pe minut furnizau 50 de cai-putere furnizează azi, cu un consum mai mic de cărbuni, peste 100 de cai-putere... Maşina cu abur modernă, avînd acelaşi număr de cai-putere nominali, acţionează cu o forţă mai mare decît înainte, datorită perfecţionărilor aduse, a reducerii dimensiunilor şi a construcţiei schimbate a cazanelor etc... Prin urmare, deşi în raport cu numărul de cai-putere nominali lucrează acelaşi număr de braţe ca şi înainte, în raport cu maşinile de lucru propriu-zise numărul braţelor s-a micşorat“[170]).

În 1850 fabricile din Regatul Unit foloseau 134.217 cai-putere nominali pentru acţionarea a 25.638.716 fusuri şi 301.445 de războaie de ţesut. În 1856 numărul fusurilor şi al războaielor de ţesut era, respectiv, de 33.503.580 şi 369.205. Dacă numărul necesar de cai-putere ar fi rămas acelaşi ca în 1850, în 1856 ar fi fost nevoie de 175.000 de cai-putere. După rapoartele oficiale, numărul lor era însă de numai 161.435, deci cu peste 10.000 de cai-putere mai puţin decît ar fi necesar pe baza calculelor din 1850[171]).

„Ultimul «return» din 1856“ (statistica oficială) „a stabilit următoarele fapte: că sistemul de fabrică se extinde vertiginos, că, în raport cu maşinile, numărul braţelor de muncă a scăzut, că, datorită economiei de forţă şi altor metode, maşina cu abur acţionează maşini mai grele şi că, datorită perfecţionării maşinilor de lucru perfecţionate, a modificării metodelor de fabricaţie, a vitezei mărite a maşinilor şi multor altor cauze, se obţine o cantitate mai mare de produse“[172]. „Marile perfecţionări aduse maşinilor de tot felul au mărit foarte mult forţa productivă a acestora. Fără îndoială impulsul pentru aceste perfecţionări l-a dat... reducerea zilei de muncă. Aceste perfecţionări, împreună cu eforturile mai intense ale muncitorului, au făcut ca în ziua de muncă redusă“ (cu două ore, deci cu $^{1}/_{6}$) „să se producă cel puţin tot atîtea produse ca înainte într-o zi de muncă mai lungă“[173].

Felul în care s-au îmbogăţit tot mai mult fabricanţii o dată cu exploatarea mai intensivă a forţei de muncă rezultă din însuşi faptul că din 1838 pînă în 1850 numărul fabricilor engleze de prelucrare a bumbacului etc. a crescut anual în medie cu 32%, în timp ce între 1850 şi 1856 ele au crescut cu 86%.

Oricît de însemnat a fost progresul industriei engleze sub regimul zilei de muncă de zece ore în cei 8 ani, 1848—1856, el a fost cu mult întrecut în perioada celor şase ani următori, adică între 1856 şi 1862. Astfel, în industria mătăsii: fusuri 1.093.799 în 1856 şi 1.388.544 în 1862; războaie de ţesut 9.260 în 1856 şi 10.709 în 1862. În schimb, numărul muncitorilor: 56.137 în 1856 şi 52.429 în 1862. Astfel, numărul fusurilor a crescut cu 26,9% şi al războaielor de ţesut cu 15,6% la o concomitentă scădere a numărului de muncitori cu 7%. În 1850, în fabricile de worsted [camgarn], erau folosite 875.830 de fusuri, în 1856 1.324.549 (o creştere de 51,2%), iar în 1862 1.289.172 (o scădere de 2,7%). Dacă se scad însă fusurile de dublat, care figurează în cifra anului 1856, dar nu în cea a anului 1862, înseamnă că din 1856 numărul fusurilor a rămas mai mult sau mai puţin staţionar. În schimb însă, începînd din 1850, viteza fusurilor şi a războaielor de ţesut a fost în multe cazuri dublată. Numărul războaielor de ţesut mecanice în fabricile de worsted era în 1850 32.617, în 1856 38.956, iar în 1862 43.048. La aceste războaie au lucrat în 1850 79.737 de persoane, în 1856 87.794 de persoane, iar în 1862 86.063, din care însă copii sub 14 ani în 1850 9.956, în 1856 11.228, iar în 1862 13.178. Prin urmare, deşi în 1862 numărul războaielor de ţesut a crescut mult faţă de 1856, numărul total al muncitorilor folosiţi a scăzut, iar numărul copiilor exploataţi a sporit[174].

La 27 aprilie 1863, Ferrand[i], membru al parlamentului, a declarat în Camera comunelor:

„Delegaţi ai muncitorilor din 16 districte din Lancashire şi Cheshire, în numele cărora vorbesc, mi-au comunicat că în urma perfecţionării maşinilor munca în fabrici creşte mereu.

Pe cînd înainte o persoană secundată de ajutoare deservea două războaie de ţesut, în prezent o singură persoană, fără nici un ajutor, deserveşte trei războaie de ţesut şi nu e ceva neobişnuit ca o persoană să deservească patru etc. După cum rezultă din faptele care mi-au fost comunicate, o muncă de douăsprezece ore este comprimată azi în mai puţin de zece ore de muncă. Devine deci evident cît de mult au sporit în ultimii ani eforturile muncitorilor din fabrici“[175)].

Aşadar, cu toate că inspectorii de fabrici laudă fără încetare şi pe bună dreptate rezultatele favorabile ale legilor din 1844 şi 1850 cu privire la reglementarea muncii în fabrici, ei recunosc totuşi că reducerea zilei de muncă a determinat şi o intensificare a muncii, care distruge sănătatea muncitorilor, deci însăşi forţa de muncă.

„Se pare că, în cele mai multe fabrici de bumbac, worsted şi mătase, încordarea extenuantă cerută de munca la maşini, a căror viteză a fost colosal accelerată în ultimii ani, constituie una dintre cauzele creşterii mortalităţii de pe urma bolilor de plămîni, constatată de doctorul Greenhow[i)] în recentul şi admirabilul său raport“[176)].

Nu încape îndoială că tendinţa capitalului de a se despăgubi printr-o mărire sistematică a gradului de intensitate a muncii, atunci cînd i-a fost o dată pentru totdeauna interzisă prin lege prelungirea zilei de muncă, şi de a transforma orice perfecţionare a maşinilor într-un mijloc pentru a stoarce şi mai mult forţa de muncă în curînd va ajunge din nou la un punct în care o nouă reducere a orelor de muncă va deveni inevitabilă[177)]. Pe de altă parte, progresul impetuos al industriei engleze din 1848 pînă în prezent, adică din perioada zilei de muncă de zece ore, întrece pe cel din perioada 1833—1847, adică perioada zilei de muncă de douăsprezece ore, cu mult mai mult decît a întrecut dezvoltarea industriei din această din urmă perioadă dezvoltarea industriei din prima jumătate de secol, cînd a fost introdus sistemul de fabrică, adică perioada zilei de muncă nelimitate[178)].

4. Fabrica

Am cercetat la începutul acestui capitol corpul fabricii, structura sistemului maşinist. Am văzut apoi cum maşina determină o creştere a materialului uman exploatat de capital prin apropierea muncii femeilor şi a copiilor, cum îşi însuşeşte toată viaţa muncitorului prin prelungirea excesivă a zilei de muncă şi, în sfîrşit, cum dezvoltarea ei, care permite producerea unei cantităţi de produse din ce în ce mai mare într-un timp din ce în ce mai scurt, serveşte drept mijloc sistematic pentru a pune în funcţiune de fiecare dată tot mai multă muncă, adică pentru a exploata forţa de muncă tot mai intensiv. Ne vom ocupa acum de fabrică în ansamblu, şi anume în forma ei cea mai dezvoltată.

Doctorul Ure, Pindarul[i)] fabricii automate, o descrie, pe de o parte, ca o

„cooperare a unor categorii diferite de muncitori, adulţi şi neadulţi, care supraveghează cu îndemînare şi sîrguinţă un sistem de maşini productive acţionat încontinuu de o forţă centrală (motorul prim)“.

iar pe de altă parte ca

„un automat gigantic, alcătuit din nenumărate organe, mecanice sau dotate cu conştiinţă, care acţionează neîntrerupt şi de coninvenţă în vederea producerii unuia şi aceluiaşi obiect, astfel încît toate aceste organe sînt subordonate unei forţe automotoare“.

Aceste două definiţii nu sînt nicidecum identice. În cea dintîi, muncitorul colectiv combinat, adică organismul de muncă social, apare ca subiect dominant, iar automatul mecanic ca obiect; în definiţia a doua automatul însuşi este subiectul, iar muncitorii sînt doar anexaţi, ca

organe conştiente, organelor inconştiente ale automatului şi subordonaţi împreună cu acestea forţei motrice centrale. Prima definiţie este valabilă pentru orice aplicare posibilă pe scară mare a maşinilor, cea de-a doua caracterizează aplicarea lor capitalistă, prin urmare sistemul de fabrică modern. De aceea îi şi place lui Ure să prezinte maşina centrală de la care porneşte mişcarea nu numai drept un automat, ci şi drept un autocrat.

„În aceste ateliere mari, puterea binefăcătoare a aburului îşi strînge în jur miriadele de supuşi“[179)].

O dată cu unealta de muncă, asupra maşinii trece şi virtuozitatea muncitorului în conducerea acestei unelte. Eficienţa uneltei este eliberată de limitele personale ale forţei de muncă omeneşti. În felul acesta este suprimată baza tehnică pe care se întemeiază diviziunea muncii în manufactură. Locul ierarhiei muncitorilor specializaţi, caracteristică manufacturii, îl ia deci în fabrica automată tendinţa unei egalizări sau nivelări a muncilor pe care trebuie să le execute ajutoarele maşinilor[180)], locul deosebirilor create artificial între muncitorii parţiali îl iau mai ales deosebirile naturale de sex şi vîrstă.

În măsura în care diviziunea muncii reapare în fabrica automată, ea constă mai întîi în repartizarea unor muncitori la diferite maşini specializate şi a unor mase de muncitori, care nu formează însă grupuri diferenţiate, în diferitele secţii ale fabricii, unde lucrează la maşini-unelte similare, înşiruite una lîngă alta, între aceste grupuri de muncitori existînd, aşadar, doar cooperare simplă. Grupul diferenţiat, specific manufacturii, este înlocuit prin legătura dintre muncitorul principal şi cîteva ajutoare. Deosebirea esenţială este cea existentă între muncitorii care lucrează efectiv la maşinile-unelte (aici se mai adaugă cîţiva muncitori pentru supravegherea, respectiv alimentarea motorului) şi simplele ajutoare (aproape exclusiv copii) ale acestor muncitori care lucrează la maşini. Printre ajutoare se numără, mai mult sau mai puţin, toţi „feeder“-ii (care nu fac altceva decît să alimenteze maşinile cu materialul de prelucrat). Alături de aceste categorii principale există un personal neînsemnat ca număr care se ocupă de controlul întregului utilaj şi de întreţinerea lui continuă, cum sînt inginerii, mecanicii, tîmplarii etc. E o categorie superioară de muncitori, parte cu pregătire ştiinţifică şi parte cu pregătire de meseriaş, situată în afara sferei muncitorilor de fabrică, cărora îi este doar anexată[181)]. Această diviziune a muncii este pur tehnică.

Orice muncă la maşină face necesară pregătirea de timpuriu a muncitorului pentru a-l învăţa să-şi adapteze mişcările proprii la mişcarea continuă şi uniformă a unui automat. În măsura în care totalitatea maşinilor formează ea însăşi un sistem de maşini diferite, combinate şi cu acţiune simultană, cooperarea întemeiată pe această totalitate de maşini face de asemenea necesară repartizarea la maşinile eterogene a unor grupuri eterogene de muncitori. Producţia mecanizată înlătură însă necesitatea de a statornici această repartizare, ca în manufactură, prin legarea continuă a aceloraşi muncitori de aceeaşi funcţie[182)]. Întrucît mişcarea de ansamblu a fabricii nu emană de la muncitor, ci de la maşină, persoanele pot fi mereu schimbate fără întreruperea procesului de muncă. Dovada cea mai evidentă în această privinţă o constituie sistemul de releuri[*21] pus în practică în timpul revoltei fabricanţilor englezi din 1848—1850[136]. În sfîrşit, rapiditatea cu care poate fi învăţată în tinereţe munca la maşină înlătură şi necesitatea pregătirii unei categorii speciale de muncitori care să şi lucreze la maşină[183)], iar serviciile ajutoarelor în fabrică pot fi înlocuite parte prin maşini[184)], parte permit, datorită naturii lor absolut simple, o schimbare rapidă şi continuă a persoanelor cărora le revine această corvoadă.

Cu toate că sub raport tehnic maşina înlătură vechiul sistem al diviziunii muncii, acesta mai dăinuie totuşi o vreme în fabrică, în virtutea obişnuinţei ca tradiţie a manufacturii, pentru a fi apoi reprodus şi consolidat sistematic de către capital într-o formă şi mai abjectă, ca mijloc de exploatare a forţei de muncă. Specialitatea de a mînui toată viaţa o unealtă parţială devine

specialitatea de a deservi toată viaţa o maşină parţială. Se abuzează de maşină pentru a-l transforma pe muncitorul însuşi încă din copilărie într-o parte a unei maşini parţiale[185)]. În felul acesta nu numai că se micşorează simţitor cheltuielile necesare pentru propria sa reproducere, dar în acelaşi, timp se desăvîrşeşte şi dependenţa sa totală de ansamblul fabricii, deci de capitalist. Aici, ca pretutindeni, trebuie să facem o distincţie între mărirea productivităţii datorită dezvoltării procesului social de producţie şi mărirea productivităţii datorită exploatării capitaliste a acestui proces.

În manufactură şi în meserii, muncitorul se serveşte de unealtă; în fabrică el serveşte maşina. Acolo mişcarea mijlocului de muncă porneşte de la el; aici el trebuie să urmeze mişcarea mijlocului de muncă. În manufactură, muncitorii formează membrele unui mecanism viu. În fabrică există, independent de ei, un mecanism mort, căruia îi sînt încorporaţi ca anexe vii.

„Rutina deprimantă a unei munci chinuitoare fără sfîrşit, în care eşti silit să repeţi fără încetare acelaşi proces mecanic, se aseamănă cu munca lui Sisif[i)]; povara muncii se prăvăleşte mereu, ca stînca din legendă, asupra muncitorului istovit“[186)].

Prejudiciind grav sistemul nervos, munca la maşină suprimă totodată jocul multilateral al muşchilor şi zădărniceşte orice activitate fizică sau intelectuală liberă[187)]. Chiar şi înlesnirile aduse muncii devin un mijloc de tortură, deoarece maşina nu-l eliberează pe muncitor de muncă, ci goleşte munca de conţinut. Orice producţie capitalistă, în măsura în care nu este numai proces de muncă, ci totodată proces de valorificare a capitalului, are drept trăsătură caracteristică faptul că nu muncitorul foloseşte condiţiile de muncă, ci, invers, condiţiile de muncă îl folosesc pe muncitor; această inversare devine însă o realitate palpabilă din punct de vedere tehnic abia o dată cu dezvoltarea maşinilor. Prin transformarea sa într-un automat, mijlocul de muncă i se opune în însuşi procesul de muncă în calitate de capital, în calitate de muncă moartă, care domină şi stoarce forţa de muncă vie. Separarea potenţialului intelectual al procesului de producţie de munca fizică şi transformarea lui în putere a capitalului asupra muncii se desăvîrşeşte, cum am arătat mai înainte, în marea industrie organizată pe baza maşinilor. Iscusinţa parţială a muncitorului individual depersonalizat care lucrează la maşină dispare ca ceva derizoriu în faţa ştiinţei, a imenselor forţe ale naturii şi a muncii sociale de masă, care sînt întruchipate în sistemul maşinist şi care alcătuiesc împreună cu acesta puterea „stăpînului“ (master). Acest stăpîn, în al cărui creier maşina şi monopolul lui asupra ei se contopesc indisolubil, le strigă cu dispreţ „braţelor“ în momentele de conflict:

„Muncitorii de fabrică nu trebuie să uite că munca lor reprezintă, de fapt, o categorie cu totul inferioară de muncă calificată; că nici o altă muncă nu poate fi mai uşor deprinsă şi, ţinînd seama de calitatea ei, mai bine plătită, că nici una nu poate fi însuşită într-un timp atît de scurt şi într-un asemenea grad printr-o instruire minimă chiar de către omul cel mai puţin pregătit. Într-adevăr, maşinile patronului joacă în domeniul producţiei un rol mult mai important decît munca şi iscusinţa muncitorului, care nu reclamă decît o instruire de 6 luni, accesibilă oricărui argat de la ţară“[188)].

Subordonarea tehnică a muncitorului mersului uniform al mijlocului de muncă şi compoziţia specifică a organismului de muncă, format din indivizi de ambele sexe şi de cele mai diferite vîrste, creează o disciplină de cazarmă, care culminează cu regimul de fabrică desăvîrşit şi care duce la dezvoltarea deplină a muncii de supraveghere anterior menţionată şi deci, totodată, a împărţirii muncitorilor în muncitori manuali şi supraveghetori ai muncii, în simpli soldaţi industriali şi subofiţeri industriali.

„Principala dificultate în fabrica automată constă în instituirea disciplinei necesare pentru a-i face pe oameni să renunţe la deprinderile lor anarhice în muncă şi să se identifice cu ritmul implacabil al marelui automat. Dar întocmirea unui cod de disciplină corespunzător nevoilor şi vitezei sistemului automat şi aplicarea lui cu succes constituie o muncă demnă de Hercule[i)];

aceasta este nobila operă a lui Arkwright! Chiar şi astăzi, cînd organizarea sistemului a atins perfecţiunea, este aproape cu neputinţă... să găseşti printre muncitorii trecuţi de vîrsta pubertăţii ajutoare utile pentru sistemul automat“[189)].

Codul muncii în fabrică, prin care capitalul îşi stipulează samavolnic, pe baza dreptului privat, autocraţia asupra muncitorilor săi, fără a ţine seama de separaţia puterii, atît de dragă burgheziei, şi nici de sistemul reprezentativ, şi mai drag încă, nu constituie decît caricatura capitalistă a reglementării sociale a procesului de muncă, reglementare care devine necesară o dată cu apariţia cooperării pe scară largă şi cu folosirea mijloacelor colective de muncă, în special a maşinii. Locul biciului din mîna vătafului de sclavi îl ia condica de pedepse a supraveghetorului. Toate pedepsele se reduc, bineînţeles, la amenzi şi la reţineri din salariu, şi perspicacitatea legislativă a Licurgilor[i)] industriali face din încălcarea legilor o operaţie poate mai rentabilă pentru ei decît respectarea lor[190)].

Nu menţionăm aici decît condiţiile materiale în care se îndeplineşte munca în fabrică. Toate organele de simţ sînt vătămate în aceeaşi măsură de temperatura artificial ridicată, de atmosfera plină de impurităţile materiilor prime, de zgomotul asurzitor etc., abstracţie făcînd de pericolul mortal care pîndeşte pe oameni printre maşinile înghesuite, maşini care cu regularitatea anotimpurilor prilejuiesc comunicate cu numărul victimelor căzute pe cîmpul de luptă industrial[190a)]. Economisirea mijloacelor de producţie sociale, care atinge maximum abia în climatul favorabil al sistemului de fabrică, devine în acelaşi timp în mîna capitalului jefuire sistematică a condiţiilor de viaţă ale muncitorului în timpul muncii, jefuire a spaţiului, aerului, luminii şi a mijloacelor de protecţie împotriva condiţiilor procesului de producţie primejdioase pentru viaţă sau sănătate, fără a mai vorbi de măsurile necesare pentru comoditatea muncitorului[191)]. Oare nu are dreptate Fourier cînd numeşte fabricile „ocne cu regim ceva mai blînd“[192)].[138]

5. Lupta dintre muncitor şi maşină

Lupta dintre capitalist şi muncitorul salariat începe o dată cu relaţia capital însăşi. Ea nu se potoleşte în decursul întregii perioade manufacturiere[193)]. Dar abia de la introducerea maşinii muncitorul luptă împotriva mijlocului de muncă însuşi, împotriva modului material de existenţă a capitalului. El se revoltă împotriva acestei forme determinate a mijlocului de producţie, în care vede baza materială a modului de producţie capitalist.

Aproape întreaga Europă a trăit în cursul secolului al XVII-lea revoltele muncitorilor împotriva aşa-zisei Bandmühle (numită şi Schnurmühle sau Mühlenstuhl), o maşină pentru ţesutul panglicilor şi a ceaprazurilor[194)]. La sfîrşitul primei treimi a secolului al XVII-lea, un ferăstrău mecanic acţionat de vînt, construit în apropiere de Londra de către un olandez, a fost distrus de mulţimea înfuriată. Încă la începutul secolului al XVIII-lea, ferăstraiele mecanice acţionate de apă au învins cu greu în Anglia rezistenţa poporului, sprijinit de parlament. În 1758, cînd Everet[i)] a construit prima maşină hidraulică de tuns lîna, ea a fost arsă de o sută de mii de oameni rămaşi fără lucru. Împotriva scribbling mills[*24] şi maşinilor de cardat ale lui Arkwright s-au plîns parlamentulu 50.000 de muncitori, care pînă atunci trăiseră din dărăcitul lînii. Distrugerea masivă de maşini, denumită mişcarea luddiţilor, în districtele manufacturiere ale Angliei din primii 15 ani ai secolului al XIX-lea, în special în urma introducerii războiului de ţesut mecanic, a oferit guvernului antiiacobin al lui Sidmouth[i)], Castlereagh[i)] etc. pretextul pentru cele mai reacţionare măsuri represive. E nevoie de timp şi de experienţă pînă ce muncitorul învaţă să distingă maşina de folosirea ei capitalistă şi să atace nu mijlocul material de producţie, ci forma socială de exploatare a lui[195)].

Luptele pentru salariu duse în cadrul manufacturii presupun manufactura şi nu sînt nicidecum îndreptate împotriva existenţei ei. Dacă crearea de manufacturi întîmpină rezistenţă, aceasta vine din partea meşterilor breslaşi şi a oraşelor privilegiate, nu din partea muncitorilor salariaţi. De aceea autorii din perioada manufacturieră concep diviziunea muncii mai ales ca mijloc de înlocuire virtuală a muncitorilor, nu şi de îndepărtare reală a lor. Deosebirea aceasta este evidentă. Dacă se spune, de pildă, că în Anglia ar fi nevoie de 100.000.000 de oameni pentru a toarce cu vechea roată de tors bumbacul pe care în prezent îl torc cu maşina 500.000 de oameni, asta nu înseamnă, bineînţeles, că maşina a luat locul acestor milioane care nu au existat niciodată. Asta înseamnă doar că ar fi nevoie de multe milioane de muncitori pentru a înlocui maşinile de filat. Dacă, dimpotrivă, se spune că războiul de ţesut mecanic a lăsat pe drumuri în Anglia 800.000 de ţesători, nu este vorba de maşini existente care ar urma să fie înlocuite de un anumit număr de muncitori, ci de un număr real de muncitori care au fost efectiv înlocuiţi sau înlăturaţi de maşină. În decursul perioadei manufacturiere, baza continua să fie producţia meşteşugărească, deşi fracţionată în operaţii izolate. Cererea noilor pieţe coloniale nu putea să fie satisfăcută cu numărul relativ redus de muncitori de la oraşe moşteniţi de la evul mediu, iar manufacturile propriu-zise deschideau noi domenii de producţie pentru populaţia rurală alungată de pe pămînturile ei o dată cu destrămarea feudalităţii. În acea epocă s-a vădit mai mult latura pozitivă a diviziunii muncii şi a cooperării în ateliere, anume sporirea productivităţii muncitorilor ocupaţi[196]. Aplicate la agricultură, cooperarea şi combinarea mijloacelor de muncă în mîinile cîtorva determină, ce-i drept, în numeroase ţări, încă cu mult înaintea perioadei marii industrii, revoluţionari mari, bruşte şi violente, în modul de a produce şi deci în condiţiile de viaţă şi în mijloacele de muncă ale populaţiei rurale. Dar această luptă se dă la început mai mult între marii şi micii proprietari funciari decît între capital şi munca salariată; pe de altă parte, în măsura în care muncitorii sînt înlocuiţi prin mijloace de muncă, prin oi, cai etc., premisa revoluţiei industriale o formează aici în primul rînd actele directe de violenţă. Mai întîi muncitorii sînt alungaţi de pe pămînturile lor şi apoi vin oile. Furtul de pămînt pe scară mare, cum s-a întîmplat în Anglia, este acela care pregăteşte terenul pentru marea agricultură[196a]. La începuturile ei, această revoluţionare a agriculturii are deci mai mult aparenţa unei revoluţii politice.

Sub forma maşinii, mijlocul de muncă devine imediat un concurent al muncitorului însuşi[197]. Autovalorificarea capitalului cu ajutorul maşinii este direct proporţională cu numărul muncitorilor ale căror condiţii de existenţă sînt distruse de maşină. Întregul sistem al producţiei capitaliste se întemeiază pe faptul că muncitorul îşi vinde, ca marfă, forţa sa de muncă. Diviziunea muncii unilateralizează această forţă de muncă, reducînd-o la specializarea de a mînui o unealtă parţială. De îndată ce mînuirea uneltei este încredinţată maşinii, o dată cu valoarea de întrebuinţare a forţei de muncă dispare şi valoarea ei de schimb. Muncitorul nu-şi mai găseşte cumpărător, asemenea banilor de hîrtie scoşi din circulaţie. Acea parte a clasei muncitoare pe care maşina o transformă astfel în populaţie excedentară, adică în populaţie care nu mai este direct necesară pentru autovalorificarea capitalului, piere, pe de o parte, în lupta inegală dintre vechea producţie meşteşugărească şi manufacturieră şi cea mecanizată şi se revarsă, pe de altă parte, în toate ramurile uşor accesibile ale industriei, inundă piaţa muncii şi reduce astfel preţul forţei de muncă sub valoarea ei. O mare consolare pentru muncitorii pauperizaţi ar trebui să fie, în parte caracterul „trecător" al suferinţelor lor („a temporary inconve nience"), în parte faptul că maşina pune doar treptat stăpînire pe producţie în totalitatea ei, astfel încît volumul şi intensitatea acţiunii ei distructive se atenuează. O consolare se bate cap în cap cu alta. Acolo unde maşina pune treptat stăpînire pe o ramură de producţie, ea provoacă o mizerie cronică în rîndurile muncitorilor care concurează cu ea. Acolo unde trecerea se face rapid, efectul este acut şi are un caracter de masă. Istoria universală nu cunoaşte spectacol mai îngrozitor decît procesul de pieire lentă a ţesătorilor manuali de bumbac din Anglia, care a durat decenii şi s-a încheiat, în sfîrşit, în 1838. Mulţi

dintre ei au murit de foame, alţii au vegetat timp îndelungat împreună cu familiile lor, trăind din $2^1/_2$ pence pe zi[198]. Introducerea în Anglia a maşinilor de prelucrat bumbacul a avut, în schimb, un efect puternic în Indiile Orientale, al căror guvernator general a făcut prin 1834—1835 următoarea constatare:

„În istoria comerţului nu există alt exemplu de asemenea mizerie. Oasele ţesătorilor de bumbac albesc cîmpiile Indiei“.

Desigur, întrucît ţesătorii părăseau această lume trecătoare, maşina nu le aducea decît „incoveniente trecătoare“. De altfel, efectul „trecător“ al maşinii este permanent, deoarece ea cuprinde încontinuu noi ramuri ale producţiei. Forma autonomizată şi înstrăinată pe care modul de producţie capitalist o conferă în genere condiţiilor de muncă şi produsului muncii în raport cu muncitorul se dezvoltă deci, o dată cu introducerea maşinii, într-un antagonism complet[199]. De aici şi prima revoltă brutală a muncitorului împotriva mijlocului de muncă.

Mijlocul de muncă îl doboară pe muncitor. Ce-i drept, acest antagonism direct se manifestă cel mai palpabil ori de cîte ori o maşină recent introdusă concurează tradiţionala producţie meşteşugărească sau manufacturieră. Dar în cadrul marii industrii înseşi perfecţionarea continuă a maşinilor şi dezvoltarea sistemului automat au un efect analog.

„Scopul permanent al perfecţionării maşinilor este de a reduce munca manuală sau de a desăvîrşi procesul de producţie în fabrică înlocuind într-o verigă sau alta a lanţului de producţie aparatul uman cu unul metalic“[200]. „Folosirea forţei aburului sau a forţei hidraulice la maşinile pînă în prezent acţionate manual constituie un fenomen cotidian... Perfecţionările mai mici aduse maşinilor pentru a economisi forţa motrice, a îmbunătăţi produsul, a spori producţia în acelaşi interval de timp sau de a înlocui un copil, o femeie sau un bărbat survin continuu, şi, deşi în aparenţă nu prezintă prea mare importanţă, ele dau totuşi rezultate însemnate“[201]. „Pretutindeni unde o operaţie cere multă iscusinţă şi o mînă sigură, ea este luată cît se poate de repede din mîinile muncitorului prea iscusit, de multe ori înclinat să lucreze oarecum dezorganizat, şi încredinţată unui mecanism special, atît de bine pus la punct, încît poate fi supravegheat şi de un copil“[202]. „În sistemul automat, talentul muncitorului este încetul cu încetul înlăturat“[203]. „Perfecţionarea maşinilor determină nu numai o reducere a numărului muncitorilor adulţi folosiţi pentru a se obţine un anumit rezultat, ci înlocuieşte şi o anumită categorie de indivizi prin altă categorie, o categorie mai iscusită prin alta mai puţin iscusită, adulţii prin copii, bărbaţii prin femei. Toate aceste schimbări provoacă fluctuaţii continue ale nivelului salariului“[204]. „În permanenţă maşinile elimină din fabrică adulţi“[205].

Elasticitatea extraordinară a sistemului maşinist ca urmare a experienţei practice acumulate, a cantităţii deja existente a mijloacelor mecanice şi a progresului continuu al tehnicii ne-a fost ilustrată de ofensiva lui vertiginoasă sub presiunea zilei de muncă reduse. Cine ar fi bănuit însă în 1860, an de apogeu pentru industria engleză a bumbacului, ritmul vertiginos al perfecţionării maşinilor şi înlăturarea corespunzătoare a muncii manuale pe care aveau să le aducă următorii trei ani sub imboldul războiului civil din America? Din relatările oficiale ale inspectorilor de fabrici englezi privitoare la această problemă vom menţiona doar cîteva. Un fabricant din Manchester declară:

„În loc de 75 de maşini de cardat folosim acum doar 12, care dau aceeaşi cantitate de produs, de calitate tot atît de bună, dacă nu chiar mai bună... Economia de salariu este de 10 l. st. pe săptămînă, iar cea de bumbac de 10%“.

Într-o filatură de fire din Manchester

„a fost înlăturat, prin mărirea vitezei şi introducerea unui şir de procese automate (self-acting), un sfert din numărul muncitorilor dintr-o secţie şi mai mult de jumătate din altă secţie, în timp

ce maşina de pieptănat, luînd locul celei de-a doua maşini de cardat, a redus apreciabil numărul braţelor de muncă folosite înainte în atelierul de cardat“.

Altă filatură apreciază că a realizat în total economii de 10% la „braţele de muncă“. D-nii Gilmore, filatori din Manchester, declară:

„Economiile realizate la braţele de muncă şi la salarii în blowing departement[*26] prin introducerea unor maşini noi reprezintă, după aprecierea noastră, exact o treime... În jack frame şi în drawing frame room[*27], economiile la cheltuieli şi la braţe de muncă sînt de aproximativ o treime; în secţia de filat, cheltuielile sînt cu aproximativ o treime mai mici. Dar nu numai atît; firele noastre care merg acum la ţesător sînt de calitate atît de bună ca urmare a folosirii noilor maşini, încît dau o cantitate mai mare de ţesătură şi de mai bună calitate decît cea obţinută din firele produse de vechile maşini“[206)].

Inspectorul de fabrici A. Redgrave remarcă în această privinţă:

„Reducerea numărului muncitorilor în condiţiile sporirii producţiei face progrese rapide; în fabricile de prelucrat lînă a început nu de mult o nouă reducere a braţelor de muncă şi ea continuă; de curînd, un învăţător de lingă Rochdalle mi-a declarat că nu numai presiunea crizei a făcut să scadă enorm numărul fetelor din şcoli, ci şi modificările aduse maşinilor din industria lînii, în urma cărora s-a făcut, în medie, o reducere de 70 de muncitori, care lucrează numai jumătate din săptămîna de lucru“[207)].

Rezultatul total al perfecţionărilor mecanice din industria engleză a bumbacului care se datorează războiului civil din America îl arată următorul tabel[140]:

Numărul fabricilor

	1856	1861	1868
Anglia şi Wales ...	2.046	2.715	2.405
Scoţia	152	163	131
Irlanda	12	9	13
Regatul Unit	2.210	2.887	2.549

Numărul războaielor de ţesut mecanice

Anglia şi Wales ...	275.590	368.125	344.719

Scoţia	21.624	30.110	31.864
Irlanda	1.633	1.757	2.746
Regatul Unit	298.847	399.992	379.329

Numărul fusurilor

Anglia şi Wales ...	25.818.576	28.352.152	30.478.228
Scoţia	2.041.129	1.915.398	1.397.546
Irlanda	150.512	119.944	124.240
Regatul Unit	28.010.217	30.387.494	32.000.014

Numărul persoanelor folosite

Anglia şi Wales ...	341.170	407.598	357.052
Scoţia	34.698	41.237	39.809
Irlanda	3.345	2.734	4.203
Regatul	379.213	451.569	401.064

Unit ....

Din 1861 pînă în 1868 au dispărut deci 338 fabrici de bumbac; cu alte cuvinte, maşini mai productive şi de proporţii mai mari au fost concentrate în mîinile unui număr mai mic de capitalişti. Numărul războaielor de ţesut mecanice a scăzut cu 20.663; dar în acelaşi timp produsul a sporit, astfel încît un război de ţesut perfecţionat producea acum mai mult decît unul vechi. În sfîrşit, numărul fusurilor a crescut cu 1.612.547, în timp ce numărul muncitorilor folosiţi a scăzut cu 50.505. Mizeria „trecătoare“ cu care criza bumbacului îi strivea pe muncitori a fost deci adîncită şi consolidată prin perfecţionarea rapidă şi continuă a maşinilor.

Dar maşina acţionează nu numai ca un concurent puternic, gata în orice moment să-l facă „de prisos“ pe muncitorul salariat. Capitalul proclamă deschis şi tendenţios maşina drept o forţă ostilă muncitorului şi o foloseşte ca atare. Ea devine cel mai puternic mijloc de luptă pentru înăbuşirea revoltelor periodice ale muncitorilor, a grevelor etc. împotriva autocraţiei capitalului[208)]. După părerea lui Gaskell[i)], maşina cu abur a fost de la început un antagonist al „forţei omeneşti“ cu ajutorul căruia capitalistul poate să anihileze pretenţiile crescînde ale muncitorilor, pretenţii care ameninţau cu o criză sistemul de fabrică aflat la începuturile sale[209)]. S-ar putea scrie o întreagă istorie a invenţiilor apărute din 1830 încoace care nu s-au născut decît ca arme ale capitalului împotriva revoltelor muncitoreşti. Amintim înainte de toate de selfacting mule, deoarece ea inaugurează o eră nouă a sistemului automat[210)].

În declaraţia sa făcută în faţa lui Trades Unions Commission, Nasmyth, inventatorul ciocanului cu abur, relatează următoarele în legătură cu perfecţionările aduse de el maşinilor în urma grevei îndelungate şi de mari proporţii a muncitorilor constructori de maşini din 1851:

„Trăsătura caracteristică a perfecţionărilor noastre mecanice moderne este introducerea unor maşini-unelte automate. Ceea ce are de făcut în prezent un muncitor care lucrează la maşină — şi ceea ce poate să facă orice băiat — nu e să muncească el însuşi, ci să supravegheze munca minunată a maşinii. Întreaga categorie de muncitori care depindeau exclusiv de dexteritatea lor este acum înlăturată. Înainte foloseam patru băieţi de fiecare muncitor care lucrează la maşină. Datorită acestor noi combinaţii mecanice, am redus numărul bărbaţilor adulţi de la 1.500 la 750. Urmarea a fost o creştere importantă a profitului meu“[141].

Ure spune despre o maşină de imprimat în culori folosită în imprimeriile de stambă:

„În sfîrşit, capitaliştii au căutat să se elibereze de această sclavie insuportabilă“ (adică de clauzele stînjenitoare din contractele cu muncitorii), „făcînd apel la resursele ştiinţei, şi în scurt timp ei au fost reintegraţi în drepturile lor legitime, adică acelea ale capului asupra celorlalte părţi ale corpului“.

Despre o invenţie pentru apretatul urzelii, invenţie a cărei cauză nemijlocită fusese o grevă, el spune următoarele:

„Gloata nemulţumiţilor, care la adăpostul vechilor fortificaţii ale diviziunii muncii se credea invincibilă, s-a văzut astfel luată din flanc şi cu mijloacele de apărare distruse prin tactica mecanică modernă. Ea a fost nevoită să capituleze necondiţionat“.

Despre inventarea maşinii selfacting mule, el spune:

„Ea avea menirea să restabilească ordinea între clasele industriale... Această invenţie confirmă doctrina, dezvoltată mai de mult de noi, potrivit căreia capitalul, silind ştiinţa să intre în serviciul său, sileşte întotdeauna la supunere mîna rebelă a muncii“[211)].

Deşi scrierea lui Ure a apărut în 1835, deci atunci cînd sistemul de fabrică era încă relativ slab dezvoltat, ea rămîne totuşi expresia clasică a spiritului de fabrică nu numai prin cinismul ei nedeghizat, ci şi prin naivitatea cu care divulgă contradicţiile absurde din creierul capitalistului. După ce dezvoltă, de pildă, „doctrina" potrivit căreia capitalul, ajutat de ştiinţa luată în solda sa,

„sileşte întotdeauna la supunere mîna rebelă a muncii", el se indignează împotriva faptului „că se găsesc unii care aduc ştiinţei fizico-mecanice învinuirea de a se fi pus la dispoziţia despotismului unor capitalişti bogaţi, pretîndu-se să slujească drept mijloc de asuprire a claselor sărace".

După ce a propovăduit în dreapta şi în stînga cît de avantajoasă este introducerea rapidă a maşinilor pentru muncitori, el îi avertizează că prin spiritul lor refractar, prin greve etc. ei accelerează introducerea maşinilor.

„Asemenea revolte violente — spune el — scot la iveală miopia omenească sub aspectul ei cel mai detestabil, miopie care-l transformă pe om în propriul său călău".

Cîteva pagini mai înainte, dimpotrivă, se spune:

„Fără ciocnirile violente şi întreruperile cauzate de concepţiile eronate ale muncitorilor, sistemul de fabrică s-ar fi dezvoltat şi mai rapid, şi mai profitabil pentru toate părţile interesate".

Apoi exclamă din nou:

„Din fericire pentru populaţia regiunilor industriale ale Marii Britanii, în mecanică perfecţionările nu se fac decît treptat". „Pe nedrept — spune el — li se aduce maşinilor învinuirea că reduc salariul adulţilor, înlocuind o parte dintre ei, astfel încît numărul lor întrece cererea de braţe de muncă. Ele fac însă ca cererea muncii copiilor să crească, sporind astfel salariul *acestora*".

Pe de altă parte, acelaşi autor, atît de darnic în consolări, apără nivelul scăzut al salariilor primite de copii, argumentînd că acest nivel scăzut „îi opreşte pe părinţi să-şi trimită copiii prea devreme la fabrică". În toată cartea se face apologia zilei de muncă nelimitate, iar cînd legea interzice istovirea copiilor sub 13 ani mai mult de 12 ore pe zi, sufletul său liberal îşi aminteşte de vremurile cele mai întunecate ale evului mediu. Lucrul acesta nu-l împiedică să-i invite pe muncitorii de fabrică să mulţumească providenţei, care, prin maşină, „le-a oferit răgazul să mediteze la interesele lor nemuritoare"[212].

6. Teoria compensării şi muncitorii înlăturaţi de maşini

O serie întreagă de economişti burghezi, ca James Mill[i], Mac-Culloch, Torrens, Senior, J. St. Mill etc., susţin că orice maşină care-i înlătură pe muncitori eliberează întotdeauna, concomitent şi în mod necesar, un capital adecvat pentru folosirea aceloraşi muncitori[213].

Să presupunem că un capitalist foloseşte 100 de muncitori într-o manufactură de tapete, plătind, să zicem, fiecăruia cîte 30 l. st. anual. Capitalul variabil pe care el îl avansează anual reprezintă deci 3.000 l. st. Să presupunem că ar concedia 50 de muncitori şi i-ar folosi pe ceilalţi 50 la maşini care îl costă 1.500 l. st. Pentru simplificare, facem abstracţie de clădiri, cărbuni etc. Să mai presupunem că materiile prime consumate anual costă, ca şi înainte, 3.000 l. st.[214]. S-a „eliberat" oare prin această metamorfoză vreun capital? În cadrul vechiului mod de a produce, suma totală avansată de 6.000 l. st. consta jumătate din capital constant şi jumătate din capital variabil. În prezent ea constă din 4.500 l. st. capital constant (3.000 l. st. pentru materii prime şi 1.500 pentru maşini) şi 1.500 l.st. capital variabil. Partea variabilă a

capitalului, adică partea transformată în forţă de muncă vie, nu mai formează jumătate din capitalul total, ci numai un sfert. În loc să fie eliberat, capitalul a fost legat aici într-o formă în care încetează a mai fi schimbat pe forţă de muncă, cu alte cuvinte din capital variabil a fost transformat în capital constant. Celelalte condiţii rămînînd neschimbate, capitalul de 6.000 l. st. nu va mai putea niciodată să folosească mai mult de 50 de muncitori. Cu fiecare perfecţionare a maşinilor el foloseşte tot mai puţini muncitori. Dacă maşina nou introdusă ar costa mai puţin decît costă împreună forţa de muncă şi uneltele de muncă înlocuite de ea, de pildă în loc de 1.500 numai 1.000 l. st., un capital variabil de 1.000 l. st. ar fi transformat în capital constant sau capital legat, în timp ce un capital de 500 l. st. ar fi eliberat. Acest din urmă capital alcătuieşte, presupunînd acelaşi salariu anual, un fond pentru salarizarea a aproximativ 16 muncitori, în timp ce numărul celor concediaţi este de 50, ba chiar pentru salarizarea a mult mai puţin de 16 muncitori, întrucît, pentru a fi transformate în capital, cele 500 l. st. trebuie şi ele, la rîndul lor, să fie transformate parţial în capital constant, astfel încît ele pot fi transformate în forţă de muncă tot numai parţial.

Să presupunem însă că fabricarea unor noi maşini dă de lucru unui număr mai mare de muncitori mecanici, constituie oare aceasta o compensaţie pentru tapetarii aruncaţi pe drumuri? În cel mai bun caz, fabricarea maşinilor dă de lucru unui număr mai mic de muncitori decît numărul muncitorilor înlocuiţi de ele. Suma de 1.500 l. st., care nu reprezenta decît salariul tapetarilor concediaţi, reprezintă acum, sub formă de maşină, următoarele: 1) valoarea mijloacelor de producţie necesare pentru construirea maşinilor; 2) salariul muncitorilor mecanici care le construiesc; 3) plusvaloarea pe care o încasează „patronul" lor. Apoi, odată terminată, pînă la moartea ei maşina nu mai trebuie reînnoită. Pentru a da deci continuu de lucru numărului adiţional de muncitori mecanici, fabricanţii de tapete trebuie unul după altul să înlocuiască o parte din muncitori prin maşini.

De fapt, apologeţii amintiţi nici nu au în vedere acest mod de eliberare a capitalului. Ei se gîndesc la mijloacele de subzistenţă ale muncitorilor eliberaţi. E incontestabil în cazul de mai sus, de pildă, că maşina nu eliberează numai 50 de muncitori, făcîndu-i astfel „disponibili", dar totodată desfiinţează legătura dintre aceşti muncitori şi o cantitate de mijloace de subzistenţă în valoare de 1.500 l. st., „eliberînd" astfel aceste mijloace de subzistenţă. Fenomenul simplu şi nicidecum nou al eliberării muncitorului de mijloacele de subzistenţă cu ajutorul maşinii înseamnă deci în limbajul economiştilor că maşina eliberează mijloace de subzistenţă pentru muncitori sau le transformă în capital care să-l folosească pe muncitor. Evident, totul depinde de modul în care ne exprimăm. Nominibus mollire licet mala[142].

Potrivit acestei teorii, mijloacele de subzistenţă în valoare de 1.500 l. st. reprezentau un capital valorificat prin munca celor 50 de tapetari concediaţi. Acest capital îşi pierde, aşadar, utilizarea în momentul în care cincizeci de muncitori devin şomeri şi nu are nici răgaz nici linişte pînă nu găseşte un nou „plasament", în care aceşti cincizeci de muncitori pot să-l consume din nou în mod productiv. Mai devreme sau mai tîrziu, capitalul şi muncitorii trebuie să se întîlnească deci din nou şi atunci se produce compensarea. Suferinţele muncitorilor înlăturaţi de maşini sînt, aşadar, la fel de trecătoare ca bogăţiile acestei lumi.

Mijloacele de subzistenţă în valoare de 1.500 l. st. nu s-au raportat niciodată în calitate de capital la muncitorii concediaţi. Ceea ce s-a raportat la ei în calitate de capital au fost cele 1.500 l. st., transformate acum în maşini. Privite mai îndeaproape, cele 1.500 l. st. nu reprezentau altceva decît o parte din tapetele produse anual de cei 50 de muncitori concediaţi, pe care ei o primeau drept salariu de la patronul lor sub formă de bani, în loc s-o primească în natură. Cu tapetele transformate în 1.500 l. st., ei cumpărau mijloace de subzistenţă pînă la concurenţa aceleiaşi sume. Pentru ei, aceste mijloace de subzistenţă nu existau deci în calitate de capital, ci în calitate de mărfuri, iar ei, la rîndul lor, nu existau pentru aceste mărfuri în calitate de muncitori salariaţi, ci în calitate de cumpărători. Faptul că maşina i-a „eliberat" de

mijloacele de cumpărare îi transformă pe muncitori din cumpărători în noncumpărători. De aici o scădere a cererii pentru mărfurile respective. Voilà tout[*29]. Dacă această scădere a cererii nu este compensată printr-o sporire a cererii în altă parte, preţul de piaţă al mărfurilor scade. Dacă fenomenul durează timp mai îndelungat şi ia proporţii, are loc o deplasare a muncitorilor folosiţi în producţia acestor mărfuri. O parte din capitalul care înainte producea mijloace de subzistenţă necesare este reprodusă sub altă formă. În timpul scăderii preţurilor de piaţă şi al deplasării unor capitaluri, muncitorii folosiţi în producţia mijloacelor de subzistenţă necesare sînt şi ei „eliberaţi" de o parte din salariul lor. Prin urmare, în loc să dovedească că prin eliberarea muncitorilor de mijloacele de subzistenţă maşina transformă concomitent aceste mijloace în capital care să-i folosească pe muncitorii respectivi, domnul apologet dovedeşte cu ajutorul verificatei legi a cererii şi ofertei că, dimpotrivă, maşina aruncă pe drumuri muncitorii nu numai în ramura de producţie în care a fost introdusă, dar şi în ramurile de producţie în care n-a fost introdusă.

Iată faptele reale, mistificate de optimismul economic: muncitorii înlocuiţi de maşină sînt aruncaţi din atelier pe piaţa muncii şi acolo măresc numărul forţelor de muncă disponibile pentru exploatarea capitalistă. În secţiunea a 7-a se va vedea că acest efect al maşinii, prezentat aici drept o compensaţie în favoarea clasei muncitoare, în realitate îl loveşte pe muncitor ca un flagel cumplit. Deocamdată vom remarca doar atît: muncitorii înlăturaţi dintr-o ramură industrială îşi pot căuta de lucru, ce-i drept, în altă ramură. Dacă găsesc de lucru şi dacă legătura dintre ei şi mijloacele de subzistenţă eliberate o dată cu ei este astfel restabilită, aceasta se întîmplă prin intermediul unui capital nou, suplimentar, care caută plasament, nicidecum însă prin intermediul unui capital care a funcţionat şi mai înainte şi acum e transformat în maşini. Dar, chiar şi în acest caz, cît de reduse sînt perspectivele muncitorilor! Schilodiţi de diviziunea muncii, nenorociţii aceştia valorează atît de puţin în afara vechii lor sfere de muncă, încît nu au acces decît la cîteva ramuri de muncă inferioare, întotdeauna suprasolicitate şi prost plătite[215)]. În plus, fiecare ramură industrială atrage în fiecare an un nou torent de oameni care îi furnizează contingentul necesar pentru înlocuirea şi sporirea regulată a efectivului. De îndată ce maşina eliberează o parte din muncitorii folosiţi pînă atunci într-o anumită ramură industrială, noul contingent se redistribuie de asemenea fiind absorbit de alte ramuri de muncă, în timp ce în faza de tranziţie victimele iniţiale în mare parte, decad şi pier.

Nu încape nici o îndoială că maşina în sine nu poartă nici o răspundere pentru „eliberarea" muncitorilor de mijloacele de subzistenţă. Ea ieftineşte şi sporeşte produsul în ramura pe care pune stăpînire şi pentru moment lasă neschimbată cantitatea de mijloace de subzistenţă produsă în alte ramuri industriale. După introducerea maşinilor, societatea posedă deci pentru muncitorii înlăturaţi tot atîtea mijloace de subzistenţă sau mai multe ca înainte, abstracţie făcînd cu totul de partea enormă din produsul anual irosită de cei care nu muncesc. Şi aceasta este pointe[*30] apologeticii economiştilor! Contradicţiile şi antagonismele inseparabile de folosirea capitalistă a maşinilor nu există, deoarece nu decurg din maşinile înseşi, ci din folosirea lor capitalistă! Aşadar, întrucît maşina, privită în sine, reduce timpul de muncă, în timp ce folosirea ei capitalistă prelungeşte ziua de muncă, întrucît în sine uşurează munca, iar folosirea ei capitalistă sporeşte intensitatea muncii, întrucît, în sine, ea constituie o victorie a omului asupra forţelor naturii, iar folosirea ei capitalistă subjugă pe om forţelor naturii, întrucît, în sine sporeşte avuţia producătorului, în timp ce folosirea ei capitalistă îl pauperizează etc., economistul burghez declară pur şi simplu că, privind maşina în sine, toate aceste contradicţii evidente se dovedesc a fi doar o simplă aparenţă a realităţii de toate zilele, iar în sine, deci şi în teorie, ele nici nu există. Astfel el scapă de orice bătaie de cap şi pe deasupra îi atribuie adversarului său prostia de a combate nu folosirea capitalistă a maşinii, ci maşina însăşi.

Economistul burghez nu tăgăduieşte cîtuşi de puţin apariţia unor inconveniente vremelnice; dar fiecare medalie are reversul ei! Pentru el, altă folosire a maşinii decît cea capitalistă e cu neputinţă. În concepţia lui, exploatarea muncitorului prin intermediul maşinii este identică cu exploatarea maşinii de către muncitor. Cel care dezvăluie deci cum stau în realitate lucrurile cu folosirea capitalistă a maşinilor, acela nu vrea în general să fie folosite, acela este un adversar al progresului social![216]) Exact raţionamentul celebrului ucigaş Bill Sikes[i]:

„Domnilor juraţi, este adevărat că acestui voiajor comercial i-a fost tăiată beregata. Nu este însă vina mea, ci a cuţitului. Vom renunţa oare din cauza acestor inconveniente vremelnice la folosirea cuţitului? Gîndiţi-vă! Ce s-ar întîmpla cu agricultura şi cu meşteşugurile dacă n-ar exista cuţitul? Oare nu este el izbăvitor în chirurgie, nu este el un instrument al ştiinţei în mîna anatomistului? Şi nu este el un slujitor docil la orice ospăţ? Suprimaţi cuţitul şi ne veţi arunca în cea mai cumplită barbarie“[216a].

Deşi maşina îi înlătură în mod inevitabil pe muncitori în ramurile de muncă unde a fost introdusă, ea poate provoca totuşi o sporire a numărului celor ocupaţi în alte ramuri de muncă. Acest efect nu are însă nimic comun cu aşa-zisa teorie a compensării. Întrucît produsul maşinii, de pildă un cot de ţesătură de maşină, este mai ieftin decît produsul manual corespunzător pe care l-a înlocuit, rezultă următoarea lege absolută: atunci cînd cantitatea totală de articole produse cu ajutorul maşinilor rămîne egală cu cantitatea totală de articole înlocuite de mărfuri produse pe cale meşteşugărească sau manufacturieră, suma totală a muncii folosite scade. Sporul de muncă necesar pentru producerea mijloacelor de muncă înseşi, a maşinilor, a cărbunilor etc. trebuie să fie mai mic decît economia de muncă pe care o realizează folosirea maşinii. Altfel produsul maşinii ar fi tot atît de scump sau mai scump decît produsul manual. De fapt însă, cantitatea totală de articole produse cu ajutorul maşinii de un număr mai mic de muncitori, în loc de a rămîne neschimbată, creşte cu mult peste cantitatea totală de articole meşteşugăreşti înlocuite. Să presupunem că 400.000 de coţi de ţesătură de maşină ar fi produşi de un număr mai mic de muncitori decît 100.000 de coţi de ţesătură de mînă. În produsul împătrit se află de patru ori mai multă materie primă. Producţia materiei prime trebuie deci împătrită. Cît priveşte însă mijloacele de muncă consumate, cum sînt clădirile, cărbunele, maşinile etc., limitele în care poate spori munca adiţională necesară pentru producerea lor se modifică corespunzător diferenţei dintre masa produsului de maşină şi masa produsului de mînă confecţionate de acelaşi număr de muncitori.

De aceea, o dată cu extinderea producţiei mecanizate într-o ramură industrială, sporeşte în primul rînd producţia în celelalte ramuri care îi furnizează mijloacele de producţie. Proporţia în care creşte, datorită acestui fapt, numărul muncitorilor folosiţi depinde, la o lungime a zilei de muncă şi la o intensitate a muncii date, de compoziţia capitalurilor întrebuinţate, adică de raportul dintre părţile lor constante şi cele variabile. La rîndul său, acest raport variază foarte mult, în funcţie de proporţia în care maşina a pus sau pune stăpînire pe ramurile de producţie respective. Numărul oamenilor condamnaţi să muncească în minele de cărbune şi în cele metalifere a crescut enorm o dată cu folosirea pe scară mai largă a maşinilor în Anglia, deşi în ultimele decenii această creştere este încetinită de introducerea noilor maşini în industria minieră[217]. O dată cu maşina apare un nou tip de muncitor, producătorul ei. Ştim deja că producţia mecanizată pune stăpînire şi pe această ramură de producţie într-o măsură tot mai mare[218]. Iar în ceea ce priveşte materia primă[219], nu există nici o îndoială că, de pildă, dezvoltarea vertiginoasă a filaturilor de bumbac a forţat dezvoltarea culturii bumbacului în Statele Unite nu numai promovînd comerţul african cu sclavi, ci făcînd totodată din creşterea negrilor ocupaţia principală a aşa-numitelor state sclavagiste limitrofe. În 1790, cînd s-a făcut primul recensămînt al sclavilor din Statele Unite, numărul lor era de 697.000, iar în 1861 numărul lor atingea aproximativ 4.000.000. Pe de altă parte, este tot atît de cert că înflorirea fabricilor de lînă mecanizate a provocat, prin transformarea progresivă a terenurilor arabile în

păşuni pentru oi, alungarea în masă a muncitorilor agricoli şi transformarea lor în „populaţie excedentară“. În Irlanda, acest proces se desfăşoară şi astăzi; populaţia ei, diminuată din 1845 aproape la jumătate, este redusă exact la proporţiile corespunzătoare nevoilor latifundiarilor ei şi ale domnilor fabricanţi de lînă din Anglia.

Dacă maşina pune stăpînire pe anumite faze prealabile sau intermediare ale producţiei, pe care obiectul muncii trebuie să le parcurgă pînă la forma finită, o dată cu materialul de muncă sporeşte şi cererea de braţe de muncă în ramurile de producţie încă meşteşugăreşti sau manufacturiere în care intră produsul maşinii. Astfel, filaturile în care au fost introduse maşini furnizau fire atît de ieftine şi în cantităţi atît de mari, încît la început ţesătorii manuali puteau fără o cheltuială mai mare să lucreze săptămînă completă de lucru. În felul acesta venitul lor a sporit[220). De aici un aflux de oameni la ţesătoriile de bumbac, pînă ce, în cele din urmă, cei 800.000 de ţesători de bumbac din Anglia creaţi de maşinile de filat jenny, throstle şi mule au fost la rîndul lor distruşi de războiul de ţesut mecanic. Tot aşa, o dată cu abundenţa de stofe de haine fabricate cu ajutorul maşinilor, sporeşte numărul croitorilor, croitoreselor şi cusătoreselor etc., pînă la apariţia maşinii de cusut.

Corespunzător cu masa crescîndă de materii prime, de produse semifabricate, de instrumente de muncă etc. pe care producţia mecanizată le livrează folosind un număr relativ mic de muncitori, prelucrarea acestor materii prime şi produse semifabricate se diferenţiază în nenumărate subspecii, astfel încît varietatea ramurilor producţiei sociale creşte. Producţia mecanizată face să avanseze diviziunea socială a muncii într-o măsură mult mai mare decît manufactura, deoarece măreşte incomparabil mai mult forţa productivă a ramurilor industriale pe care pune stăpînire.

Rezultatul imediat al introducerii maşinilor este sporirea plusvalorii şi totodată a masei produselor în care se întruchipează plusvaloarea, deci creşterea, o dată cu substanţa din care se hrănesc capitaliştii şi acoliţii lor, a acestor pături sociale înseşi. Bogăţia lor crescîndă şi numărul relativ tot mai redus al muncitorilor necesari pentru producerea mijloacelor de subzistenţă de primă necesitate creează, concomitent cu noua necesitate de lux, şi mijloacele noi pentru satisfacerea acesteia. O parte mai mare din produsul social se transformă în plusprodus şi o parte mai mare a plusprodusului este reprodusă şi consumată în forme mai rafinate şi mai variate. Cu alte cuvinte, creşte producţia articolelor de lux[221)].

Rafinarea şi diversificarea produselor îşi au de asemenea originea în noile relaţii de pe piaţa mondială pe care le creează marea industrie. Nu numai că sînt schimbate pe produse autohtone mai multe mijloace de întrebuinţare străine, dar în industria autohtonă intră ca mijloace de producţie şi o cantitate mai mare de materii prime, ingrediente, semifabricate etc. străine. O dată cu aceste relaţii de pe piaţa mondială sporeşte şi cererea de braţe de muncă în industria transporturilor, iar aceasta se scindează în numeroase subspecii noi[222)].

Sporirea mijloacelor de producţie şi de subzistenţă în condiţiile scăderii relative a numărului muncitorilor provoacă o extindere a activităţii în ramurile industriale ale căror produse, cum sînt canalele, docurile pentru mărfuri, tunelurile, podurile etc., aduc roade numai într-un viitor mai îndepărtat. Apar acum, fie direct pe baza producţiei mecanizate, fie în orice caz pe baza revoluţiei industriale generale care îi corespunde, ramuri de producţie cu totul noi şi deci noi cîmpuri de muncă. Dar locul pe care aceste ramuri îl ocupă în producţia totală nu este nicidecum însemnat, nici măcar în ţările cele mai dezvoltate. Numărul muncitorilor folosiţi în aceste ramuri industriale creşte direct proporţional cu reproducerea necesităţii celei mai brute munci manuale. Ca principale industrii de acest fel pot fi considerate în prezent uzinele de gaz, telegraful, fotografia, navigaţia şi căile ferate. Potrivit recensămîntului din 1861 (pentru Anglia şi Wales), în industria de gaz (uzine de gaz, producţie de aparate mecanice, agenţi ai companiilor de gaz etc.) au lucrat 15.211 persoane, în telegrafie 2.399, în fotografie 2.366, în

navigaţie 3.570 şi la căile ferate 70.599, printre care circa 28.000 săpători „ne calificaţi“, ocupaţi mai mult sau mai puţin permanent, împreună cu întregul personal administrativ şi comercial. Numărul total al persoanelor ocupate în aceste cinci industrii noi era deci de 94.145.

În sfîrşit, forţa productivă extraordinar de crescută în ramurile marii industrii, însoţită în toate celelalte ramuri de producţie de o creştere intensivă şi extensivă a exploatării forţei de muncă, permite folosirea neproductivă a unei părţi tot mai mari a clasei muncitoare, şi astfel reproducerea mereu crescîndă a vechilor sclavi domestici sub numele de „personal casnic“, cum sînt: feciorii, servitoarele, lacheii etc. Potrivit recensămîntului din 1861, populaţia totală a Angliei şi Wales-ului număra 20.066.244 de persoane, din care 9.776.259 bărbaţi şi 10.289.965 femei. Dacă se scad toţi cei care sînt prea bătrîni sau prea tineri pentru muncă, toată categoria „neproductivă“ de femei, adolescenţi şi copii, apoi păturile „ideologice“, cum sînt guvernul, clerul, juriştii, militarii etc., apoi toţi cei a căror ocupaţie exclusivă este cosumarea muncii altora sub forma rentei funciare, dobînzii etc., în sfîrşit pauperii, vagabonzii, infractorii etc., rămîn, în cifre rotunde, circa 8.000.000 de persoane de ambele sexe şi de cele mai diferite vîrste, inclusiv toţi capitaliştii care funcţionează într-un fel sau altul în producţie, comerţ, finanţe etc. Aceste 8.000.000 se repartizează astfel:

Muncitori agricoli (inclusiv ciobanii, argaţii şi slujnicele care locuiesc la fermieri)	1.098.261	persoane
Toţi cei ocupaţi în fabricile de bumbac, lînă, worsted, in, cînepă, mătase şi iută, precum şi în producţia mecanizată de ciorapi şi dantele	642.607[223)]	„
Toţi cei ocupaţi în minele de cărbune şi în cele metalifere	565.835	„
Cei ocupaţi în toate uzinele metalurgice (furnale, laminoare etc.) şi în manufacturile de metal de orice fel	396.998[224)]	„
Personal casnic	1.208.648[225)]	„

Dacă adunăm numărul celor ocupaţi în toate fabricile textile cu cel al personalului din minele de cărbune şi în cele metalifere, obţinem cifra de 1.208.442; dacă adunăm această cifră cu cea a personalului din toate uzinele metalurgice şi din manufacturile de metal, obţinem cifra de 1.039.605; în ambele cazuri, un număr mai mic decît numărul sclavilor domestici moderni. Ce înălţător rezultat al exploatării capitaliste a maşinilor!

7. Respingerea şi atracţia muncitorilor pe măsură ce se dezvoltă producţia mecanizată. Crizele din industria bumbacului

Toţi reprezentanţii lucizi ai economiei politice admit că introducerea unor noi maşini are un efect distrugător asupra muncitorilor din meseriile şi manufacturile tradiţionale cu care aceste

maşini intră mai întîi în concurenţă. Aproape toţi deplîng robia muncitorului de fabrică. Şi care e, totuşi, atuul lor suprem pe care mizează toţi? Argumentul că, după grozăviile perioadei de adaptare şi de dezvoltare, în ultimă instanţă maşinile sporesc numărul sclavilor muncii în loc să-l micşoreze! Da, economia politică se îmbată cu teorema respingătoare, respingătoare pentru orice „filantrop“ care crede în necesitatea naturală veşnică a modului de producţie capitalist, că însăşi fabrica întemeiată pe producţia mecanizată ajunge, după o anumită perioadă de dezvoltare, după o „perioadă de tranziţie“ mai scurtă sau mai lungă, să vlăguiască un număr mai mare de muncitori decît a aruncat pe drumuri la început![226)]

Ce-i drept, din cîteva exemple, ca de pildă fabricile engleze de worsted şi de mătase, s-a văzut că la un anumit grad de dezvoltare expansiunea extraordinară a unor ramuri de producţie industrială poate să meargă mînă în mînă cu o scădere nu numai relativă, ci şi absolută a numărului de muncitori folosiţi[*34]. În 1860, cînd din ordinul parlamentului s-a efectuat un recensămînt special al tuturor fabricilor din Regatul Unit, circumscripţia încredinţată inspectorului de fabrici R. Baker, constînd din districtele industriale Lancashire, Cheshire şi Yorkshire, număra 652 de fabrici; dintre acestea, 570 cuprindeau: 85.622 de războaie de ţesut mecanice, 6.819.146 de fusuri (cu excepţia fusurilor de dublat), 27.439 cai-putere în maşini cu abur, 1.390 în roţi hidraulice, 94.119 persoane ocupate. În 1865, în schimb, aceleaşi fabrici aveau: 95.163 de războaie de ţesut, 7.025.031 de fusuri, 28.925 cai-putere în maşini cu abur, 1.445 în roţi hidraulice, 88.913 persoane ocupate. Din 1860 pînă în 1865, aceste fabrici au înregistrat un spor de 11% la războaiele de ţesut mecanice, de 3% la fusuri, de 5% la cai-putere, în timp ce, concomitent, numărul persoanelor ocupate a scăzut cu 5,5%[227)]. Între 1852 şi 1862 a avut loc o creştere considerabilă a industriei engleze a lînii, în timp ce numărul muncitorilor folosiţi a rămas aproape staţionar.

„Faptul acesta arată în ce mare măsură maşinile nou introduse au înlocuit munca perioadelor anterioare“[228)].

În unele cazuri date empiric, creşterea numărului muncitorilor de fabrică ocupaţi nu e adesea decît aparentă, adică nu se datorează extinderii fabricilor în care producţia mecanizată a fost deja introdusă, ci anexării treptate a unor ramuri auxiliare. Astfel, sporirea între 1838 şi 1858 a numărului războaielor de ţesut mecanice şi a numărului de muncitori de fabrică ocupaţi la aceste războaie se datora, în industria bumbacului (engleză), pur şi simplu extinderii acestei ramuri; în celelalte fabrici însă ea se datora folosirii de dată recentă a forţei aburului pentru acţionarea războaielor de ţesut covoare, panglici, pînzeturi etc., acţionate pînă atunci de forţa musculară a omului[229)]. Sporirea numărului acestor muncitori de fabrică nu era deci decît expresia unei diminuări a numărului total al muncitorilor ocupaţi. În sfîrşit, aici se face cu totul abstracţie de faptul că peste tot, cu excepţia uzinelor metalurgice, elementul predominant al personalului de fabrică îl formează muncitorii tineri (sub 18 ani), femeile şi copiii.

Se înţelege lesne că, în pofida masei de muncitori practic înlăturată şi virtual înlocuită de producţia mecanizată, o dată cu creşterea acestei producţii, care îşi găseşte expresia fie în numărul sporit al fabricilor de acelaşi fel, fie în extinderea fabricilor existente, muncitorii de fabrică pot fi în cele din urmă mai numeroşi decît muncitorii manufacturieri sau meseriaşii înlăturaţi de ei. Să luăm, de pildă, un capital de 500 l.st. folosit săptămînal, care constă, potrivit vechiului mod de a produce, din $^{2}/_{5}$ parte constantă şi $^{3}/_{5}$ parte variabilă, cu alte cuvinte 200 l.st. sînt investite în mijloace de producţie, iar 300 l.st. în forţă de muncă, să zicem 1 l. st. de muncitor. O dată cu introducerea maşinilor, compoziţia capitalului total se modifică. El se împarte acum, bunăoară, în $^{4}/_{5}$ parte constantă şi $^{1}/_{5}$ parte variabilă, în forţă de muncă investindu-se acum numai 100 l.st. Două treimi din muncitorii folosiţi înainte sînt, prin urmare, concediaţi. Dacă această fabrică se extinde şi dacă, celelalte condiţii de producţie rămîn neschimbate, capitalul total investit creşte de la 500 la 1.500, vor avea de lucru acum 300 de muncitori, adică tot atîţia cît lucrau înainte de această revoluţie industrială. În cazul

cînd capitalul investit crește la 2.000, vor fi folosiți 400 de muncitori, adică cu $^{1}/_{3}$ mai mult decît în condițiile vechiului mod de a produce. Numărul muncitorilor folosiți a crescut absolut cu 100, relativ însă, respectiv în raport cu capitalul total avansat, a scăzut cu 800, căci în condițiile vechiului mod de a produce capitalul de 2.000 l.st. ar fi folosit 1.200 de muncitori și nu 400. O scădere relativă a numărului muncitorilor ocupați este deci compatibilă cu o creștere absolută a lui. Am presupus mai sus că la o creștere a capitalului total compoziția lui rămîne constantă, deoarece și condițiile de producție rămîn constante. Știm însă că orice dezvoltare a producției mecanizate determină o creștere a părții constante a capitalului, alcătuită din mașini, materii prime etc., și totodată o scădere a părții variabile avansate pentru forță de muncă, și mai știm de asemenea că în nici un alt mod de a produce perfecționarea nu este atît de constantă și, prin urmare, compoziția capitalului total atît de variabilă ca în producția mecanizată. Această continuă schimbare este însă întreruptă tot atît de continuu de momente de repaos și de extindere pur cantitativă pe baza tehnică dată. Totodată crește numărul muncitorilor folosiți. Astfel, numărul total al muncitorilor din fabricile de bumbac, lînă, worsted, in și mătase din Regatul Unit nu trecea în 1835 de 354.684, în timp ce în 1861 numai numărul țesătorilor care lucrau la războaie mecanice (de ambele sexe și de toate vîrstele, începînd de la 8 ani) era de 230.654. Ce-i drept, această creștere apare mai puțin însemnată dacă luăm în considerare că țesătorii manuali de bumbac, împreună cu membrii familiilor lor folosiți de ei, mai numărau în 1838 în Anglia 800.000[230)], abstracție făcînd de țesătorii înlăturați de mașini în Asia și pe continentul european.

În cele cîteva observații pe care vrem să le mai facem legătură cu acest punct ne vom referi, în parte, la aspectul pur faptic al relațiilor, care nu au reieșit încă din expunerea noastră teoretică.

Atîta timp cît producția mecanizată se extinde într-o ramură industrială în dauna meseriilor tradiționale sau a manufacturii, succesele ei rămîn tot atît de sigure cum ar fi, de pildă, succesul unei armate înzestrate cu puști cu ac într-o luptă cu o armată de arcași. Această primă perioadă, în care mașina abia își cucerește sfera de acțiune, are o importanță decisivă din cauza profiturilor extraordinare care se realizează cu ajutorul mașinii. Aceste profituri nu numai că reprezintă în sine un izvor de acumulare accelerată, ci și atrag în sfera de producție favorizată o parte importantă a capitalului social adițional, care se formează încontinuu și caută încontinuu noi sfere de plasare. Avantajele deosebite ale primei perioade de avînt impetuos se repetă mereu în ramurile de producție în care mașinile sînt introduse pentru prima oară. De îndată ce sistemul de fabrică a căpătat o anumită amploare și a atins un anumit grad de maturitate, dar mai ales de îndată ce propria lui bază tehnică, mașina, este produsă, la rîndul ei, cu ajutorul mașinilor, de îndată ce extracția de cărbune și de fier, metalurgia și transporturile au fost revoluționate, de îndată ce au fost în genere realizate condițiile generale de producție corespunzătoare marii industrii, acest mod de a produce dobîndește o elasticitate, o capacitate de expansiune bruscă și în salturi, ale căror limite le pot constitui numai materiile prime și piața de desfacere. Mașina determină, pe de o parte, o sporire directă a cantității de materii prime, așa cum, de pildă, cotton gin-ul a determinat sporirea producției de bumbac[231)]. Pe de altă parte, prețul scăzut al produsului de mașină, precum și mijloacele de transport și de comunicații revoluționate, constituie arme pentru cucerirea unor piețe străine. Distrugînd acolo producția meșteșugărească, producția mecanizată le transformă forțat în producătoare de materii prime pentru ea. Astfel Indiile Orientale au fost silite să producă bumbac, lînă, cînepă, iută, indigo etc. pentru Marea Britanie[232)]. Continua transformare a muncitorilor din țările marii industrii în „populație excedentară“ favorizează emigrarea masivă și colonizarea unor țări străine, care devin surse de materii prime pentru metropolă, așa cum Australia, de pildă, s-a transformat într-o sursă de lînă[233)]. Apare o nouă diviziune a muncii, internațională, corespunzătoare amplasării centrelor principale ale producției mecanizate, diviziune care transformă o parte a globului pămîntesc într-un domeniu al producției prin excelență agricole

în folosul celeilalte părţi a globului, devenită un domeniu al producţiei prin excelenţă industriale. Această revoluţie se leagă de transformările în agricultură, care nu pot fi încă cercetate aici[234)].

La sugestia d-lui Gladstone[i)], Camera comunelor a hotărît la 18 februarie 1867 efectuarea unei statistici cu privire la importul şi exportul de cereale şi de făină de orice fel ale Regatului Unit între anii 1831 şi 1866. Redau mai jos cifrele de sinteză ale acestei statistici. Făina a fost convertită în cuarteri de grîu[143](vezi tabelul de la p. 419[*35]).

Perioade de 5 ani şi anul 1866

	1831-1835	1836-1840	1841-1845	1846-1850	1851-1855	1856-1860	1861-1865	1866
Media anuală								
Import .... cuarteri	1.096.373	2.389.729	2.843.865	8.776.552	8.345.237	10.913.612	15.009.871	16.457.340
Media anuală								
Export .... cuarteri	225.263	251.770	139.056	155.461	307.491	341.150	302.754	216.318
Excedentul importului asupra exportului anilor medii	871.110	2.137.959	2.704.809	8.621.091	8.037.746	10.572.462	14.707.117	16.241.122
Populaţia								
Cifra medie anuală în fiecare perioadă	24.621.107	25.929.507	27.262.569	27.797.598	27.572.923	28.391.544	29.381.760	29.935.404
Cantitatea medie de grîu etc., în cuarteri,	0,036	0,082	0,099	0,310	0,291	0,372	0,501	0,543

consumată anual de fiecare locuitor, la o repartizare egală în rîndurile populaţiei, peste cantitatea produsă în ţară ....

Extensibilitatea extraordinară şi în salturi a sistemului de fabrică şi dependenţa lui de piaţa mondială determină în mod necesar o producţie febrilă, urmată de suprasaturarea pieţelor, a căror contractare duce la o paralizare a lor. Viaţa industrială se transformă într-o succesiune de perioade de înviorare medie, de prosperitate, de supraproducţie, de criză şi de stagnare. O dată cu alternanţa perioadelor ciclului industrial, nesiguranţa şi instabilitatea muncii şi, implicit, a situaţiei muncitorilor determinate de producţia mecanizată devin un fenomen normal. Exceptînd perioadele de prosperitate, între capitalişti se dă cea mai înverşunată luptă, fiecare dintre ei voind să-şi asigure locul său pe piaţă. Acest loc este direct proporţional cu ieftinătatea produsului. În afară de rivalitatea născută astfel în ceea ce priveşte introducerea maşinilor perfecţionate care înlocuiesc forţa de muncă şi aplicarea noilor metode de producţie, de fiecare dată se ajunge la un punct unde apare tendinţa de a ieftini marfa prin reducerea forţată a salariului sub valoarea forţei de muncă[235)].

Creşterea numărului muncitorilor de fabrică este deci condiţionată de creşterea relativ mult mai rapidă a capitalului total investit în fabrici. Acest proces are însă loc numai în cadrul perioadelor de flux şi de reflux ale ciclului industrial. Şi apoi el este mereu întrerupt de progresul tehnic, care uneori îl înlocuieşte pe muncitor virtual, alteori îl înlătură efectiv. Aceste schimbări calitative în producţia mecanizată înlătură continuu din fabrică un număr de muncitori sau închide porţile fabricii în faţa afluxului de noi recruţi, în timp ce simpla extindere cantitativă a fabricilor înghite, pe lîngă muncitorii concediaţi, şi contingente noi. Astfel, muncitorii sînt în permanenţă respinşi şi atraşi, aruncaţi dintr-o parte într-alta, concomitent cu o continuă oscilaţie în ceea ce priveşte sexul, vîrsta şi iscusinţa celor recrutaţi.

Soarta muncitorului de fabrică poate fi ilustrată cel mai bine printr-o scurtă privire asupra soartei industriei engleze a bumbacului.

Între 1770 şi 1815 industria bumbacului cunoaşte 5 ani de depresiune sau de stagnare. În timpul acestei prime perioade de 45 de ani, fabricanţii englezi deţineau monopolul maşinilor şi al pieţei mondiale. 1815—1821 — depresiune, 1822 şi 1823 — prosperitate, 1824 — abrogarea legilor împotriva dreptului de asociere[144], extindere considerabilă şi generală a fabricilor, 1825 — criză, 1826 — mare mizerie şi revolte printre muncitorii din industria bumbacului; 1827 — uşoară ameliorare; 1828 — creştere substanţială a numărului războaielor de ţesut mecanice şi a exportului; 1829 — exportul, în special cel în India, depăşeşte pe cel din toţi anii precedenţi; 1830 — pieţe suprasaturate, mare mizerie; 1831—1833 — depresiune continuă; comerţul cu Asia orientală (India şi China) încetează de a mai fi monopolul Companiei Indiilor Orientale; 1834 — o mare creştere a numărului fabricilor şi maşinilor, lipsă de braţe de muncă. Noua lege pentru asistenţa săracilor accentuează migraţiunea muncitorilor agricoli spre districtele industriale. Goana după copii în comitatele agricole. Comerţ cu sclavi albi. 1835 — mare prosperitate. Concomitent, ţesătorii manuali de bumbac se sting de foame. 1836 — mare prosperitate. 1837 şi 1838 — stare de depresiune şi criză. 1839 — înviorare. 1840 — mare depresiune, revolte, intervenţia armatei. 1841 şi 1842 — suferinţe îngrozitoare ale muncitorilor de fabrică. 1842 — fabricanţii concediază pe muncitori pentru a obţine abrogarea legilor cerealelor. Mii de muncitori se îndreaptă spre Yorkshire,

armata îi respinge, conducătorii lor sînt deferiţi justiţiei în Lancaster. 1843 — mare mizerie. 1844 — o nouă înviorare. 1845 — mare prosperitate. 1846 — mai întîi prosperitatea continuă, apoi simptome de reacţie. Abrogarea legii cerealelor. 1847 — criză. Reducere generală a salariilor cu 10% chiar mai mult pentru a sărbători „big loaf"-ul[145] (pîinea mare). 1848 — în continuare depresiune. Manchesterul păzit de armată. 1849 — înviorare. 1850 — prosperitate. 1851 — scăderea preţurilor mărfurilor, reducerea salariilor, greve frecvente. 1852 — început de ameliorare. Grevele continuă, fabricanţii ameninţă cu importul de muncitori străini. 1853 — creşterea exportului. Grevă de opt luni şi mizerie mare la Preston. 1854 — prosperitate, suprasaturare a pieţelor. 1855 — sosesc ştiri despre falimentele din Statele Unite, Canada şi de pe pieţele Asiei orientale. 1856 — mare prosperitate. 1857 — criză. 1858 — ameliorare. 1859 — mare prosperitate, creşte numărul fabricilor. 1860 — apogeul industriei engleze a bumbacului. Pieţele din India, din Australia şi din alte părţi, fiind suprasaturate, n-au reuşit nici în 1863 să absoarbă toate stocurile. Acord comercial cu Franţa. Creştere enormă a numărului fabricilor şi maşinilor. 1861 — avîntul mai durează un timp, reacţie, războiul civil din America, criza bumbacului. 1862 pînă în 1863 — prăbuşire totală.

Istoria crizei de bumbac este prea caracteristică pentru a nu zăbovi o clipă asupra ei. Din indiciile cu privire la starea pieţei mondiale din 1860 pînă în 1861 rezultă că fabricanţilor criza de bumbac le-a fost binevenită, şi în parte avantajoasă, fapt recunoscut în rapoartele Camerei de comerţ din Manchester, proclamat în parlament de Palmerston[i)] şi Derby[i)] şi confirmat de evenimente[236)]. E drept că, în 1861, printre cele 2.887 fabrici de bumbac din Regatul Unit erau şi multe fabrici mici. Potrivit raportului inspectorului de fabrici A. Redgrave, a cărui circumscripţie cuprindea 2.109 fabrici din cele 2.887, un număr de 392 de fabrici din aceste 2.109, adică 19%, foloseau o forţă mai mică de 10 cai-putere, 345, sau 16%, foloseau o forţă de 10 cai-putere sau mai mare, însă sub 20, iar 1.372 20 cai-putere sau mai mult[237)]. Majoritatea fabricilor mici erau ţesătorii, în cea mai mare parte înfiinţate de speculanţi în timpul perioadei de prosperitate, care începuse în 1858: unul dădea firele, altul maşinile, al treilea localul, conducerea fiind încredinţată unor foşti overloocker sau altor persoane neavute. Cei mai mulţi dintre aceşti mici fabricanţi s-au ruinat. Aceeaşi soartă le-ar fi pregătit-o şi criza comercială care a fost evitată din cauza lipsei de bumbac. Deşi ei constituiau $^{1}/_{3}$ din numărul fabricanţilor, fabricile lor absorbeau o parte cu mult mai mică din capitalul investit în industria bumbacului. Cît despre proporţiile stagnării, din evaluări exacte rezultă că în octombrie 1862 60,3% din fusuri şi 58% din războaiele de ţesut stăteau inactive. Aceste cifre se referă la întreaga ramură industrială respectivă şi variază, bineînţeles, mult de la un district la altul. În foarte puţine fabrici era menţinută săptămînă completă de lucru (60 de ore pe săptămînă); celelalte lucrau cu întreruperi. Chiar şi pentru puţinii muncitori care lucrau săptămîna completă de lucru şi primeau salariul în acord obişnuit, salariul săptămînal era necesarmente scăzut din cauza înlocuirii bumbacului mai bun cu altul mai prost, a înlocuirii bumbacului Sea Island cu bumbac egiptean (în filaturile de fire fine), a bumbacului american şi egiptean cu surat (din Indiile Orientale), a bumbacului pur cu amestecuri din deşeuri de bumbac cu surat. Fibra mai scurtă a bumbacului surat, impurităţile lui, rezistenţa mai mică a firelor, înlocuirea făinii la apretarea firului de urzeală prin tot felul de ingrediente grele reduceau viteza maşinilor sau numărul războaielor de ţesut pe care le putea supraveghea un ţesător, măreau volumul de muncă necesar pentru corectarea defecţiunilor în munca maşinii şi reduceau, o dată cu cantitatea de produs, şi suma primită pe bucată. Pentru muncitor, pierderea pricinuită de folosirea suratului atingea şi în condiţiile săptămînii complete de lucru 20, 30% şi mai mult din salariu. Dar majoritatea fabricanţilor au redus şi tariful pe bucată cu 5, $7^{1}/_{2}$ şi 10%. Se va înţelege deci situaţia celor care nu lucrau decît 3, $3^{1}/_{2}$ şi 4 zile pe săptămînă sau numai 6 ore pe zi. În 1863, după ce intervenise o relativă ameliorare, salariile săptămînale ale ţesătorilor, filatorilor etc. erau de 3 şilingi şi 4 pence, 3 şilingi şi 10 pence, 4 şilingi şi 6 pence, 5 şilingi şi 1 penny etc.[238)]. Nici măcar în aceste împrejurări chinuitoare

inventivitatea fabricantului în a opera reţineri din salarii n-a încetat să se manifeste. Aceste reţineri se făceau în parte sub forma amenzilor pentru defectele produsului pricinuite de calitatea proastă a bumbacului său, de folosirea unor maşini nepotrivite etc. Iar acolo unde fabricantul era proprietarul cottages-urilor, el îşi încasa chiria prin reţineri din salariul nominal. Inspectorul de fabrici Redgrave arată că unii selfacting minders (muncitori care supraveghează o pereche de selfacting mules),

„cîştigau după 14 zile complete de lucru 8 şilingi şi 11 pence, iar din această sumă se scădea chiria, din care însă fabricantul îi restituia muncitorului jumătate drept cadou, astfel că minder-ii duceau acasă în total 6 şilingi şi 11 pence. Spre sfîrşitul anului 1862, salariul săptămînal al ţesătorilor începea de la 2 şilingi şi 6 pence“[239].

Chiar şi atunci cînd muncitorii nu lucrau toată săptămîna, chiria era adesea reţinută din salarii[240]. Nu e deci de mirare că în unele părţi din Lancashire a izbucnit un fel de ciumă a foamei! Mai caracteristic decît toate acestea era însă modul în care revoluţionarea procesului de producţie se făcea pe socoteala muncitorilor. Erau adevărate experimenta in corpore vili[*36], ca experienţele anatomiştilor asupra broaştelor.

„Deşi am arătat — spune inspectorul de fabrici Redgrave — încasările reale ale muncitorilor într-un mare număr de fabrici, nu trebuie să conchidem că ei primesc săptămînă de săptămînă aceeaşi sumă. Situaţia muncitorilor este supusă celor mai mari oscilaţii din cauza permanentelor experimente (experimentalizing) ale fabricanţilor... Veniturile muncitorilor cresc şi scad în funcţie de calitatea amestecului de bumbac; uneori ele nu diferă decît cu 15% de veniturile lor anterioare, pentru ca în a doua sau în a treia săptămînă să scadă cu 50 pînă la 60%“[241].

Aceste experienţe se făceau nu numai pe seama mijloacelor de subzistenţă ale muncitorilor. Ei le plăteau cu toate cele cinci simţuri ale lor.

„Cei care desfac bumbacul îmi povestesc că duhoarea insuportabilă le provoacă greţuri... Cei care lucrează în încăperile de amestec, în încăperile de dărăcit (scribbling) şi în cele de cardat se plîng că praful şi murdăria care se degajează le irită toate organele feţei, le stîrneşte tusea şi le îngreuiază respiraţia... Deoarece fibra e scurtă, firului i se adaugă la apretat o cantitate mare de substanţe de tot felul care înlocuiesc făina folosită mai înainte. Din această cauză ţesătorii suferă de greţuri şi dispepsie. Din pricina prafului, bronşita e foarte răspîndită; de asemenea laringita; apoi o boală de piele provocată de iritarea epidermei de către impurităţile pe care le conţine suratul“.

Pe de altă parte, substanţele întrebuinţate în locul făinii constituiau pentru fabricanţi o adevărată pungă a lui Fortunatus[i)], deoarece măreau greutatea firelor. Datorită lor, „15 pfunzi de materii prime transformate în fire cîntăreau 20“[242]. În raportul inspectorilor de fabrici din 30 aprilie 1864 se poate citi:

„În prezent, industria valorifică aceste resurse auxiliare în proporţii adevărat indecente. Ştiu din sursă sigură că 8 pfunzi de ţesătură se fac din $5^1/_4$ pfunzi de bumbac şi $2^3/_4$ pfunzi de apret. Altă ţesătură, de $5^1/_4$ pfunzi, conţinea doi pfunzi de apret. Era vorba de shirting[*37] ordinar pentru export. La alte sorturi de ţesătură se adaugă cîteodată 50% apret, încît unii fabricanţi se pot făli, şi se şi fălesc de fapt, că se îmbogăţesc vînzînd ţesături la un preţ mai ieftin decît costul nominal al firelor pe care le conţin“[243].

Muncitorii aveau de suferit însă nu numai din pricina experienţelor întreprinse de fabricanţi în fabrici şi de municipalităţi în afara fabricilor, nu numai din pricina reducerilor de salariu şi a şomajului, a sărăciei şi a pomenilor, a discursurilor elogioase ale lorzilor şi ale membrilor Camerei comunelor.

„Femei nenorocite, fără lucru din cauza lipsei de bumbac, au devenit şi apoi au rămas nişte lepădături ale societăţii... Numărul prostituatelor tinere este acum mai mare decît în oricare din ultimii 25 de ani“[244)].

În primii 45 de ani ai industriei engleze a bumbacului, adică în perioada 1770—1815, găsim deci numai 5 ani de criză şi de stagnare, dar aceasta era perioada monopolului ei mondial. A doua perioadă, de 48 de ani, între 1815 şi 1863, cuprinde numai 20 de ani de înviorare şi de prosperitate şi 28 de ani de depresiune şi de stagnare. În perioada 1815—1830 începe concurenţa cu Europa continentală şi cu Statele Unite. Din 1833 are loc o extindere forţată a pieţelor asiatice prin „distrugerea rasei umane“[146]. De la abrogarea legilor cerealelor, în perioada 1846—1863, la opt ani de înviorare medie şi de prosperitate revin nouă ani de depresiune şi de stagnare. Despre situaţia muncitorilor adulţi de sex bărbătesc din industria bumbacului, chiar şi în perioadele de prosperitate, ne putem forma o părere din nota de mai jos[245)].

8. Revoluţionarea manufacturii, a meseriilor şi a muncii la domiciliu de către marea industrie[*]

a) Desfiinţarea cooperaţiei întemeiate pe meşteşug şi pe diviziunea muncii

S'a văzut cum maşina desfiinţează cooperaţia întemeiată pe meşteşug şi manufactura întemeiată pe diviziunea muncii meşteşugăreşti. Un exemplu pentru primul caz este maşina de cosit, care înlocuieşte cooperarea cosaşilor. Un exemplu frapant pentru cazul al doilea este maşina pentru fabricarea acelor de cusut. După relatarea lui Adam Smith, zece bărbaţi confecţionau în timpul său, prin diviziune a muncii, peste 48.000 de ace de cusut pe zi. Dimpotrivă, o singură maşină confecţionează într'o zi de muncă de 11 ore 145.000 de bucăţi. O singură femeie sau o singură fată supraveghează în medie patru asemenea maşini, producând astfel cu maşina 600.000 de ace pe zi, adică 3.000.000 de ace pe săptămână.[246)] Dacă o maşină de lucru izolată ia locul cooperaţiei sau a manufacturii, ea însăşi poate la rândul ei să devină baza unei exploatări meşteşugăreşti. Dar această reproducere a exploatării meşteşugăreşti întemeiată pe maşină nu formează decât tranziţia spre sistemul de fabrică; acesta apare, de regulă, oridecâteori forţa motrice mecanică, aburul sau apa, înlocuieşte muşchii omului în funcţia lor de punere în mişcare a maşinii. În mod sporadic, şi deasemeni numai în mod trecător, mica exploatare poate fi combinată cu forţa motrice mecanică, prin închirierea aburului, cum se întâmplă în unele manufacturi din Birmingham, prin utilizarea unor maşini calorice mici, ca în unele ramuri ale ţesătoriei etc.[247)] În industria ţesătoriei de mătase din Coventry s'a desfăşurat într'un mod spontan experienţa cu aşa zisele «fabrici-cottage». În mijlocul unui sistem de barăci (cottages), construite în careu, era aşezat un aşa numit engine house [clădire pentru maşini], care adăpostea maşina cu vapori, iar aceasta era legată de războaiele din barăci cu ajutorul unor arbori de transmisiune. În toate cazurile aburul era închiriat, de exemplu cu $2^1/_2$ şilingi de fiecare război. Această chirie pentru abur trebuia plătită săptămânal, indiferent dacă războaiele funcţionau sau nu. În fiecare baracă se aflau 2—6 războaie, aparţinând muncitorilor, fie că erau cumpărate pe credit, fie că erau arendate. Lupta dintre fabricile-cottage şi fabrica propriu zisă a durat peste 12 ani. Ea s'a terminat cu ruinarea complectă a celor 300 cottage factories [fabrici-cottage].[248)] Acolo unde natura procesului nu impunea dela început producţia pe scară mare, industriile care au apărut în ultimele decenii, ca de exemplu confecţionarea de plicuri de scrisori, de peniţe de oţel etc., au trecut în regulă generală mai întâiu prin exploatarea meşteşugărească şi apoi prin exploatarea manufacturieră, ca faze scurte de trecere spre sistemul de fabrică. Metamorfoza aceasta este cea mai anevoioasă acolo unde producţia manufacturieră a obiectului nu cuprinde o serie gradată de procese succesive, ci o mulţime de procese disparate. Faptul acesta a

constituit, de pildă, o piedică importantă pentru industria peniţelor de oţel. Dar cu vreun deceniu şi jumătate în urmă a fost inventat un automat care execută dintr'odată 6 procese disparate. Exploatarea meşteşugărească a livrat în 1820 primele 12 duzini de peniţe de oţel cu 7 l. st. şi 8 şilingi, manufactura le livra în 1830 cu 8 şilingi, iar fabrica le livrează astăzi comerţului cu ridicata la preţul de 2 până la 6 pence.[249)]

b) Repercusiunile sistemului de fabrică asupra manufacturii şi a muncii la domiciliu

Desvoltarea sistemului de fabrică şi revoluţionarea care o însoţeşte în agricultură nu provoacă numai o mărire a scării producţiei în toate celelalte ramuri industriale, dar şi o modificare a caracterului lor. Principiul exploatării maşiniste, care constă în a descompune procesul de producţie în fazele sale constitutive şi în a rezolva problemele ivite în modul acesta prin aplicarea mecanicii, a chimiei etc., într'un cuvânt a ştiinţelor naturale, devine determinant peste tot. Maşina se introduce deci în manufacturi, ba pentru un proces parţial, ba pentru altul. Cristalizarea solidă a diferenţierii lor interioare, provenită din vechea diviziune a muncii, este astfel desfiinţată şi înlocuită prin schimbări continue. Abstracţie făcând de acest fapt, compoziţia muncitorului colectiv, adică a personalului muncitoresc combinat, este revoluţionată din temelii. În opoziţie cu perioada manufacturieră, planul de diviziune a muncii se întemeiază acum pe utilizarea muncii femeilor, a muncii copiilor de toate vârstele, a muncitorilor necalificaţi, oriunde lucrul acesta este posibil, într'un cuvânt, a muncii ieftine, «cheap labour», cum îi zice englezul cu o expresie caracteristică. Fenomenul acesta nu se întâmplă numai în orice producţie combinată pe scară mare, indiferent dacă uzilizează maşini sau nu, dar şi în aşa zisa industrie casnică, indiferent dacă ea funcţionează în locuinţele particulare ale muncitorilor sau în ateliere mici. Această aşa zisă industrie casnică modernă nu are nimic comun decât numele cu cea de modă veche, care presupune meseria orăşenească independentă, gospodăria agricolă de sine stătătoare şi înainte de toate o casă a familiei de muncitori. Ea e transformată acum într'o secţie externă a fabricii, a manufacturii, sau a magazinului de mărfuri. Alături de muncitorii de fabrică, de muncitorii manufacturieri şi de meseriaşi, pe care îi concentrează în mase mari într'un singur loc şi pe care îi comandă în mod direct, capitalul pune în mişcare, cu ajutorul unor fire invizibile, altă armată, de muncitori la domiciliu, împrăştiaţi în oraşele mari şi la sate. Un exemplu: fabrica de cămăşi a domnilor Tillie din Londonderry, Irlanda, utilizează 1.000 de muncitori de fabrică şi 9.000 de muncitori la domiciliu, împrăştiaţi la ţară.[250)]

Exploatarea forţelor de muncă ieftine şi nevârstnice devine mai neruşinată în manufactura modernă decât în fabrica propriu zisă, pentrucă baza tehnică existentă aci, adică înlocuirea forţei muşchilor prin maşini şi facilitatea muncii, lipseşte în mare parte în manufactură şi pentrucă în acelaş timp organismul feminin sau nevârstnic este dat pradă acţiunii substanţelor otrăvitoare cu o lipsă totală de scrupule. În aşa zisa muncă la domiciliu ea devine mai neruşinată decât în manufactură, pentrucă puterea de rezistenţă a muncitorilor scade odată cu împrăştierea lor, pentrucă o serie întreagă de paraziţi hrăpăreţi se intercalează între patronul propriu zis şi muncitor, pentrucă peste tot munca la domiciliu are să lupte, în aceeaşi ramură de producţie, cu exploatarea maşinistă sau cel puţin cu cea manufacturieră, pentrucă sărăcia îl privează pe muncitor de cele mai elementare condiţiuni de muncă, cum sunt spaţiul, lumina, ventilaţia etc., pentrucă muncitorul este utilizat într'un mod şi mai neregulat, şi, în fine, pentrucă în aceste ultime refugii ale celor deveniţi «supranumerari» prin efectul marii industrii şi al marii agriculturi, concurenţa între muncitori îşi atinge în mod necesar maximul. Economisirea mijloacelor de producţie, desvoltată în mod sistematic abia de sistemul maşinist, economisire care din capul locului înseamnă, în acelaş timp, cea mai sălbatică risipă a forţei de muncă şi desfiinţarea condiţiunilor normale pentru funcţionarea muncii, îşi scoate acum la iveală această latură antagonistă şi asasină a ei, cu atât mai mult cu cât sunt mai puţin

desvoltate, în ramura industrială respectivă, forţa productivă socială a muncii şi baza tehnică a proceselor combinate ale muncii.

c) Manufactura modernă

Voi ilustra acum cu câteva exemple cele expuse mai sus. De fapt cititorul cunoaşte până acum o mulţime de exemple din capitolul despre ziua de muncă. Manufacturile de metal din Birmingham şi din împrejurimi utilizează, în mare parte pentru muncă foarte grea, 30.000 de copii şi persoane tinere şi 10.000 de femei. Îi găsim aci, lucrând în condiţiunile cele mai nesănătoase, în turnătoriile de metal galben, în fabricile de nasturi, în atelierele de smălţuit, de galvanizat şi de vopsit cu lac.[251)] Muncile excesive ale adulţilor şi nevârstnicilor au făcut ca diferite tipografii — de ziare şi de cărţi — din Londra să fie poreclite cu numele, nu prea lăudabil, de «abatoare».[251a)] Aceleaşi excese le găsim în legătoriile de cărţi; victimele sunt aci în special femeile, fetele şi copiii. Muncă extenuantă pentru nevârstnici în frânghierii. Muncă de noapte în saline, în manufacturile de lumânări şi în alte manufacturi chimice. Extenuare criminală de băieţi la învârtitul războaielor în ţesătoriile de mătase care nu sunt puse în mişcare prin forţă mecanică.[252)] [**] Una dintre muncile cele mai infame, mai murdare şi mai prost plătite, la care sînt folosite de predilecţie fete tinere şi femei, este sortarea zdrenţelor. După cum se ştie, abstracţie făcînd de nenumăratele ei zdrenţe proprii, Marea Britanie reprezintă centrul comerţului cu zdrenţe din lumea întreagă. Ele sosesc din Japonia, din statele cele mai îndepărtate ale Americii de Sud şi din Insulele Canare. Dar principalele ei surse de aprovizionare sînt Germania, Franţa, Rusia, Italia, Egiptul, Turcia, Belgia şi Olanda. Ele servesc drept îngrăşămînt, la fabricarea de cîlţi (pentru saltele) şi de shoddy (lînă artificială) şi ca materie primă la fabricarea hîrtiei. Femeile care sortează zdrenţele devin purtătoare de variolă şi alte boli molipsitoare, ale căror prime victime sînt ele însele[253)]. Drept exemplu clasic de muncă excesivă, de muncă grea şi nepotrivită şi deci de abrutizare a muncitorilor epuizaţi din fragedă copilărie poate fi considerată, pe lîngă munca în minele de cărbuni şi în alte mine, fabricarea cărămizilor şi a ţiglelor, la care maşina, recent inventată, nu e folosită în Anglia decît sporadic (1866). Din mai pînă în septembrie, munca durează de la 5 dimineaţa pînă la 8 seara şi adesea, acolo unde operaţia de uscare se face în aer liber, de la 4 dimineaţa pînă la 9 seara. Ziua de muncă care durează de la 5 dimineaţa pînă la 7 seara trece drept „redusă“, „moderată“. Copii de ambele sexe sînt folosiţi de la vîrsta de 6 ani şi chiar de 4 ani. Ei lucrează acelaşi număr de ore ca şi adulţii, adesea chiar mai mult. Munca este grea, iar arşiţa verii îi istoveşte şi mai mult. Într-o cărămidărie din Mosley, de pildă, o fată de 24 de ani făcea 2.000 de cărămizi pe zi, ajutată de două fete minore care cărau lutul şi rînduiau cărămizile. Ele cărau zilnic 10 tone pe pantele lunecoase ale gropii, de la o adîncime de 30 de picioare şi la o depărtare de 210 picioare.

„Un copil nu poate trece prin purgatoriul unei cărămidarii fără a se alege cu o mare degradare morală... Limbajul grosolan pe care îl aud de la vîrsta cea mai fragedă, obiceiurile indecente, urîte şi neruşinate în mijlocul cărora cresc în ignoranţă şi sălbăticie îi fac pentru tot restul vieţii nişte nelegiuiţi, decăzuţi, depravaţi... O pricină cumplită de demoralizare o constituie condiţiile de cazare. Fiecare moulder (modelator)“ (muncitorul calificat propriu-zis şi şeful unui grup de muncitori) „oferă echipei sale, formate din şapte persoane, casă şi masă în coliba sau în cottage-ul său. În această colibă dorm bărbaţi, băieţi şi fete indiferent dacă fac parte din familia modelatorului sau nu. Coliba constă de obicei din două, rareori din trei camere, toate la parter, cu aerisire insuficientă. Corpul este atît de extenuat de pe urma trudei din cursul zilei, încît nimeni nu se sinchiseşte nici de reguli sanitare, nici de curăţenie, nici de bună-cuviinţă. Multe dintre aceste colibe sînt adevărate modele de dezordine, murdărie şi praf... Neajunsul cel mai mare al sistemului care foloseşte fete tinere la acest fel de muncă constă în faptul că le leagă, îndeobşte din copilărie, pentru toată viaţa de cele mai decăzute elemente ale

societăţii. Înainte ca natura să le înveţe că sînt femei, ele devin ştrengari dezmăţaţi şi obraznic (rough, foulmouthed boys). Îmbrăcate în cîteva zdrenţe murdare, cu picioarele dezgolite mult deasupra genunchilor, cu părul şi faţa murdare, ele se deprind să desconsidere orice sentiment de moralitate şi de pudoare. În timpul meselor stau întinse pe cîmp sau se uită la băieţii care se scaldă într-o gîrlă din apropiere. După ce termină munca lor istovitoare, îşi pun haine mai bune şi-i însoţesc pe bărbaţi prin cîrciumi".

E şi firesc ca toată această categorie de oameni să fie din fragedă copilărie tributară beţiei. Dar mai grav decît toate e că aceşti cărămidari au pierdut ei înşişi orice speranţă de îndreptare.

„Aţi putea mai curînd să încercaţi — îi spunea unul mai răsărit capelanului din Southallfield — să-l îndreptaţi pe satana decît pe un cărămidar! („You might as well try to raise and improve the devil as a brickie, Sir!")[254)]

Despre economisirea capitalistă a condiţiilor de muncă în manufactura modernă (termen sub care înţelegem toate atelierele mari în afara fabricilor propriu-zise) găsim un bogat material oficial în al IV-lea (1861) şi al Vl-lea (1864) „Public Health Report". Descrierea worksshop-urilor (atelierelor), în special ale tipografilor şi croitorilor londonezi, depăşeşte tablourile cele mai respingătoare create de fantezia romancierilor noştri. Efectul asupra stării sănătăţii muncitorilor se înţelege de la sine. Doctorul Simon, şeful secţiei sanitare pe lîngă Privy Council[148] şi editor oficial al „Public Health Reports", spune între altele:

„În al patrulea raport al meu" (1861) „am arătat că muncitorilor le este practic imposibil să-şi apere cel dîntîi drept al lor, dreptul la sănătate, să insiste ca patronul, indiferent de munca pe care îi pune s-o efectueze, să ferească această muncă, atît cît depinde de el, de toate condiţiile dăunătoare sănătăţii care pot fi evitate. Am demonstrat că muncitorii, practic incapabili de a impune prin propriile lor puteri respectarea acestui drept la sănătate, nu pot obţine un ajutor eficace nici din partea funcţionarilor poliţiei sanitare... Viaţa a zeci de mii de muncitori şi muncitoare e astăzi inutil chinuită şi scurtată prin nesfîrşitele suferinţe fizice, provocate pur şi simplu de munca lor"[255)].

Pentru a ilustra influenţa atelierelor asupra stării sănătăţii, doctorul Simon prezintă următorul tabel de mortalitate:

Numărul persoanelor de toate vîrstele, folosite în ramurile industriale respective		Ocupaţiile comparate în ceea ce priveşte starea sănătăţii	Indicele de mortalitate în ramurile respective la 100.000 de bărbaţi de vîrstele indicate		
			25—35 ani	35—45 ani	45—45 ani
958.265		Agricultura în Anglia şi Wales	743	805	1.145
22.301	bărbaţi }	Croitori londonezi	958	1.262	2.093

12.377	femei	.....			
13.803		Tipografi londonezi....	894	1.747	2.367[256)]

d) Munca la domiciliu în zilele noastre

Mă voi ocupa acum de aşa-numita muncă la domiciliu. Cine vrea să-şi facă o idee despre această sferă de exploatare pe care capitalul o practică pe fundalul marii industrii şi despre monstruozitatea acestei exploatări n-are decît să cerceteze, de pildă, confecţionarea cuielor, atît de idilică în aparenţă, cu care se îndeletnicesc cîteva sate îndepărtate din Anglia[257)]. Vom da aici doar cîteva exemple din producţia de dantele şi a împletiturilor de paie, ramuri care nu folosesc încă nici un fel de maşini şi nici nu concurează cu producţia mecanizată sau cu cea manufacturieră.

Din cele 150.ducţia de dantele din Anglia, aproximativ 10.000 intră în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1861. Din restul de 140.000, cea mai mare parte sînt femei, adolescenţi şi copii de ambele sexe, deşi sexul bărbătesc nu e decît slab reprezentat. Starea sănătăţii acestui material de exploatare „ieftin" rezultă din următorul tabel al doctorului Trueman, medic la General Dispensary[*39] din Nottingham. La fiecare 686 de paciente, dantelărese, majoritatea în vîrstă de 17—24 de ani, sufereau de ftizie:

1852 1 din 45	1857 1 din 13
1853 1 din 28	1858 1 din 15
1854 1 din 17	1859 1 din 9
1855 1 din 18	1860 1 din 8
1856 1 din 15	1861 1 din 8[258)]

Această creştere a procentului de ftizie trebuie să edifice şi pe cel maie cel mai mincinos apologet german al liberului schimb.

Legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1861 reglementează confecţionarea propriu-zisă a dantelelor cînd ele se fac cu ajutorul maşinilor, ceea ce în Anglia constituie regula. Ramurile de care ne vom ocupa aici pe scurt, şi anume nu acelea în care muncitorii sînt concentraţi în manufacturi, magazine etc., ci doar acelea în care ei lucrează la domiciliu, se împart în 1) lace finishing (finisajul dantelelor fabricate cu maşina, o categorie care, la rîndul ei, cunoaşte numeroase subîmpărţiri) şi 2) împletitul dantelelor.

Lace finishing-ul se practică la domiciliu fie în aşa-numitele „mistresses houses", fie în locuinţele particulare ale femeilor, care lucrează singure sau împreună cu copiii. Femeile care ţin aceste „mistresses houses" sînt ele însele sărace. Atelierul face parte din locuinţa lor particulară. Ele capătă comenzi de la fabricanţi, de la proprietarii de magazine etc. şi folosesc femei, fete şi copii după mărimea camerei de care dispun şi după fluctuaţiile cererii în ramura respectivă. Numărul muncitoarelor ocupate variază între 20 şi 40 în unele din aceste localuri, între 10 şi 20 în altele. Vîrsta minimă medie la care copiii încep să lucreze este de 6 ani; unii însă încep încă înainte de a împlini 5 ani. De obicei se lucrează de la 8 dimineaţa pînă la 8

seara, cu o întrerupere de $1^1/_2$ ore pentru mese, care sînt neregulate şi adeseori se iau chiar în magherniţele îmbîcsite unde se lucrează. Dacă afacerile sînt prospere, de multe ori munca durează de la 8 (uneori de la 6) dimineaţa pînă la 10, 11 sau 12 noaptea. În cazărmile engleze, spaţiul reglementar pentru fiecare soldat este de 500—600 de picioare^3 şi de 1.200 în infirmeriile militare. În magherniţele amintite revin 67—100 de picioare^3 de persoană. În plus, luminatul cu gaz consumă oxigenul din aer. Pentru a păstra curate dantelele, copiii sînt adesea obligaţi să-şi scoată ghetele, chiar şi iarna, deşi pardoseala e de piatră sau de cărămidă.

„La Nottingham nu e ceva neobişnuit să găseşti 15 pînă la 20 de copii înghesuiţi într-o încăpere mică, poate de numai 12 picioare^2, executînd 15 ore din 24 o muncă în sine extenuantă prin plictiseala şi monotonia ei şi pe deasupra efectuată în condiţii dintre cele mai dăunătoare sănătăţii... Chiar şi copiii cei mai mici lucrează cu atenţie încordată şi cu o uimitoare repeziciune; degetele lor nu cunosc nici răgaz, nici clipe de încetinire. Dacă li se pune vreo întrebare, ei nu ridică ochii de la lucru, de frică să nu piardă cumva vreo clipă.“

„Băţul cel lung“ le serveşte meşterelor drept mijloc de stimulare cu atît mai frecvent, cu cît e mai lung timpul de muncă.

„Copiii obosesc în cele din urmă şi devin neliniştiţi ca vrăbiile cînd munca lor îndelungată şi monotonă, dăunătoare vederii şi istovitoare prin rigiditatea poziţiei, se apropie de sfîrşit. E o adevărată muncă de sclavi“. („Their work is like slavery“.)[259)]

Acolo unde femeile lucrează cu propriii lor copii acasă, adică după accepţia modernă a cuvîntului într-o cameră închiriată, adesea într-o mansardă, situaţia — dacă în general e posibil să concepi ceva mai rău — este şi mai rea. Acest fel de muncă se practică pe o rază de 80 de mile în jurul Nottinghamului. Cînd la ora 9 sau 10 seara copilul care lucrează în vreun magazin părăseşte lucrul, de multe ori mai are de cărat şi cîte o boccea cu lucru pentru acasă. Fariseul capitalist, reprezentat printr-una din slugile sale salariate, bineînţeles spune onctuos: „Asta e pentru mama“, dar ştie foarte bine că şi bietul copil va trebui să stea să ajute mamei[260)].

Industria dantelelor este răspîndită în special în două districte agricole din Anglia, anume în Honiton, districtul dantelelor, care se întinde pe o porţiune de 20 pînă la 30 de mile de-a lungul coastei sudice a Devonshireului, precum şi cîteva localităţi din Devonul de nord, şi în alt district care cuprinde mare parte din comitatele Buckingham, Bedford, Northampton şi părţile învecinate din Oxfordshire şi Huntingdonshire. Îndeobşte drept ateliere servesc casele muncitorilor agricoli zileri. Unii proprietari de manufacturi folosesc peste 3.000 din aceşti muncitori la domiciliu, majoritatea copii şi adolescenţi, exclusiv de sex feminin. Întîlnim şi aici situaţia descrisă atunci cînd am vorbit de lace finishing. Numai că aici nu mai avem de-a face cu „mistresses houses“, ci cu aşa-numitele „lace schools“ (şcoli de dantelărie), ţinute de femei sărace în cocioabele lor. Copiii lucrează în aceste şcoli începînd de la vîrsta de 5 ani, uneori chiar mai devreme, şi pînă la vîrsta de 12 sau 15 ani; în cursul primului an, cei mai mici lucrează între 4 şi 8 ore, iar mai tîrziu de la 6 dimineaţa pînă la 8 şi 10 seara.

„Încăperile sînt în genere simple camere de locuit ale unor mici cottages, căminul se astupă pentru a evita curentul, iar cei care le ocupă se încălzesc uneori şi iarna doar cu propria lor căldură animală. În alte cazuri, aşa-zisele clase sînt nişte mici magazii, fără încălzire... Supraaglomerarea acestor maghernițe şi vicierea aerului pe care o provoacă devin uneori insuportabile. La aceasta se mai adaugă apoi efectul vătămător al rigolelor, al closetelor, al materiilor intrate în putrefacţie şi al altor murdării, depozitate de obicei în preajma acestor cottages mai mici“.

În privinţa spaţiului:

„Într-o şcoală de dantelărie cuprinzînd 18 fete şi o meşteră — 33 de picioare^3 de persoană; în altă şcoală, unde duhoarea era de nesuportat, 18 persoane — $24^1/_2$ picioare^3 de fiecare. Printre copiii folosiţi în această industrie se găsesc unii de doi ani şi de doi ani şi jumătate“[261].

În comitatele agricole Buckingham şi Bedford, acolo unde nu se împletesc dantelele, se practică împletitul paielor. Această îndeletnicire se extinde asupra unei mari părţi din Hertfordshire şi asupra părţilor de apus şi de nord ale Essexului. În 1861 se ocupau cu împletitul paielor şi al pălăriilor de paie 48.043 de persoane, dintre care 3.815 de sex masculin de toate vîrstele, restul de sex feminin, şi anume 14.913 sub 20 de ani, dintre care aproximativ 7.000 de copii. Locul şcolilor de dantelărie îl iau aici aşa-numitele „straw plait schools“ (şcoli pentru împletitul paielor). În aceste şcoli, copiii încep să înveţe împletitul paielor de obicei la vîrsta de 4 ani, uneori între 3 şi 4 ani. Educaţie, bineînţeles, nu primesc de nici un fel. Copiii înşişi au denumit şcolile elementare „natural schools“ (şcoli adevărate), spre a le deosebi de aceste instituţii pentru stoarcerea sîngelui unde sînt pur şi simplu puşi la muncă pentru a confecţiona cantitatea de produse, de obicei 30 de iarzi pe zi, cerută de mamele lor lihnite de foame. Mamele acestea îi mai pun de multe ori să lucreze şi acasă pînă la orele 10, 11 şi 12 noaptea. Paiele le taie degetele şi gura, cu care ei le umezesc încontinuu. După opinia generală a medicilor oficiali din Londra, rezumată de doctorul Ballard[i], spaţiul minim necesar pentru o persoană într-o cameră de dormit sau de lucru este de 300 de picioare^3. În şcolile pentru împletitul paielor, spaţiul este însă şi mai neîndestulător decît în şcolile de dantelărie, anume $12^2/_3$, 17, $18^1/_2$ şi mai puţin de 22 de picioare^3 de persoană.

„Primele cifre — spune White, membru al comisiei — reprezintă un spaţiu mai mic decît jumătatea spaţiului pe care l-ar ocupa un copil dacă ar sta împachetat într-o cutie ale cărei laturi ar fi de 3 picioare“.

Iată cum se bucură de viaţă copiii pînă la vîrsta de 12 sau de 14 ani. În starea de mizerie şi de decădere în care se află, părinţii nu se gîndesc decît să profite cît mai mult de pe urma copiilor. Se înţelege că, crescînd, copiii nu se mai sinchisesc de loc de părinţii lor şi-i părăsesc.

„Nu e de mirare că ignoranţa şi viciul bîntuie în rîndurile unei populaţii crescute în asemenea condiţii... Moralitatea ei se află pe treapta cea mai de jos... Un mare număr de femei au copii nelegitimi, unele la o vîrsta atît de fragedă, încît pînă şi cunoscătorii statisticilor criminale rămîn înmărmuriţi“[262].

Şi patria acestor familii model este ţara creştină model a Europei, cum spune contele Montalembert[i], desigur foarte competent în ale creştinismului!

Salariul, în genere mizerabil în aceste ramuri industriale (salariul maxim, care constituie o excepţie, al copiilor din şcolile de împletit paie este de 3 şilingi), scade mult sub mărimea nominală datorită trucksystem-ului, practicat pretutindeni în districtele producătoare de dantele[263].

e) Trecerea manufacturii moderne şi a muncii la domiciliu la marea industrie. Accelerarea acestei revoluţii prin aplicarea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici la cele două forme de producţie menţionate

Ieftinirea forţei de muncă prin simplul abuz care se face cu forţa de muncă a femeilor şi a minorilor, prin simpla frustrare a muncitorilor de condiţiile normale de muncă şi de viaţă şi prin brutalitatea muncii excesive şi a muncii de noapte se loveşte în cele din urmă de anumite limite naturale care nu mai pot fi depăşite şi de care se izbeşte totodată şi ieftinirea mărfurilor, precum şi exploatarea capitalistă în genere, amîndouă întemeiate pe elementele de mai sus. De

îndată ce s-a ajuns, în sfîrşit, la acest punct — şi pentru asta e nevoie de mult timp — a sunat ceasul pentru introducerea maşinilor şi pentru transformarea, din acest moment rapidă, a muncii la domiciliu (sau şi a manufacturii) dispersate în producţie de fabrică.

Exemplul cel mai pregnant pentru această evoluţie îl oferă producţia de „wearing apparel“ (articole de îmbrăcăminte). După clasificarea făcută de „Child. Empl. Comm.“, această ramură a industriei cuprinde pălărierii care fac pălării de paie, modistele, şepcarii, croitorii, milliners şi dressmakers[264)], lenjerii şi cusătoresele, corsetierele, mănuşăresele şi cizmarii, pe lîngă multe alte ramuri mai mici, cum ar fi confecţionarea cravatelor, a gulerelor etc. În 1861 personalul de sex feminin ocupat în aceste ramuri ale industriei în Anglia şi Wales se ridica la 586.298, dintre care cel puţin 115.242 sub 20 de ani şi 16.560 sub 15 ani. Numărul acestor muncitoare în întreg Regatul Unit era (în 1861) de 750.334. Numărul muncitorilor de sex masculin ocupaţi tot atunci în producţia de pălării, de încălţăminte, de mănuşi, precum şi în croitorie în Anglia şi Wales era de 437.969, din care 14.964 sub 15 ani, 89.285 între 15 şi 20 de ani şi 333.117 peste 20 de ani. Din aceste date lipsesc multe ramuri mai puţin importante care şi-ar avea locul aici. Dacă luăm însă cifrele aşa cum sînt, rezultă numai pentru Anglia şi Wales, potrivit recensămîntului din 1861, un total de 1.024.267 de persoane, adică aproximativ tot atîta cît absorb agricultura şi creşterea vitelor. Începem să înţelegem de ce produc maşinile ca prin farmec mase atît de enorme de produse, contribuind astfel la „eliberarea“ unor mase atît de enorme de muncitori.

Producţia de „wearing apparel“ se efectuează în ateliere manufacturiere care au reprodus în interiorul lor numai diviziunea muncii, ale cărei membra disjecta[149] le găsise gata pregătite; ea se efectuează de către meşteri mai mici, care însă nu mai lucrează ca înainte pentru consumatori individuali, ci pentru manufacturi şi magazine, astfel încît adesea oraşe şi regiuni întregi se specializează în anumite îndeletniciri, de pildă cizmăria etc.; în sfîrşit, ea se efectuează în cea mai mare parte de către aşa-numiţii muncitori la domiciliu, care constituie secţii externe ale manufacturilor, ale magazinelor şi chiar ale meşterilor mai mici[265)]. Masele de material de muncă, de materii prime, de semifabricate etc. le furnizează marea industrie, iar masa de material uman ieftin (taillable à merci et miséricorde[*40]) constă din cei „eliberaţi“ de marea industrie şi de agricultură. Manufacturile din această sferă de activitate îşi datorează existenţa în special necesităţii pentru capitalişti de a avea la dispoziţie o armată gata de acţiune, capabilă să răspundă la orice schimbare a cererii[266)]. Aceste manufacturi au lăsat însă să persiste alături de ele, ca bază largă, producţia meşteşugărească şi casnică dispersată. Producţia de plusvaloare pe scară mare din aceste ramuri de muncă s-a datorat şi se datoreşte, pe lîngă ieftinirea progresivă a produselor lor, mai ales salariului redus la un minim necesar pentru o mizeră vegetare şi timpului de muncă prelungit pînă la acel maxim în genere posibil pentru om. Preţul scăzut al sudorii şi al sîngelui omenesc transformate în marfă a fost acela care a lărgit într-una şi continuă să lărgească în fiecare zi piaţa de desfacere, în cazul Angliei în special piaţa ei colonială, unde pe deasupra predomină obiceiurile şi gusturile engleze. În cele din urmă s-a ajuns la un punct critic. Baza vechii metode, adică simpla exploatare brutală a materialului muncitoresc, însoţită mai mult sau mai puţin de o diviziune a muncii sistematic dezvoltată, devenise neîndestulătoare pentru piaţa în continuă creştere şi pentru concurenţa dintre capitalişti, care creştea şi mai rapid. Sosise timpul maşinii. Şi maşina care a jucat rolul revoluţionar hotărîtor, maşina care a pus stăpînire în egală măsură pe toate nenumăratele ramuri ale acestei sfere de producţie, cum sînt modele, croitoria, cizmăria, cusătoria, producţia de pălării etc., a fost maşina de cusut.

Efectul ei nemijlocit asupra muncitorilor este aproximativ acela al oricărei maşini care, în perioada marii industrii, cucereşte noi ramuri de activitate. Copiii cei mai mici sînt înlăturaţi. Salariul muncitorilor care lucrează la maşină creşte în comparaţie cu cel al muncitorilor la domiciliu, dintre care mulţi fac parte din categoria „celor mai săraci dintre săraci“ („the

poorest of the poor“). Cîştigul meseriaşilor mai bine situaţi, pe care maşina îi concurează, scade. Noii muncitori care lucrează la maşină sînt exclusiv fete şi femei tinere. Cu ajutorul forţei mecanice, ele desfiinţează monopolul muncii bărbaţilor asupra operaţiilor mai grele, iar din cele uşoare înlătură mase de femei bătrîne şi de copii mici. Concurenţa covîrşitoare îi distruge pe muncitorii manuali mai slabi. Creşterea înspăimîntătoare a numărului celor care au murit de inaniţie (death from starvation) la Londra în cursul ultimului deceniu merge paralel cu extinderea folosirii maşinii de cusut[267)]. Noile muncitoare care lucrează la maşina de cusut, acţionată cu mîna şi cu piciorul sau numai cu mîna, şezînd sau stînd în picioare, după greutatea, mărimea şi specialitatea maşinii, cheltuiesc multă forţă de muncă. Ocupaţia lor devine dăunătoare pentru sănătate prin durata procesului de muncă, deşi în genere el e mai scurt decît în condiţiile vechiului sistem. Pretutindeni unde maşina de cusut apare în atelierele şi aşa strîmte şi supraaglomerate, de pildă în atelierele de încălţăminte, corsete, pălării etc., ea sporeşte efectele dăunătoare sănătăţii.

„Impresia pe care ţi-o produc aceste încăperi joase unde 30 pînă la 40 de muncitori lucrează la maşină — spune Lord, membru al comisiei — este îngrozitoare... Căldura degajată în parte de sobele cu gaz pe care se încălzesc maşinile de călcat este îngrozitoare... Chiar dacă în asemenea încăperi se lucrează după un aşa-zis program moderat, adică de la 8 dimineaţa pînă la 6 seara, totuşi în fiecare zi leşină regulat 3 sau 4 persoane“[268)].

Revoluţionarea modului social de a produce, acest produs necesar al transformării mijlocului de producţie, are loc într-un haos pestriţ de forme de tranziţie. Aceste forme variază o dată cu proporţia în care maşina de cusut a fost introdusă într-una sau alta din ramurile de producţie şi cu durata acestui fenomen; ele variază după situaţia în care ea îi găseşte pe muncitori, după cum precumpăneşte producţia manufacturieră, producţia meşteşugărească sau munca la domiciliu, după chiria pentru localurile de muncă[269)] etc. În atelierele de mode, de pildă, unde în cea mai mare parte munca era deja organizată, îndeosebi sub forma de cooperare simplă, la început maşina de cusut constituie doar un factor nou al producţiei manufacturiere. În atelierele de croitorie, de lenjerie, de cizmărie etc. se întîlnesc toate formele. Aici avem producţie de fabrică propriu-zisă, dincolo intermediarii primesc materia primă de la capitalistul en chef[*41] şi grupează în „camere“ sau „mansarde“ în jurul maşinilor de cusut cîte 10 pînă la 50 şi mai mulţi muncitori salariaţi. În sfîrşit, aşa cum se întîmplă cu toate maşinile care nu alcătuiesc un sistem diferenţiat şi sînt utilizabile şi la dimensiuni mici, meseriaşii sau muncitorii la domiciliu, ajutaţi de familiile lor sau de cîţiva muncitori străini, se servesc de maşini de cusut proprii[270)]. În Anglia predomină în momentul de faţă, de fapt, sistemul prin care capitalistul concentrează în clădirile sale un număr mai mare de maşini, împărţind apoi produsul maşinii unei armate întregi de muncitori la domiciliu pentru prelucrare ulterioară[271)]. Varietatea formelor de tranziţie nu ascunde însă tendinţa de transformare în producţie de fabrică propriu-zisă. Această tendinţă este generată de natura însăşi a maşinii de cusut, care, prin aplicabilitatea ei la domenii atît de variate, promovează reunirea în aceeaşi clădire şi sub comanda aceluiaşi capital a unor ramuri de activitate înainte separate. Ea mai este generată de faptul că cusutul preliminar şi alte cîteva operaţii se execută cel mai bine acolo unde se află maşina şi, în sfîrşit, de inevitabila expropriere a meseriaşilor şi a muncitorilor la domiciliu care lucrează cu maşini proprii. În parte, cam aceasta le-a şi fost soarta. Masa mereu crescîndă a capitalului investit în maşini de cusut[272)] stimulează producţia şi provoacă stagnări în desfacere, care înseamnă un semnal pentru muncitorii la domiciliu că trebuie să-şi vîndă maşinile de cusut. Pe de altă parte, însăşi supraproducţia acestor maşini îi sileşte pe producătorii acum lipsiţi de posibilitatea de desfacere să le închirieze contra unei plăţi săptămînale şi creează astfel o concurenţă distrugătoare pentru micii proprietari de maşini[273)]. Neîntreruptele modificări de construcţie şi ieftinirea maşinilor depreciază tot atît de constant vechile exemplare, care devin rentabile numai dacă sînt folosite în masă de către marii

capitalişti, care le achiziţionează la preţuri derizorii. În sfîrşit, ca în orice proces de transformare asemănător, înlocuirea omului prin maşina cu abur este şi aici un factor hotărîtor. La început, folosirea forţei aburului se loveşte de obstacole pur tehnice, ca trepidaţia maşinilor, dificultăţi în reglarea vitezei lor, deteriorarea rapidă a maşinilor mai uşoare etc, obstacole care în scurt timp, datorită experienţei acumulate, sînt înlăturate[274)]. Dacă, pe de o parte, concentrarea unui număr mare de maşini de lucru în manufacturi mai mari stimulează folosirea forţei aburului, pe de altă parte concurenţa pe care aburul o face muşchilor omului grăbeşte concentrarea în fabrici mari a muncitorilor şi a maşinilor de lucru. Astfel, în momentul de faţă, Anglia cunoaşte în uriaşa sferă de producţie a „wearing apparel"-ului, ca şi în majoritatea celorlalte ramuri, transformarea manufacturii, a producţiei meşteşugăreşti şi a muncii la domiciliu în producţie de fabrică, după ce, încă înainte de această transformare, toate aceste forme, complet modificate, destrămate şi deformate sub influenţa marii industrii, reproduseseră de mult şi chiar întrecuseră toate grozăviile sistemului de fabrică, fără a prelua însă elementele lui pozitive de dezvoltare[275)].

Această revoluţie industrială spontană e artificial accelerată prin extinderea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra tuturor ramurilor industriale în care lucrează femei, adolescenţi şi copii. Pe de o parte, reglementarea obligatorie a zilei de muncă în ceea ce priveşte durata, pauzele, începutul şi sfîrşitul ei, sistemul de muncă în schimburi pentru copii, excluderea de la muncă a tuturor copiilor sub o anumită vîrstă etc. determină intensificarea folosirii maşinilor[276)] şi înlocuirea forţei motrice a muşchilor prin abur[277)]. Pe de altă parte, pentru a cîştiga în spaţiu ceea ce se pierde în timp, are loc o lărgire cantitativă a mijloacelor de producţie folosite în comun, cum sînt cuptoarele, clădirile etc., cu alte cuvinte are loc o concentrare mai mare a mijloacelor de producţie şi, în mod corespunzător, o concentrare mai mare de muncitori. Argumentul principal pe care orice manufactură ameninţată cu introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici îl repetă cu înfrigurare îl constituie, de fapt, necesitatea unor investiţii mai mari de capital pentru a asigura întreprinderii continuarea activităţii în aceleaşi proporţii. Cît priveşte însă formele intermediare dintre manufactură şi munca la domiciliu, precum şi munca la domiciliu însăşi, ele pierd terenul de sub picioare o dată cu limitarea zilei de muncă şi a muncii copiilor. Exploatarea nelimitată a forţei de muncă ieftine constituie singura bază a capacităţii lor de concurenţă.

O condiţie esenţială a producţiei ele fabrică, mai ales din momentul în care ea este supusă reglementării zilei de muncă, o reprezintă certitudinea unui rezultat normal, adică certitudinea producerii unei anumite cantităţi de marfă sau obţinerii unui efect util scontat într-un interval de timp dat. Pauzele din cursul zilei de muncă reglementate legal mai presupun apoi întreruperea bruscă şi periodică a muncii fără prejudicierea produsului aflat în curs de fabricaţie. Bineînţeles, această certitudine a rezultatului şi posibilitatea de a întrerupe munca pot fi mai uşor realizate în ramurile de producţie pur mecanice decît acolo unde intervin procese chimice şi fizice, de pildă în olărie, albitorie, boiangerie, brutărie şi în majoritatea manufacturilor de prelucrare a metalului. Dezmăţul zilei de muncă nelimitate, al muncii de noapte şi irosirea neîngrădită a forţelor omeneşti fac în scurt timp ca orice obstacol natural să fie considerat o „barieră naturală" eternă a producţiei. Nici o otravă nu distruge atît de infailibil paraziţii cum distruge legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici asemenea „bariere naturale". Nimeni nu a făcut mai mult caz de această „imposibilitate" decît domnii din industria olăriei. În 1864 le-a fost impusă legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici; n-au trecut decît 16 luni şi orice imposibilitate a dispărut.

„Metoda perfecţionată de a prepara lutul de olărie (slip) prin presiune şi nu prin evaporare, procedeul nou de construire a cuptoarelor pentru uscarea mărfii nearse etc.", toate apărute ca urmare a legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, „sînt evenimente de cea mai mare

importanţă în arta olăriei şi constituie un progres cum încă n-a fost înregistrat în ultimii o sută de ani... Temperatura cuptoarelor a fost simţitor redusă, obţinîndu-se totodată o scădere însemnată a consumului de cărbuni şi o acţiune mai rapidă asupra mărfii“[278)].

În pofida tuturor profeţiilor, preţul de cost al mărfurilor de olărie n-a crescut; în schimb a crescut masa produselor, astfel încît exportul din cele 12 luni, din decembrie 1864 pînă în decembrie 1865, a prezentat un excedent de 138.628 l. st. peste media celor trei ani precedenţi. În industria chibriturilor trecea drept o lege naturală ca băieţii, chiar şi în timpul cît îşi înghiţeau masa de prînz, să moaie beţişoarele de lemn într-un amestec cald de fosfor ai cărui vapori otrăvitori îi loveau în faţă. O dată cu necesitatea de a economisi timp, legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici (1864) a impus o maşină de muiat („dipping machine“), ai cărei vapori nu pot ajunge pînă la muncitori[279)]. Tot astfel se susţine astăzi că în ramurile manufacturii de dantele care nu intră încă în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici orele de masă regulate sînt imposibile din cauza inegalităţii intervalelor de timp necesare uscării diferitelor materiale pentru dantele, care variază între 3 minute şi o oră sau chiar şi mai mult. La aceasta, membrii „Children's Employment Comm.“ răspund:

„Condiţiile sînt identice cu cele din imprimeriile de tapete. Cîţiva dintre principalii fabricanţi din această ramură susţineau cu aprindere că natura materialelor folosite şi diversitatea proceselor prin care ele trec n-ar permite fără mari pierderi o întrerupere bruscă a muncii pentru luarea meselor... Prin clauza a 6-a a secţiunii a 6-a din Factory Acts Extension Act[*44]“ (1864) „li s-a acordat un termen de optsprezece luni de la apariţia menţionatului Act după trecerea căruia erau obligaţi să respecte pauzele pentru odihnă prevăzute în legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici“[280)].

De îndată ce legea a trecut prin parlament, domnii fabricanţi au şi făcut descoperirea că

„neajunsurile la care ne aşteptam prin introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici nu s-au ivit. Nu constatăm nici un fel de paralizare a producţiei. În realitate producem mai mult în acelaşi interval de timp“[281)].

După cum se vede, parlamentul englez, pe care nimeni nu l-ar putea învinui de genialitate, a ajuns prin experienţă la convingerea că toate aşa-zisele obstacole naturale pe care producţia le pune în calea limitării şi reglementării zilei de muncă pot fi pur şi simplu înlăturate printr-o lege coercitivă. De aceea la introducerea legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici într-o ramură anumită se fixează un termen de 6 pînă la 18 luni în decursul căruia fabricantul trebuie să înlăture obstacolele de ordin tehnic. Mai ales pentru tehnologia modernă sînt valabile cuvintele lui Mirabeau[i)]: „Impossible? Ne me dites jamais ce bête de mot!“[*45]. Dar dacă legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici face ca elementele materiale necesare pentru transformarea producţiei manufacturiere în producţie de fabrică să se maturizeze mai rapid ca în seră, ea grăbeşte totodată, prin necesitatea unor cheltuiri de capital mai mari, ruinarea meşterilor mai mici şi concentrarea capitalului[282)].

Abstracţie făcînd de obstacolele de ordin pur tehnic care pot fi înlăturate prin mijloace tehnice, reglementarea zilei de muncă se loveşte de deprinderile dezordonate ale muncitorilor înşişi, în special acolo unde predomină plata în acord şi unde muncitorul poate compensa pierderea de vreme din cursul unei zile sau săptămîni prin muncă excesivă ulterioară sau prin muncă de noapte, metodă care pe muncitorii adulţi îi abrutizează, iar pe femei şi pe tineri îi distruge[283)]. Deşi această lipsă de regularitate în cheltuirea forţei de muncă reprezintă o reacţie spontană brutală împotriva plictiselii şi monotoniei corvezii muncii, ea rezultă totuşi într-o măsură mult mai mare din anarhia producţiei însăşi, care presupune, la rîndul ei, exploatarea neîngrădită a forţei de muncă de către capital. Pe lîngă variaţiile periodice generale ale ciclului industrial şi oscilaţiile speciale ale pieţei, în fiecare ramură de producţie mai intervin

doi factori: aşa-numitul sezon, indiferent dacă acesta se bazează pe periodicitatea anotimpurilor favorabile navigaţiei sau pe modă, şi primirea unor comenzi urgente mari care trebuie executate într-un interval de timp foarte scurt. Asemenea comenzi devin cu atît mai obişnuite, cu cît se dezvoltă mai mult căile ferate şi telegraful.

„Extinderea sistemului de căi ferate asupra ţării întregi — spune, de pildă, un fabricant din Londra — a stimulat foarte mult practica comenzilor pe termen scurt; în prezent, la fiecare 14 zile, în marile magazine din City cărora noi le livrăm marfa vin cumpărători din Glasgow, Manchester şi Edinburgh pentru cumpărături cu ridicata. În loc să cumpere din depozit, cum se obişnuia înainte, ei dau comenzi care trebuie executate imediat. În anii trecuţi puteam să lucrăm totdeauna în sezonul mort pentru cererea din sezonul următor, dar acum nimeni nu poate să prevadă ce anume se va cere mai tîrziu“[284].

În fabricile şi manufacturile care nu intră încă în prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici se cere periodic în timpul aşa-numitului sezon şi intermitent, ca urmare a comenzilor urgente, o muncă excesivă înspăimîntătoare. În sectorul extern al fabricii, al manufacturii şi al magazinului, adică în sfera muncii la domiciliu, şi aşa foarte neregulată şi cu totul dependentă în ceea ce priveşte materiile prime şi comenzile de capriciile capitalistului, care nu trebuie să ţină seama aici de nici un fel de considerente privind folosirea clădirilor, a maşinilor etc. şi care nu riscă decît pielea muncitorilor înşişi, în acest sector este sistematic pregătită o armată industrială de rezervă totdeauna disponibilă, decimată o parte din an de cea mai inumană muncă silnică şi condamnată la mizerie pentru restul anului din cauza lipsei de lucru.

„Patronii — spune „Child. Empl. Comm.“ — exploatează lipsa de regularitate devenită obicei a muncii la domiciliu pentru a prelungi munca, atunci cînd trebuie executate lucrări urgente, pînă la orele 11, 12 şi 2 noaptea şi de fapt, cum se spune curent, pînă la orice oră“, şi asta în localuri „unde duhoarea e suficientă pentru a vă doborî (the stench is enough to knock you down). Pînă la uşă veţi merge, poate, şi o veţi deschide, dar mai departe nu veţi cuteza să înaintaţi“[285]. „Sînt cam suciţi patronii noştri — declară unul dintre martori audiaţi, un cizmar —; „ei îşi închipuie că un băiat n-are nimic de suferit dacă jumătate din an munceşte pînă la istovire, iar în cealaltă jumătate este aproape silit să hoinărească“[286].

Asemenea obstacolelor de ordin tehnic, şi aceste aşa-numite „uzanţe în afaceri“ („usages which have grown with the growth of trade“) au fost şi sînt declarate de către capitaliştii interesaţi „bariere naturale“ ale producţiei, acest refren favorit al lorzilor bumbacului pe vremea cînd s-au văzut pentru prima oară ameninţaţi de legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici. Cu toate că industria lor depinde mai mult decît oricare alta de piaţa mondială şi deci de navigaţie, experienţa i-a dezminţit. De atunci orice pretins „obstacol rezultat din natura afacerilor“ trece în ochii inspectorilor de fabrici englezi drept simplă palavră[287]. Cercetările temeinice şi conştiincioase ale „Child. Empl. Comm.“ dovedesc într-adevăr că în unele ramuri industriale reglementarea zilei de muncă ar duce doar la o repartizare mai uniformă asupra întregului an a masei de muncă deja folosite[288], că această reglementare ar constitui prima frînă raţională pusă capriciilor frivole ale modei[289], capricii asasine, găunoase şi în sine neconforme cu sistemul marii industrii, că dezvoltarea navigaţiei oceanice şi a mijloacelor de comunicaţie în general a desfiinţat baza tehnică propriu-zisă a muncii sezoniere[290], că toate celelalte condiţii pretins necontrolabile sînt înlăturate prin noi construcţii, prin maşini suplimentare, prin sporirea numărului muncitorilor care lucrează concomitent[291] şi prin repercusiunea automată a tuturor acestor condiţii asupra sistemului comerţului cu ridicata[292]. Dar capitalul consimte la o asemenea transformare, lucru pe care l-a şi declarat în repetate rînduri prin gura reprezentanţilor săi, „numai sub presiunea unei legi parlamentare generale“[293] care să reglementeze prin mijloace coercitive ziua de muncă.

9. Legislaţia cu privire la reglementarea muncii in fabrici. (Clauze privitoare la ocrotirea sănătăţii şi la educaţie.) Generalizarea ei în Anglia

Legislaţia cu privire la reglementarea muncii în fabrici, această primă reacţie conştientă şi sistematică a societăţii faţă de forma spontană a procesului ei de producţie, este, după cum s-a văzut, un produs tot atît de necesar al marii industrii ca şi firul de bumbac, maşinile de filat automate şi telegraful electric. Înainte de a ne ocupa de generalizarea acestei legislaţii în Anglia, trebuie să mai menţionăm pe scurt cîteva clauze ale legii engleze cu privire la reglementarea muncii în fabrici care nu se referă la numărul orelor zilei de muncă.

Abstracţie făcînd de redactarea acestor legi, care îi uşurează capitalistului eludarea lor, clauzele privind ocrotirea sănătăţii sînt extrem de anemice, mărginindu-se de fapt la unele prescripţii cu privire la văruitul pereţilor şi la alte cîteva măsuri de curăţenie, la ventilaţie şi la protecţia împotriva maşinilor periculoase. În cartea a treia ne vom ocupa de lupta fanatică a fabricanţilor împotriva clauzei care le impune o cheltuială neînsemnată pentru protecţia picioarelor şi mîinilor ale „braţelor" lor de muncă Dogma liberului schimb, după care într-o societate cu interese antagonice cel care urmăreşte folosul său propriu contribuie la binele tuturor, îşi găseşte şi aici o confirmare strălucită. Un exemplu va fi de ajuns. Se ştie că în cursul ultimilor douăzeci de ani industria inului şi împreună cu ea aşa-zisele scutching mills (fabrici de meliţat inul) au căpătat o mare răspîndire în Irlanda. În 1864 existau acolo aproximativ 1.800 de asemenea fabrici. Periodic, toamna şi iarna, sînt luaţi de la munca agricolă mai ales adolescenţi şi femei, fiii, fiicele şi soţiile micilor arendaşi din împrejurimi, oameni care nu au avut niciodată de-a face cu maşinile, pentru a alimenta cu in meliţele acestor fabrici. Numărul şi gravitatea accidentelor care au loc cu această ocazie sînt fără precedent în istoria maşinilor. O singură scutching mill din Kildinan (lîngă Cork) a provocat din 1852 pînă în 1856 şase accidente mortale şi 60 de mutilări grave; ele ar fi putut fi toate evitate prin dispozitive de protecţie din cele mai simple, care ar fi costat doar cîţiva şilingi. Doctorul W. White, certifying surgeon al fabricilor din Downpatrick, declară într-un raport oficial din 16 decembrie 1865:

„Accidentele din fabricile de meliţat sînt înspăimîntătoare. În multe cazuri este smuls un sfert din trupul victimei. Urmările obişnuite ale accidentelor sînt moartea sau un viitor mizer de invaliditate şi de suferinţă. Sporirea numărului fabricilor în ţara noastră va înmulţi, desigur, aceste rezultate înfiorătoare. Sînt convins că printr-o supraveghere corespunzătoare a acestor fabrici de către stat pot fi evitate numeroase pierderi de vieţi şi mutilări"[294)].

Ce putea caracteriza mai bine modul de producţie capitalist decit necesitatea de a i se impune de către stat printr-o lege coercitivă cele mai elementare instalaţii igienice şi sanitare?

„Graţie legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici din 1864 s-au văruit şi curăţat în industria olăriei peste 200 de ateliere, după ce douăzeci de ani sau chiar dintotdeauna patronii se abţinuseră de la asemenea operaţii" (iată „abstinenţa" capitalului!), „în aceste ateliere unde lucrează 27.878 de muncitori, care pînă atunci, în timpul muncii lor excesive de zi şi de multe ori şi de noapte, au respirat un aer pestilenţial, de natură să transforme o muncă altminteri relativ inofensivă într-o muncă aducătoare de boli şi de moarte. Legea a determinat înmulţirea considerabilă a mijloacelor de ventilaţie"[295)].

În acelaşi timp, acest domeniu de aplicare a legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici a dovedit elocvent că, dincolo de un anumit punct, modul de producţie capitalist exclude prin însăşi esenţa sa orice ameliorare raţională. După cum am arătat în repetate rînduri, medicii englezi estimează în mod unanim că 500 de picioare[3] abia dacă reprezintă un volum minim de aer îndestulător pentru o persoană care munceşte fără întrerupere. Ei bine! Dacă, prin toate

măsurile coercitive pe care le cuprinde, legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici accelerează indirect transformarea atelierelor mai mici în fabrici, ştirbind deci indirect dreptul, de proprietate al capitaliştilor mai mici şi asigurîndu-le celor mari monopolul, impunerea pe cale legală a cubajului de aer necesar fiecărui muncitor din atelier ar expropria direct, dintr-o singură lovitură, mii de mici capitalişti. Ea ar ataca de la rădăcină modul de producţie capitalist, şi anume autovalorificarea capitalului, fie el mare sau mic, realizată prin achiziţionarea şi consumarea „liberă“ a forţei de muncă. În faţa acestor 500 de picioare^3 de aer, legislaţia cu privire la reglementarea muncii în fabrici îşi pierde suflul. Organele sanitare, comisiile de anchetă industriale, inspectorii de fabrici revin într-una asupra necesităţii celor 500 de picioare^3 şi asupra imposibilităţii de a le impune capitalului. În felul acesta, ei declară de fapt ftizia şi alte boli pulmonare ale muncitorilor drept condiţii de existenţă a capitalului[296).

Oricît de anemice par în general dispoziţiile privitoare la educaţie ale legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici, ele au proclamat învăţămîntul elementar drept condiţie obligatorie a muncii[297). Succesul lor a dovedit pentru prima oară posibilitatea îmbinării învăţămîntului şi a gimnasticii[298) cu munca manuală, deci şi a muncii manuale cu învăţămîntul şi gimnastica. În scurtă vreme, inspectorii de fabrici au constatat din depoziţiile învăţătorilor că, deşi au de două ori mai puţine ore de clasă decît copiii din şcoala de zi normală, copiii din fabrici îşi însuşesc tot atîtea cunoştinţe şi adesea chiar mai multe în comparaţie cu ceilalţi.

„Chestiunea e simplă. Cei care stau la şcoală doar o jumătate de zi sînt întotdeauna vioi şi aproape întotdeauna capabili şi dornici să înveţe. Sistemul de alternare a muncii cu şcoala face ca fiecare dintre aceste ocupaţii să constituie un repaus şi o recreare după cealaltă şi se potriveşte deci unui copil mult mai mult decît continuarea neîntreruptă a uneia dintre ele. Un băiat care stă la şcoală începînd de dimineaţă, şi încă pe căldură, nu poate în nici un caz să-l concureze pe altul care vine de la muncă sprinten şi vioi“[299).

Alte materiale pot fi găsite în discursul lui Senior la congresul de sociologie ţinut la Edinburgh în 1863. Între altele, el mai arată aici cum ziua de şcoală unilaterală, neproductivă şi prelungită a copiilor din clasele superioare şi mijlocii îngreuiază fără nici un rost munca învăţătorilor, „irosind totodată timpul, sănătatea şi energia copiilor nu numai inutil, dar absolut dăunător“[300). Cum arată amănunţit Robert Owen, sistemul de fabrică a dat naştere germenului unei educaţii a viitorului, care va îmbina pentru toţi copiii trecuţi de o anumită vîrsta munca productivă cu învăţămîntul şi cu gimnastica, nu numai ca o metodă pentru sporirea producţiei sociale, ci şi ca singura metodă pentru formarea unor oameni multilateral dezvoltaţi.

După cum am văzut, marea industrie desfiinţează din punct de vedere tehnic diviziunea manufacturieră a muncii, care anexează pe viaţă omul la o operaţie parţială, dar totodată forma capitalistă a marii industrii reproduce această diviziune a muncii în chip şi mai monstruos, în fabrica propriu-zisă prin transformarea muncitorului într-o anexă conştientă a unei maşini parţiale, în celelalte locuri de muncă în parte prin folosirea sporadică a maşinilor şi a muncii la maşini[301), în parte prin introducerea muncii femeilor şi a copiilor, precum şi a muncii necalificate ca bază nouă pentru diviziunea muncii. Contradicţia dintre diviziunea manufacturieră a muncii şi natura marii industrii se manifestă cu violenţă. Între altele, ea apare în faptul îngrozitor că mare parte din copiii folosiţi în fabricile şi în atelierele manufacturiere moderne, ferecaţi din cea mai fragedă vîrstă de cele mai simple manipulaţii, sînt exploataţi ani de zile fără a învăţa vreo muncă care să-i facă mai tîrziu utilizabili fie chiar în aceeaşi manufactură sau fabrică. În tipografiile engleze, de pildă, se practica pe vremuri trecerea ucenicilor de la munci mai uşoare la altele mai complexe, trecere care corespundea sistemului vechii manufacturi şi meseriilor. Ei parcurgeau întreaga ucenicie pînă ce deveneau

tipografi. Ştiinţa de carte era pentru toţi o condiţie pentru exercitarea meseriei. Toate acestea s-au schimbat o dată cu introducerea maşinii de imprimat. Ea este deservită de două categorii de muncitori: un muncitor adult, supraveghetor al maşinii, şi un număr de băieţi, de obicei între 11 ş 17 ani, a căror ocupaţie exclusivă constă în introducerea colii de hîrtie în maşină sau în extragerea colii imprimate. Ei fac această corvoadă, în special la Londra, 14, 15, 16 ore fără întrerupere cîteva zile pe săptămînă şi adesea cîte 36 de ore la rînd, cu numai două ore de repaus pentru masă şi somn![302] Mare parte dintre ei nu ştiu să citească şi, de regulă, sînt făpturi cu totul sălbăticite, anormale.

„Pentru a fi apţi pentru munca lor ei nu au nevoie de nici un fel de pregătire intelectuală; au puţine prilejuri pentru a-şi dezvolta dexteritatea şi încă mai puţine pentru a raţiona; salariul lor, deşi întrucîtva ridicat pentru nişte băieţi, nu creşte proporţional cu creşterea lor, iar marea lor majoritate nu are nici o perspectivă să ajungă la postul mai bine plătit şi de mai mare răspundere al supraveghetorului de maşină, pentru că la fiecare maşină revin patru băieţi şi doar un singur supraveghetor“[303].

De îndată ce au devenit prea mari pentru această muncă copilărească, adică la cel mult 17 ani, sînt concediaţi din tipografie. Ei devin recruţi ai crimei. Cîteva încercări de a li se da de lucru altundeva au eşuat din pricina ignoranţei, abrutizării si decăderii lor fizice şi intelectuale.

Ceea ce e valabil pentru diviziunea manufacturieră a muncii în cadrul atelierului rămîne valabil pentru diviziunea muncii în cadrul societăţii. Atîta timp cît meseriile şi manufactura formează baza generală a producţiei sociale, subsumarea producătorului faţă de o singură ramură de producţie, desfiinţarea multilateralităţii iniţiale a ocupaţiilor sale[304], constituie un moment necesar al dezvoltării. Pe această bază, orice ramură specială de producţie găseşte pe cale empirică forma tehnică corespunzătoare, o perfecţionează cu încetul şi o cristalizează rapid de îndată ce a fost atins un anumit grad de maturitate. Din cînd în cînd, anumite schimbări sînt provocate, în afară de noul material de muncă furnizat de către comerţ, de transformarea treptată a instrumentului de muncă. Odată găsită pe cale empirică forma lui adecvată, acest instrument se osifică şi el, lucru dovedit de trecerea lui din mîna unei generaţii în mîna alteia, adesea milenii de-a rîndul. Este un fapt caracteristic că pînă în secolul al XVIII-lea diferitele meserii se numeau mysteries (mystères)[305], în ale căror taine nu putea pătrunde decît cel iniţiat empiric şi profesional. Marea industrie a rupt vălul care ascundea oamenilor propriul lor proces social de producţie şi care făcea ca diversele ramuri ale producţiei diferenţiate spontan să constituie adevărate enigme una pentru alta şi chiar pentru cei iniţiaţi din cadrul aceleiaşi ramuri. Principiul marii industrii de a descompune orice proces de producţie luat în sine, fără a ţine seama de mîna omenească, în elementele sale componente a dat naştere ştiinţei cu totul moderne a tehnologiei. Formele pestriţe, aparent disparate şi osificate, ale procesului social de producţie s-au transformat în aplicaţii conştiente şi metodice ale ştiinţelor naturii, aplicaţii clasificate sistematic corespunzător scopului util urmărit. Tot aşa tehnologia a descoperit cele cîteva forme mari fundamentale ale mişcării în cadrul cărora are loc în mod necesar, în pofida diversităţii instrumentelor folosite, orice activitate productivă a corpului omenesc, aşa cum în mecanică chiar şi în cele mai complicate mecanisme descifrăm continua repetare a forţelor mecanice elementare. Industria modernă nu consideră şi nu tratează niciodată forma existentă a unui proces de producţie ca ceva definitiv. De aceea baza ei tehnică este revoluţionară, pe cînd cea a tuturor modurilor de producţie anterioare era în esenţă conservatoare[306]. Cu ajutorul maşinilor, al proceselor chimice şi a altor metode ea transformă neîncetat, o dată cu baza tehnică a producţiei, funcţiile muncitorilor şi combinaţiile sociale ale procesului de muncă. Prin aceasta ea revoluţionează de asemenea neîncetat diviziunea muncii din cadrul societăţii şi aruncă în permanenţă mase de capital şi mase de muncitori dintr-o ramură de producţie într-alta. De aceea natura marii industrii presupune schimbarea felului de muncă, fluiditatea funcţiei, mobilitatea multilaterală a muncitorului. Pe

de altă parte, în forma ei capitalistă, ea reproduce vechea diviziune a muncii cu particularităţile ei osificate. S-a văzut cum această contradicţie absolută desfiinţează toată liniştea, stabilitatea şi siguranţa din viaţa muncitorului, ameninţînd permanent să-i smulgă din mînă, o dată cu mijlocul de muncă, şi mijlocul de trai[307)] şi să-l facă inutil împreună cu funcţia sa parţială. S-a văzut cum această contradicţie îşi găseşte o expresie feroce în jertfirea neîncetată a clasei muncitoare, în irosirea nesăbuită a forţei de muncă şi în pustiirile provocate de anarhia socială. Aceasta este latura negativă. Dar dacă schimbarea felului de muncă îşi croieşte drum acum doar ca o inexorabilă lege naturală şi cu efectele distrugătoare ale unei legi naturale care acţionează orbeşte şi care întîlneşte pretutindeni obstacole[308)], marea industrie, prin înseşi catastrofele ei, impune ca o problemă de viaţă şi de moarte necesitatea de a recunoaşte alternarea felului de muncă şi, prin urmare, pregătirea cît mai multilaterală a muncitorului ca o lege socială generală a producţiei şi de a adapta relaţiile realizării normale a acestei legi. Ea impune ca o problemă de viaţă şi de moarte necesitatea de a înlocui monstruozitatea unei populaţii muncitoreşti disponibile, nenorocite şi ţinute în rezervă pentru nevoile schimbătoare de exploatare ale capitalului cu pregătirea absolută a omului pentru nevoile schimbătoare ale muncii; de a înlocui individul parţial, simplu purtător al unei funcţii sociale parţiale, cu individul dezvoltat în toate privinţele, pentru care diferitele funcţii sociale sînt feluri de activitate care alternează. Un fenomen al acestui proces de transformare, fenomen care s-a dezvoltat spontan pe baza marii industrii, îl constituie şcolile politehnice şi agronomice, alt fenomen îl constituie „les écoles d'enseignement professionnel“[*47], unde copiii de muncitori capătă unele cunoştinţe de tehnologie şi de mînuire practică a diferitelor unelte de producţie. Dacă legislaţia cu privire la reglementarea muncii în fabrici, prima concesie smulsă cu mare greutate capitalului, îmbină cu munca de fabrică doar învăţămîntul elementar, inevitabila cucerire a puterii politice de către clasa muncitoare va cuceri fără nici o îndoială şi pentru învăţămîntul tehnologic, teoretic şi practic locul cuvenit în şcolile muncitoreşti. De asemenea nu încape îndoială că forma capitalistă a producţiei şi relaţiile economice ale muncitorilor corespunzătoare acestei forme se află în cea mai flagrantă contradicţie cu aceşti fermenţi de transformare şi cu ţinta lor, desfiinţarea vechii diviziuni a muncii. Dezvoltarea contradicţiilor unei forme istorice de producţie constituie totuşi singura cale istorică pentru desfiinţarea ei şi crearea uneia noi. „Ne sutor ultra crepidam!“[153], acest nec plus ultra[*48] al înţelepciunii meşteşugăreşti a devenit o formidabilă inepţie din clipa în care ceasornicarul Watt a inventat maşina cu abur, bărbierul Arkwright maşina de tricotat cu urzeală, iar bijutierul Fulton[i)] vaporul[309)].

În măsura în care legislaţia menţionată mai sus reglementează munca în fabrici, manufacturi etc., această reglementare apare la început doar ca o imixtiune în drepturile de exploatare ale capitalului. În schimb, orice reglementare a aşa-numitei munci la domiciliu[310)] constituie de la bun început o intervenţie directă în patria potestas, adică, în termeni moderni, în autoritatea părintească, o măsură în faţa căreia delicatul parlament englez a afişat multă vreme o atitudine de ezitare. Evidenţa faptelor a impus însă ca în cele din urmă să se recunoască că, o dată cu baza economică a vechii familii şi cu corespunzătoarea muncă în familie, marea industrie desfiinţează şi vechile relaţii familiale. Trebuia proclamat dreptul copiilor.

„Din nefericire — se spune in raportul final al lui „Child. Empl. Comm.“ din 1866 —, din totalitatea depoziţiilor, reiese că copiii de ambele sexe trebuie ocrotiţi în primul rînd împotriva părinţilor lor“. Sistemul exploatării nelimitate a muncii copiilor în general şi a muncii la domiciliu în special este „menţinut prin aceea că părinţii exercită asupra tinerelor şi firavelor vlăstare o autoritate arbitrară şi funestă, fără frîu şi fără control... Părinţii nu trebuie să aibă puterea absolută de a-şi transforma copiii în simple maşini pentru a obţine cutare sau cutare salariu săptămînal... Copiii şi adolescenţii au drept la ocrotirea legii împotriva abuzului puterii

părinteşti, care le macină pretimpuriu forţa fizică şi îi degradează din punct de vedere moral şi intelectual“[311)].

Dar nu abuzul de putere părintească a dat naştere exploatării directe sau indirecte de către capital a braţelor de muncă nevîrstnice, ci, invers, modul de exploatare capitalist a transformat în abuz puterea părintească, desfiinţînd baza economică care îi corespundea. Dar, oricît de îngrozitoare şi de respingătoare ar apărea desfiinţarea vechii familii în cadrul sistemului capitalist, totuşi marea industrie, atribuind un rol hotărîtor, în afara gospodăriei, femeilor, adolescenţilor şi copiilor de ambele sexe în procesul social de producţie organizat, creează totodată noua bază economică pentru o formă superioară a familiei şi a relaţiilor dintre sexe. Bineînţeles ar fi absurd să considerăm drept absolută forma german-creştină a familiei, sau forma antică romană, sau cea antică, elenă, sau cea orientală, care de altfel formează împreună o linie unică de dezvoltare istorică. E limpede de asemenea că, în împrejurări corespunzătoare, componenţa personalului muncitoresc combinat din indivizi de ambele sexe şi de cele mai diferite vîrste — deşi, în forma sa capitalistă, spontană şi brutală, în care muncitorul există pentru procesul de producţie şi nu procesul de producţie pentru muncitor, ea constituie un izvor infect de vicii şi de sclavie — trebuie să se transforme, dimpotrivă, într-un izvor de dezvoltare umană[312)].

Necesitatea de a generaliza legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici prin transformarea ei dintr-o lege excepţională pentru filaturi şi ţesătorii, aceste prime creaţii ale producţiei mecanizate, într-o lege a întregii producţii sociale a luat naştere, precum am văzut, din evoluţia istorică a marii industrii, pe fondul căreia forma tradiţională a manufacturii, a meseriilor şi a muncii la domiciliu este cu desăvîrşire revoluţionată. Manufactura se transformă întotdeauna în fabrică, iar meseriile în manufactură; pe de altă parte, sfera meseriilor şi aceea a muncii la domiciliu devin într-un timp uimitor de scurt adevărate lăcaşuri ale mizeriei, în care se dezlănţuie cele mai aberante monstruozităţi ale exploatării capitaliste. În cele din urmă, decisive sînt două împrejurări: în primul rînd, experienţa repetată arată că, fiind supus controlului de către stat numai în cîteva puncte ale periferiei sociale, capitalul îşi compensează pierderile cu atît mai nesăţios în celelalte puncte[313)] şi, în al doilea rînd, ţipetele capitaliştilor înşişi, care cer egalitatea condiţiilor de concurenţă, adică restricţii egale în ceea ce priveşte exploatarea muncii[314)]. Să ascultăm două asemenea lamentări. D-nii W. Cooksley (fabricanţi de cuie, lanţuri etc. la Bristol) introduseseră de bunăvoie în întreprinderea lor reglementarea zilei de muncă.

„Întrucît vechiul sistem, nereglementat, dăinuie în întreprinderile învecinate, ei riscă să fie puşi în situaţia neplăcută de a-şi vedea muncitorii adolescenţi ademeniţi (enticed) să muncească în altă parte după ora 6 seara. «Faptul acesta — spun ei bineînţeles — ne nedreptăţeşte şi constituie o pierdere pentru noi, deoarece băieţii îşi epuizează astfel o parte din energia al cărei uz deplin trebuie să ne revină nouă»“[315)].

D-l J. Simpson (Paper-Box Bag maker[*50], London) declară în faţa membrilor lui “Children Empl. Comm.“:

„El este gata să semneze orice petiţie pentru introducerea legilor cu privire la reglementarea muncii în fabrici. După închiderea atelierului său, noaptea, niciodată nu-i dă pace gîndul (he always felt restless at night) că alţii îi pun pe muncitori să lucreze mai mult şi îi iau comenzile de sub nas“[316)]. „Li s-ar face o nedreptate patronilor mai mari — spune „Child. Empl. Comm.“ în concluzie — supunînd reglementării fabricile lor, în timp ce în aceeaşi ramură întreprinderile mici nu cunosc vreo îngrădire legală a timpului de muncă. Pe lîngă nedreptatea unor condiţii de concurenţă inegale rezultată din faptul că atelierele mici sînt exceptate de la reglementarea orelor de muncă, fabricanţii mai mari ar avea şi celălalt dezavantaj, şi anume canalizarea ofertei de braţe de muncă ale adolescentelor şi femeilor spre atelierele care nu

intră în prevederile legii. În sfîrşit acest fapt ar constitui un imbold pentru înmulţirea atelierelor mai mici, care sînt, aproape fără excepţie, cele mai puţin favorabile pentru sănătatea, confortul, educaţia şi îmbunătăţirea generală a stării poporului“[317)].

În raportul său final, „Children's Exployment Commission“ face propunerea de a se extinde prevederile legii cu privire la reglementarea muncii în fabrici asupra unui număr de peste 1.400.000 de copii, adolescenţi şi femei, din care aproximativ jumătate lucrează în întreprinderile mici şi la domiciliu[318)].

„Dacă parlamentul ar accepta integral propunerea noastră — spune comisia —, o asemenea legislaţie ar exercita fără îndoială cea mai binefăcătoare influenţă nu numai asupra minorilor şi a celor debili, de care se ocupă în primul rînd, dar şi asupra numărului mult mai mare de muncitori adulţi care ar intra in prevederile ei direct“ (femei) „şi indirect“ (bărbaţi). „O asemenea legislaţie le-ar impune ore de muncă regulate şi reduse; ar cheltui raţional şi ar spori fondul de forţă fizică de care depinde atît de mult bunăstarea lor proprie şi bunăstarea ţării; ar feri generaţia tînără de eforturi excesive la o vîrsta fragedă, eforturi care îi subminează organismul şi duc la distrugerea prematură a acestuia; în sfîrşit, ea ar oferi copiilor, cel puţin pînă la vîrsta de 13 ani, posibilitatea de a frecventa şcoala elementară, curmînd astfel ignoranţa inimaginabilă atît de fidel descrisă în rapoartele comisiei, ignoranţă care nu poate fi privită decît cu cea mai mare durere şi cu sentimentul profund al înjosirii naţionale“[319)].

În mesajul tronului rostit la 5 februarie 1867, guvernul conservator a anunţat că a formulat în „bill“-uri propunerile[319a)] comisiei pentru cercetarea muncii în fabrici. În acest scop avusese nevoie de un nou experimentum in corpore vili de douăzeci de ani. Încă în 1840 fusese instituită o comisie parlamentară pentru anchetarea muncii copiilor. Raportul din 1842 al comisiei a dezvăluit, potrivit cuvintelor lui N. W. Senior,

„cel mai cumplit tablou al lăcomiei, egoismului şi cruzimii capitaliştilor şi părinţilor, cel mai cumplit tablou al mizeriei, degradării şi distrugerii copiilor şi adolescenţilor care s-a înfăţişat vreodată ochiului omenesc... S-ar putea crede că raportul descrie grozăviile unei epoci trecute. Din păcate, există rapoarte din care rezultă că aceste grozăvii dăinuie, cu nimic atenuate, şi acum. Într-o broşură publicată de Hardwicke acum doi ani se declară că abuzurile incriminate în 1842 sînt şi astăzi“ (1863) „în floare... Acest raport“ (din 1842) „a stat nebăgat în seamă timp de douăzeci de ani, timp în care li s-a îngăduit copiilor crescuţi fără cea mai mică idee despre ceea ce numim morală, ca şi despre instrucţie şcolară, religie sau dragoste firească de familie, să devină părinţii actualei generaţii“[320)].

Între timp însă condiţiile sociale s-au schimbat. Parlamentul n-a îndrăznit să respingă recomandările comisiei din 1863, aşa cum le respinsese odinioară pe cele din 1842. Încă în 1864, cînd comisia nu publicase decît o parte din rapoartele ei, legile în vigoare în industria textilă au fost extinse asupra următoarelor industrii: industria produselor din argilă (inclusiv olăria), fabricarea tapetelor, a chibriturilor, a cartuşelor şi a amorselor, precum şi tunsul catifelei. În mesajul tronului din 5 februarie 1867, guvernul tory de atunci anunţa alte proiecte de lege, elaborate pe baza propunerilor conclusive ale comisei, care între timp, în 1866, îşi încheiase lucrările.

La 15 august 1867 a fost sancţionat de rege Factory Acts Extension Act, iar la 21 august Workshops' Regulation Act; prima dintre aceste două legi reglementează munca în ramurile mari ale industriei, iar cealaltă în cele mici.

Factory Acts Extension Act reglementează munca la furnale, în uzinele siderurgice, în turnătorii, în uzinele constructoare de maşini, în atelierele metalurgice, în fabricile de gutapercă, hîrtie, sticlă, tutun, apoi în tipografii şi legătorii şi în genere în toate atelierele

industriale de acest gen unde lucrează simultan 50 sau mai multe persoane cel puţin 100 de zile pe an.

Pentru a da cititorului o idee despre sfera de acţiune a acestei legi, redăm aici cîteva din definiţiile pe care le cuprinde:

„*Meserie* înseamnă“ (în această lege): „orice muncă manuală practicată ca profesiune sau ca îndeletnicire în vederea confecţionării, transformării, ornamentării, reparării sau finisării unui articol sau a unei părţi dintr-un articol destinat vînzării“.

„*Atelier* înseamnă: orice încăpere sau loc, acoperit sau sub cerul liber, unde se exercită o «meserie» de către un copil, un adolescent sau o femeie şi în care persoana care dă de lucru acestor copii, adolescenţi sau femei are acces şi drept de control“.

„*Ocupat* înseamnă: practicarea unei «meserii», cu sau fără salariu, sub conducerea unui meşter sau a unuia dintre părinţi, după cum se specifică mai jos“.

„*Părinţi* înseamnă: tatăl, mama, tutorele sau orice altă persoană care exercită tutela sau controlul asupra unui... copil sau adolescent“.

Articolul 7, care prevede sancţiuni în cazul folosirii copiilor, adolescenţilor şi femeilor contrar dispoziţiilor acestei legi, amendează nu numai pe proprietarul atelierului, fie el sau nu unul dintre părinţi, dar şi pe

„părinţi sau alte persoane care au sub ocrotire copilul, adolescentul sau femeia ori trag un folos direct din munca acestora“.

Factory Acts Extension Act, în prevederile căruia intră marile întreprinderi, este mai puţin avansat în comparaţie cu legea cu privire la reglementarea muncii în fabrici, datorită unei serii de excepţii meschine şi de compromisuri laşe cu capitaliştii.

Workshops' Regulation Act, lamentabil în toate detaliile sale, a rămas literă moartă în mîna autorităţilor orăşeneşti şi locale însărcinate cu punerea lui în aplicare. Atunci cînd, în 1871, parlamentul le-a retras această împuternicire, trecînd-o asupra inspectorilor de fabrici, al căror domeniu de activitate a fost astfel mărit dintr-o dată cu mai bine de 100.000 de ateliere şi 300 de cărămidarii, personalul inspectoratului, şi înainte mult prea redus, a fost mărit cu generozitate în total cu opt asistenţi[321)].

Ceea ce caracterizează deci această legislaţie engleză din 1867 este, pe de o parte, faptul că parlamentul claselor dominante s-a văzut nevoit să adopte în principiu măsuri atît de drastice şi de cuprinzătoare împotriva abuzurilor exploatării capitaliste, iar pe de altă parte inconsecvenţa, aversiunea şi mala fides cu care le-a aplicat.

Comisia din 1862 a propus şi o nouă reglementare a muncii în industria minieră, care se deosebeşte de toate celelalte industrii prin aceea că aici interesele proprietarilor funciari şi cele ale capitaliştilor industriali merg mînă în mînă. Antagonismul dintre aceste două interese favorizase legislaţia cu privire la reglementarea muncii în fabrici; absenţa acestui antagonism este suficientă pentru a explica tărăgănarea şi şicanele pe care le-a întîmpinat legislaţia cu privire la reglementarea muncii în mine.

Comisia din 1840 făcuse dezvăluiri atît de groaznice şi de revoltătoare şi provocase un scandal atît de mare sub ochii întregii Europe, încît parlamentul a fost nevoit să-şi salveze conştiinţa prin Mining Act-ul din 1842, prin care s-a mărginit să interzică munca în subteran pentru femei şi copiii sub 10 ani.

Apoi, în 1860, a venit Mines' Inspection Act[*55], care prevedea inspectarea minelor de către funcţionari publici numiţi special în acest scop şi interdicţia de a angaja băieţi între 10 şi 12 ani dacă nu posedă un certificat de şcolaritate sau dacă nu frecventează şcoala un număr

anumit de ore. Această lege a rămas în întregime literă moartă, din cauza numărului ridicol de mic al inspectorilor numiţi, din cauza împuternicirilor lor reduse şi din alte cauze care vor reieşi mai clar în cursul expunerii.

Una dintre cele mai recente Cărţi Albastre[154] cu privire la mine este „Report from the Select Committee on Mines, together with... Evidence, 23 July 1866". Este opera unei comisii formate din membri ai Camerei comunelor, împuternicită să citeze şi să audieze martori, un volum gros in-folio, în care „Report"-ul propriu-zis nu cuprinde decît cinci rînduri cu următorul conţinut: comisia nu poate spune nimic; trebuie să fie audiat un număr şi mai mare de martori!

Felul în care au fost audiaţi martorii aminteşte de cross examinations[*56] în faţa instanţelor judecătoreşti engleze, unde avocatul încearcă să descumpănească martorul şi să-i răstălmăcească cuvintele prin întrebări meşteşugite, insolente şi derutante. Avocaţii sînt aici înşişi anchetatorii parlamentari, printre care proprietari şi exploatatori de mine; martorii sînt muncitori mineri, majoritatea din minele de cărbuni. Întreaga farsă e prea caracteristică mentalităţii capitaliste pentru a nu reda aici cîteva extrase. Pentru a înlesni o privire de ansamblu, am trecut rezultatele anchetei etc. pe rubrici. Reamintesc că în Cărţile Albastre engleze întrebările şi răspunsurile obligatorii sînt numerotate şi că martorii ale căror depoziţii le citez aici sînt muncitori din minele de cărbune.

1. Folosirea în mine a băieţilor de la 10 ani în sus. Munca împreună cu drumul spre mină şi de la mină acasă durează de regulă 14 pînă la 15 ore, în unele cazuri excepţionale mai mult, anume de la 3, 4, 5 dimineaţa pînă la 4 şi 5 seara (nr. 6, 452, 83). Muncitorii adulţi lucrează în două schimburi cîte 8 ore; din motive de economie, pentru băieţi nu există asemenea schimburi (nr. 80, 203, 204). Copiii mai mici sînt folosiţi în special pentru deschiderea şi închiderea uşilor de la instalaţiile de aerisire din diferitele secţii ale minei, iar cei mai mari fac o muncă mai grea, transportă cărbune etc. (nr. 122, 739, 740). În subteran, ziua de muncă prelungită se menţine pînă la vîrsta de 18 sau 22 de ani, cînd are loc trecere la munca de mină propriu-zisă (nr. 161). Copiii şi adolescenţii muncesc astăzi mai greu decît în orice altă perioadă anterioară (nr. 1 663—1 667). Minerii cer aproape unanim o lege parlamentară care să interzică munca în mine pînă la vîrsta de 14 ani. Şi acum Hussey Vivian (el însuşi exploatator de mine) întreabă:

„Nu depinde oare această revendicare de sărăcia mai mare sau mai mică a părinţilor?" — Iar Mr. Bruce: „Nu este inuman ca acolo unde tatăl a murit sau este mutilat etc. familia să fie lipsită de această sursă de venit? Şi trebuie doar să existe o regulă generală. Vreţi interzicerea muncii în subteran a copiilor sub 14 ani în toate cazurile?" Răspuns: „În toate cazurile" (nr. 107—110). Vivian: „Dacă s-ar interzice copiilor sub 14 ani să muncească în mine, oare părinţii nu şi-ar trimite copiii în fabrici etc.? — De regulă, nu" (nr. 174). Un muncitor: „Deschisul şi închisul uşilor pare a fi ceva uşor. De fapt este o muncă foarte anevoioasă. Abstracţie făcînd de curentul în care stă în permanenţă, băiatul este închis aidoma ca într-o celulă întunecoasă de închisoare". Burghezul Vivian: „Băiatul n-ar putea oare citi în timp ce îşi face serviciul la uşă dacă are lumină? — Ar trebui mai întîi să-şi cumpere lumînări. Şi apoi nici nu i s-ar permite. El e pus acolo pentru a-şi vedea de treabă, pentru a-şi face datoria. N-am văzut niciodată un băiat citind în mină" (nr. 139, 141—160).

2. Educaţia. Minerii cer o lege care să prevadă învăţămîntul obligatoriu pentru copii, ca în fabrici. Ei declară cu totul iluzorie dispoziţia legii din 1860 potrivit căreia se cere un certificat de şcolaritate pentru folosirea băieţilor între 10 şi 12 ani. Aici interogatoriul „meticulos" luat de judecătorii de instrucţie capitalişti devine de-a dreptul caraghios.

(nr. 115.) „Legea este mai necesară împotriva patronilor sau împotriva părinţilor? — Împotriva amîndurora" (nr. 116). „Mai mult împotriva unora decît împotriva celorlalţi? —

Cum să răspund la această întrebare?“ (nr. 137). „Se observă oare la patroni vreo dorinţă de a adapta orele de muncă învăţămîntului? — Niciodată“ (nr. 211). „Dar mai tîrziu îşi completează minerii educaţia? — De obicei ei se depravează; capătă deprinderi urîte; se dedau băuturii, jocurilor de noroc ş.a. şi decad cu totul“ (nr. 454). „De ce n-ar fi trimişi copiii la şcolile serale? — În majoritatea districtelor carbonifere nu există asemenea şcoli. Dar, mai ales, din cauza muncii îndelungate şi excesive copiii sînt atît de extenuaţi, încît li se închid ochii de oboseală“. „Prin urmare — conchide burghezul — sînteţi împotriva învăţămîntului? — Nicidecum, dar etc.“ (nr. 443). „Nu sînt oare proprietarii de mine etc. obligaţi prin legea din 1860 să ceară certificate de şcolaritate atunci cînd folosesc copii între 10 şi 12 ani? — Legea îi obligă, dar patronii nu se conformează“ (nr. 444). „După părerea voastră, această dispoziţie a legii nu este aplicată întotdeauna? — Ea nu este aplicată de loc“ (nr. 717). „Vădesc muncitorii mineri mult interes pentru problema educaţiei? — Marea lor majoritate“ (nr. 718). „Le stă la inimă aplicarea legii? — Marii lor majorităţi“ (nr. 720). „Atunci de ce nu impun aplicarea ei? — Mulţi muncitori ar dori să refuze primirea băieţilor fără certificate, dar cel care ar face-o ar fi un om înfierat (a marked man)“ (nr. 721). „Înfierat de cine? — De patronul său“ (nr. 722). „Nu cumva credeţi că patronii ar persecuta pe cineva pentru respectarea legii? — Ba cred că ar face-o“ (nr. 723). „De ce nu se opun muncitorii să primească asemenea băieţi? — Nu depinde de ei“ (nr. 1634). „Cereţi intervenţia parlamentului? — Dacă e să se facă ceva pentru educaţia copiilor de mineri, acest lucru trebuie impus prin lege“ (nr. 1 636). „Se referă aceasta la toţi copiii de muncitori din Marea Britanie sau numai la copiii de mineri? — Mă aflu aici pentru a vorbi în numele minerilor“ (nr. 1 638). „De ce faceţi distincţie între copiii de mineri şi ceilalţi copii? — Fiindcă constituie o excepţie de la regulă“ (nr. 1 639). „Din ce punct de vedere? — Fizic“ (nr. 1 640). „De ce pentru ei învăţămîntul ar fi mai preţios decît pentru copiii altor categorii? — Nu spun că ar fi mai preţios, dar din cauza muncii excesive în mine ei au şanse mai puţine de a primi educaţie în şcolile de zi şi în şcolile duminicale“ (nr. 1 644), „Nu-i aşa că asemenea probleme nu pot fi tratate în mod absolut?“ (nr. 1 646). „Există destule şcoli în districte? — Nu“ (nr. 1 647). „Dacă statul ar cere ca fiecare copil să fie trimis la şcoală, unde am găsi atîtea şcoli pentru toţi copiii? — Cred că, în momentul în care împrejurările ar cere acest lucru, şcolile ar apărea de la sine“. „Marea majoritate nu numai a copiilor, dar şi a minerilor adulţi nu ştiu nici să scrie, nici să citească“ (nr. 705, 726).

3. Munca femeilor. Ce-i drept, începînd din 1842, muncitoarele nu mai sînt folosite în subteran; în schimb, la suprafaţă ele lucrează la încărcatul cărbunelui etc., la trasul cărucioarelor pînă la canale sau la vagoanele de cale ferată, la sortarea cărbunelui etc. Folosirea femeilor a sporit mult în ultimii 3—4 ani (nr. 1 727). Este vorba în special de soţii, fiice şi văduve de mineri între 12 şi 50 sau 60 de ani (nr. 645, 1 779, 1 781).

(nr. 648.) „Ce părere au minerii despre folosirea femeilor la munca în mine? — Toţi o condamnă“ (nr. 649). „Din ce cauză? — O consideră înjositoare pentru sexul feminin... Femeile poartă un fel de îmbrăcăminte bărbătească. În multe cazuri dispare orice pudoare. Unele femei fumează. Munca e tot atît de murdară ca şi cea din mine. Între muncitoare sînt multe femei măritate, care nu-şi pot îndeplini îndatoririle casnice“ (nr. 651 şi urm., 701) (nr. 709). „Pot văduvele să găsească în altă parte o ocupaţie atît de avantajoasă (8—10 şilingi pe săptămînă)? — Nu pot să spun nimic în această privinţă“ (nr. 710). „Şi totuşi“ (inimă de piatră!) „sînteţi hotărîţi să le lipsiţi de această posibilitate de a-şi asigura existenţa? — Desigur“ (nr. 1 715). „Cum se explică această atitudine? — Noi, minerii, respectăm prea mult femeile pentru a le vedea condamnate la munca în mine... Munca aceasta este în cea mai mare parte foarte grea. Multe dintre fete ridică pînă la 10 tone pe zi“ (nr. 1 732). „Credeţi că muncitoarele care lucrează în mine sînt mai imorale decît cele care lucrează în fabrici? — În mine proporţia celor depravate e mai mare decît în fabrici“ (nr. 1 733). „Dar nu sînteţi

mulţumiţi nici cu moralitatea care domneşte în fabrici? — Nu“ (nr. 1 734). „Vreţi, poate, să interziceţi munca femeilor şi în fabrici? — Nu, nu vreau acest lucru“ (nr. 1 735). „De ce nu? — Munca în fabrici e mai onorabilă şi mai potrivită pentru femei“ (nr. 1 736). „Totuşi, ea dăunează moralităţii lor, nu? — Nu, nici pe departe atît cît munca în mină. De altfel vorbesc din motive nu numai de ordin moral, ci şi de ordin fizic şi social. Degradarea socială a fetelor este îngrozitoare, extremă. Atunci cînd aceste fete devin soţii de mineri, bărbaţii suferă foarte mult din pricina acestei degradări; ea îi alungă de acasă şi îi împinge la beţie“ (nr. 1 737). „N-ar fi acest lucru valabil şi pentru femeile care lucrează în întreprinderile siderurgice? — Nu pot vorbi despre alte ramuri industriale“ (nr. 1 740). „Dar ce deosebire există între femeile care lucrează în întreprinderile siderurgice şi cele care lucrează in mine? — Nu m-am ocupat de această problemă“ (nr. 1 741). „Puteţi descoperi vreo deosebire între aceste două categorii? — Nu ştiu nimic despre o asemenea deosebire, dar prin vizite făcute din casă în casă am ajuns să cunosc situaţia deplorabilă din districtul nostru“ (nr. 1 750). „Nu v-ar plăcea oare foarte mult să desfiinţaţi munca femeilor oriunde această muncă are efecte degradante? — Da... cele mai bune sentimente ale copiilor trebuie să provină din educaţia mamelor“ (nr. 1 751). „Dar acest lucru este valabil şi pentru femeile care muncesc în agricultură, nu? — Munca agricolă nu durează decît două anotimpuri, în timp ce la noi femeile lucrează în toate cele patru anotimpuri, uneori ziua şi noaptea, ude pînă la piele, cu organismul slăbit şi cu sănătatea zdruncinată“ (nr. 1 753). „Nu aţi studiat problema“ (muncii femeilor) „sub aspectul ei general? — Am privit în jurul meu şi pot să spun că n-am găsit nicăieri ceva asemănător cu munca femeilor din minele de cărbuni [nr. 1 793, 1 794, 1 808]. E o muncă pentru bărbaţi, şi încă pentru bărbaţi puternici. Cei mai buni dintre muncitorii mineri care caută să se ridice şi să se umanizeze, în loc să găsească un sprijin în femei, mai degrabă sînt traşi la fund de către ele“.

După ce burghezii au mai pus o serie întreagă de întrebări de tot felul, în cele din urmă se dezvăluie misterul care stă la baza „compasiunii“ lor pentru văduve, familii sărace etc.:

„Proprietarul minei însărcinează pe anumiţi gentlemeni cu supravegherea şi aceştia caută, pentru a-i intra în graţii, să facă economii cît mai mari; astfel tinerele muncitoare primesc 1 şiling pînă la 1 şiling şi 6 pence pe zi acolo ande un bărbat ar primi 2 şilingi şi 6 pence“ (nr. 1 816).

4. Comisiile de juraţi pentru anchetarea accidentelor mortale.

(nr. 360.) „În legătură cu anchetele în cazuri de coroner's inquests[*57] în districtele voastre, sînt oare mulţumiţi muncitorii cu procedura judiciară? — Nu, nu sînt mulţumiţi“ (nr. 361—375). „De ce? — Mai ales fiindcă din comisiile de juraţi fac parte oameni care habar n-au de mină. Muncitorii nu sînt admişi decît ca martori. În general din comisii fac parte băcani din împrejurimi, aflaţi sub influenţa clienţilor lor, proprietarii de mine, şi incapabili să înţeleagă măcar termenii tehnici folosiţi de martori. Cerem ca o parte din comisie să fie alcătuită din mineri. În general, verdictele comisiilor sînt în contradicţie cu depoziţiile martorilor“ (nr. 378). „Aceste comisii nu trebuie oare să fie imparţiale? — Ba da“ (nr. 379). „Muncitorii ar fi imparţiali? — Nu văd nici un motiv pentru care n-ar fi. Ei sînt în cunoştinţă de cauză“ (nr. 380). „Dar n-ar avea ei tendinţa să pronunţe în interesul muncitorilor verdicte nejustificat de aspre? — Nu, nu cred“.

5. Măsuri şi greutăţi false etc. Muncitorii cer plată săptămînală în locul celei chenzinale, măsurarea cărbunelui după greutate şi nu după volumul găleţilor, măsuri împotriva folosirii greutăţilor false etc.

(nr. 1 071.) „Atunci cînd găleţile sînt mărite în mod fraudulos, omul poate să părăsească mina cu un preaviz de 14 zile, nu? — Dar dacă merge în altă parte găseşte aceeaşi situaţie“ (nr. 1 072). „Dar el poate să părăsească locul unde se comite această incorectitudine, nu-i aşa? —

Această incorectitudine domneşte peste tot“ (nr. 1 073). „Dar muncitorul poate să părăsească oricînd locul său de muncă după un preaviz de 14 zile? — Da“.

Atîta tot!

6. Inspecţia minelor. Muncitorii suferă nu numai de pe urma accidentelor provocate de explozia gazelor.

(nr. 234 şi urm.) „Avem a ne plînge în aceeaşi măsură şi de ventilaţia proastă din minele de cărbune, unde oamenii abia mai pot respira; ei devin astfel incapabili pentru orice fel de muncă. În sectorul unde lucrez eu, aerul infect a îmbolnăvit chiar în momentul de faţă o serie întreagă de oameni pentru săptămîni de zile. Galeriile principale sînt în general destul de bine aerisite, dar tocmai locurile unde muncim nu. Dacă un muncitor se plînge inspectorului din cauza ventilaţiei, el e concediat şi rămîne un om «stigmatizat», care nu mai găseşte de lucru nici în altă parte. «Mining inspecting Act» din 1860 nu-i altceva decît un petic de hîrtie. Inspectorul — numărul inspectorilor se dovedeşte a fi cu mult prea mic — face o vizită formală, poate la şapte ani o dată. Inspectorul nostru este un om de şaptezeci de ani, cu totul incapabil, care inspectează mai mult de 130 de mine de cărbune. Pe lîngă un număr mai mare de inspectori avem nevoie de subinspectori“ (nr. 280). „Guvernul ar trebui atunci să ţină o armată de inspectori care să poată face singuri tot ce cereţi voi fără să mai ia informaţii de la muncitori? — Lucrul acesta e imposibil, dar inspectorii trebuie să vină chiar în mine pentru a-şi culege informaţiile“ (nr. 285). „Nu credeţi că în acest fel răspunderea (!) pentru ventilaţie etc. ar fi luată proprietarului de mine şi trecută asupra funcţionarilor însărcinaţi de guvern? — Nicidecum; menirea lor trebuie să fie de a veghea la respectarea legilor existente“ (nr. 294). „Cînd vorbiţi de subinspectori, vă referiţi la oameni cu un salariu mai mic decît inspectorii actuali şi de o categorie inferioară? — Nu-i doresc în nici un caz inferiori dacă îi puteţi avea mai buni“ (nr. 295). „Vreţi inspectori mi mulţi sau vreţi oameni cu funcţii inferioare celei de inspectori? — Avem nevoi de oameni care să umble prin mine, oameni care nu se tem pentru pielea lor“ (nr. 297). „Dacă dorinţa voastră de a se numi inspectori mai puţin competenţi ar fi satisfăcută, lipsa lor de iscusinţă nu ar prezenta anumite pericole etc.? — Nu; este treaba guvernului să angajeze oameni potriviţi“.

Acest mod de interogare i s-a părut în cele din urmă absurd pînă şi preşedintelui comisiei de anchetă.

„Cereţi, prin urmare — a intervenit el —, oameni cu experienţă care să cerceteze ei înşişi minele şi să raporteze inspectorului, care n-are decît să facă apoi uz de cunoştinţele sale superioare“ (nr. 531). „Introducerea ventilaţiei în toate aceste mine vechi nu ar cere oare cheltuieli mari? — Da, cheltuielile poate vor creşte, dar în schimb va fi ocrotită viaţă oamenilor“.

(nr. 581.) Un miner dintr-o mină de cărbune protestează împotriva art. 17 al legii din 1860:

„În prezent, dacă inspectorul minelor găseşte o parte oarecare a minei improprie pentru muncă, el trebuie să raporteze proprietarului minei şi ministrului de interne, proprietarului minei acordîndu-i-se un răgaz de 20 de zile; după trecerea acestor 20 de zile, proprietarul minei poate să refuze orice modificare. Dacă face acest lucru, el trebuie să se adreseze ministrului de interne şi să-i propună cinci ingineri de mine, dintre care ministrul va alege arbitrii. Considerăm că în acest caz proprietarul minei îşi numeşte de fapt pe propriii săi judecători“.

(nr. 586.) Burghezul anchetator, el însuşi proprietar de mine:

„Aceasta este o obiecţie pur speculativă“ (nr. 588). „Aveţi, aşadar, o părere nu prea bună despre probitatea inginerilor de mine? — Spun că a proceda în acest fel este cu totul greşit şi

nedrept“ (nr. 589). „Nu au oare inginerii de mine un fel de calitate oficială care ridică hotărîrile lor deasupra părtinirii de care vă temeţi? — Refuz să răspund la întrebări asupra caracterului personal al acestor oameni. Sînt convins că în numeroase cazuri ei procedează foarte părtinitor Şi că ar trebui să li se ia această putere acolo unde este în joc viaţa oamenilor“.

Acelaşi burghez are neruşinarea să întrebe:

„Nu credeţi că şi proprietarii de mine au pierderi cu ocazia exploziilor?“

Şi în sfîrşit (nr. 1 042):

„Nu puteţi voi, muncitorii, să vă apăraţi singuri interesele, fără a apela la ajutorul guvernului? — Nu“.

În 1865 existau în Marea Britanie 3.217 mine de cărbuni şi... 12 inspectori. Un proprietar de mine din Yorkshire. („Times“ din 26 ianuarie 1867) a calculat el însuşi că, abstracţie făcînd de îndeletnicirile pur birocratice care absorb inspectorilor tot timpul, fiecare mină ar putea fi inspectată doar o dată la 10 ani. Nu e deci de mirare că în ultimii ani (mai ales în 1866 şi 1867) numărul şi proporţiile catastrofelor au sporit progresiv (uneori numărul victimelor se ridică la 200—300). Iată splendorile producţiei capitaliste „libere“!

În orice caz, legea din 1872, oricît de defectuoasă ar fi, este prima lege care reglementează orele de muncă ale copiilor folosiţi în mine şi care îi face răspunzători într-o oarecare măsură de aşa-zisele accidente pe exploatatorii şi pe proprietarii minelor.

Comisia regală din 1867 pentru anchetarea muncii copiilor, a adolescenţilor şi a femeilor în agricultură a publicat cîteva rapoarte foarte importante. S-au făcut diferite încercări de a aplica principiile legislaţiei cu privire la reglementarea muncii în fabrici, într-o formă modificată, şi la agricultură, dar pînă în prezent toate au dat greş. Fenomenul asupra căruia trebuie să atragem însă atenţia aici este existenţa unei tendinţe irezistibile de a generaliza aplicarea acestor principii.

Dacă generalizarea legislaţiei cu privire la reglementarea muncii în fabrici ca mijloc de proiecţie fizică şi morală a clasei muncitoare a devenit inevitabilă, pe de altă parte ea generalizează şi accelerează, cum am mai arătat, transformarea unor procese de muncă disparate, pe scară redusă, în procese de muncă combinate; pe scară mare, socială, generalizează şi accelerează deci concentrarea capitalului şi dominaţia exclusivă a regimului de fabrică. Ea distruge toate formele învechite şi tranzitorii îndărătul cărora, în parte, dominaţia capitalului se mai ascunde încă, şi le înlocuieşte prin dominaţia directă şi făţişă a acestuia. Ea generalizează astfel şi lupta directă împotriva acestei dominaţii. În timp ce în atelierele individuale ea impune uniformitatea, regularitatea, ordinea şi spiritul de economie, ea sporeşte, prin imboldul extraordinar pe care limitarea şi reglementarea zilei de muncă îl dau tehnicii, anarhia şi catastrofele producţiei capitaliste în ansamblu, intensitatea muncii, precum şi concurenţa pe care maşina o face muncitorului. Distrugînd sfera micii producţii şi a muncii la domiciliu, ea distruge ultimele refugii ale „excedentarilor“ şi o dată cu ele supapa de siguranţă de pînă acum a întregului mecanism social. O dată cu maturizarea condiţiilor materiale şi a combinării sociale a procesului de producţie, ea maturizează contradicţiile şi antagonismele formei lui capitaliste, determinînd, aşadar, şi maturizarea elementelor de formare a unei noi societăţi şi a momentelor de revoluţionare a vechii societăţi[322].

10. Marea industrie şi agricultura

Revoluţia provocată de marea industrie în agricultură şi în relaţiile sociale ale agenţilor producţiei agricole nu va putea fi descrisă decît mai tîrziu. Aici va fi suficientă anticiparea cîtorva rezultate ale ei. Dacă folosirea maşinii în agricultură în mare parte nu este însoţită de inconvenientele fizice pe care le pricinuieşte muncitorului de fabrică[323)], ea acţionează aici şi mai intens şi fără a întîmpina vreo rezistenţă în direcţia transformării muncitorilor în „excedentari", lucru pe care îl vom vedea amănunţit mai tîrziu. În comitatele Cambridge şi Suffolk, de pildă, suprafaţa cultivată a crescut mult în ultimii douăzeci de ani, în timp ce în aceeaşi perioadă populaţia rurală a scăzut nu numai relativ, dar şi absolut. În Statele Unite ale Americii de Nord, maşinile agricole înlocuiesc deocamdată numai virtual pe muncitori, adică permit producătorului cultivarea unei suprafeţe mai mari, dar nu elimină muncitori realmente ocupaţi. În Anglia şi în Wales, numărul persoanelor ocupate în fabricile constructoare de maşini agricole era în 1861 de 1.034, în timp ce numărul muncitorilor agricoli care lucrau la maşini cu abur şi la maşini-unelte era doar de 1.205.

În sfera agriculturii, marea industrie are efectul cel mai revoluţionar, în sensul că desfiinţează reazemul vechii societăţi, „ţăranul", şi îl înlocuieşte cu muncitorul salariat. Necesitatea unei transformări sociale şi antagonismele de la ţară devin identice cu cele de la oraş. În locul celei mai conservatoare şi mai iraţionale gospodării apare aplicarea tehnologică, conştientă a ştiinţei. Ruperea legăturii iniţiale de rudenie dintre agricultură şi manufactură, legătură care reunea formele copilăreşti nedezvoltate ale amîndurora, este desăvîrşită de modul de producţie capitalist. Acest mod de producţie creează însă în acelaşi timp premisele materiale ale unei sinteze noi, superioare, de unire a agriculturii cu industria pe baza formelor antagonic dezvoltate ale acestora. O dată cu precumpănirea mereu crescîndă a populaţiei orăşeneşti pe care producţia capitalistă o aglomerează în centre mari, această producţie acumulează, pe de o parte, forţa motrice istorică a societăţii, dar împiedică, pe de altă parte, schimbul de substanţe dintre om şi pămînt, adică restituirea către sol a elementelor lui constitutive folosite de om sub formă de alimente şi îmbrăcăminte, deci condiţia naturală veşnică a fertilităţii permanente a pămîntului. În felul acesta ea distruge în acelaşi timp sănătatea fizică a muncitorilor de la oraş şi viaţa spirituală a muncitorilor agricoli[324)]. Dar, distrugînd condiţiile apărute doar spontan ale acestui schimb de substanţe, ea impune totodată restabilirea lui sistematică ca lege care reglează producţia socială şi într-o formă adecvată dezvoltării depline a omului. În agricultură, ca şi în manufactură, transformarea capitalistă a procesului de producţie apare totodată ca mucenicie a producătorilor, mijlocul de muncă ca mijloc de subjugare, de exploatare şi de sărăcire a muncitorului, combinarea socială a proceselor de muncă ca înăbuşire organizată a vitalităţii, libertăţii şi independenţei sale individuale. Dispersarea muncitorilor agricoli pe mari întinderi le frînge puterea de rezistenţă, pe cînd concentrarea muncitorilor de la oraşe face să crească această putere. Ca şi în industria de la oraşe, sporirea forţei productive a muncii şi fluiditatea ei se plăteşte în agricultura modernă cu preţul distrugerii şi sleirii forţei de muncă însăşi. Şi orice progres al agriculturii capitaliste constituie nu numai un progres în arta de a-l jefui pe muncitor, ci şi în arta de a jefui pămîntul; orice progres în creştere fertilităţii lui pentru o perioadă anumită constituie totodată un progres în distrugerea surselor permanente ale acestei fertilităţi. Cu cît mai mult o ţară, ca, de pildă, Statele Unite ale Americii de Nord, are drept bază a dezvoltării marea industrie, cu atît mai rapid este acest proces de distrugere[325)]. Prin urmare, producţia capitalistă dezvoltă tehnica şi combinarea procesului social de producţie numai subminînd totodată izvoarele oricărei avuţii: pămîntul şi muncitorul.

Secţiunea a cincea
PRODUCŢIA PLUSVALORII ABSOLUTE ŞI A CELEI RELATIVE

Capitolul paisprezece

Plusvaloare absolută şi plusvaloare relativă

Mai sus (vezi capitolul cinci) am considerat procesul muncii în mod abstract, independent de formele lui istorice, ca proces între om şi natură. Spuneam acolo: „Dacă privim întregul proces de muncă din punctul de vedere al rezultatului său, ambele elemente, adică mijlocul de muncă şi obiectul muncii, apar ca mijloace de producţie, iar munca însăşi ca muncă productivă". Iar în nota 7 am adăugat: „Această definiţie a muncii productive, aşa cum rezultă ea din punctul de vedere al procesului de muncă simplu, este cu totul insuficientă pentru procesul de producţie capitalist". Aici această idee va trebui dezvoltată.

În măsura în care procesul muncii este un proces pur individual, unul şi acelaşi muncitor întruneşte toate funcţiile care ulterior se separă. Atunci cînd el îşi însuşeşte în mod individual obiectele din natură care îi servesc ca mijloace de trai, el se controlează singur. Ulterior el e controlat. Individul nu poate să acţioneze asupra naturii fără să-şi pună în funcţiune propriii muşchi sub controlul propriului creier. Aşa cum în natură capul şi mîna aparţin aceluiaşi organism, tot astfel în procesul muncii munca intelectuală şi munca fizică sînt indisolubil legate una de alta. Ulterior ele se separă şi intră în opoziţie ostilă. Produsul se transformă, în general, din produs nemijlocit al producătorului individual în produs social, în produs comun al unui muncitor colectiv, adică al unui personal muncitoresc combinat, ai cărui membri acţionează asupra obiectului muncii într-un mod mai direct sau mai puţin direct. De aceea caracterul de cooperare al procesului muncii însuşi lărgeşte în mod necesar noţiunea muncii productive şi a exponentului ei, muncitorul productiv. Pentru a munci productiv nu mai e nevoie să foloseşti nemijlocit propriile mîini, este suficient să fii un organ al muncitorului colectiv, să îndeplineşti una dintre subfuncţiile lui. Definiţia iniţială a muncii productive formulată mai sus, definiţie dedusă din natura producţiei materiale însăşi, rămîne valabilă şi pentru muncitorul colectiv, considerat ca un întreg. Ea nu este însă valabilă pentru fiecare membru în parte al muncitorului colectiv.

Pe de altă parte însă, noţiunea muncii productive se îngustează. Producţia capitalistă nu este numai producţie de marfă; ea este, în esenţă, producţie de plusvaloare. Muncitorul nu produce pentru sine, ci pentru capital. Nu mai e deci suficient ca el să producă în general. El trebuie să producă plusvaloare. Productiv este numai muncitorul care produce plusvaloare pentru capitalist, adică muncitorul care serveşte la autovalorificarea capitalului. Astfel, un învăţător — dacă ne este permis să luăm un exemplu din afara sferei producţiei materiale — este muncitor productiv nu fiindcă îi învaţă pe copii, ci fiindcă munceşte pînă la epuizare pentru a-l îmbogăţi pe întreprinzător. Faptul că acesta din urmă şi-a investit capitalul într-o fabrică de învăţătură în loc să-l investească într-o fabrică de cîrnaţi nu schimbă nimic. Noţiunea de muncitor productiv cuprinde, prin urmare, nu numai o relaţie între activitate şi efectul ei util, între muncitor şi produsul muncii lui, ci şi o relaţie socială specifică, o relaţie de producţie istoriceşte apărută, relaţie care face din muncitor un mijloc direct de valorificare a capitalului. A fi muncitor productiv nu este deci o fericire, ci o nenorocire. În cartea a patra a lucrării de faţă, unde este expusă istoria teoriei, se va arăta mai amănunţit că economia politică clasică a considerat întotdeauna producţia de plusvaloare ca element hotărîtor pentru caracterizarea muncitorului productiv. O dată cu schimbarea concepţiilor ei despre natura plusvalorii se schimbă şi definiţia pe care o dă muncitorului productiv. Astfel, fiziocraţii declară că numai munca agricolă este productivă, pentru că numai ea produce plusvaloare. Pentru fiziocraţi, plusvaloarea există exclusiv sub forma rentei funciare.

Prelungirea zilei de muncă dincolo de limitele în care muncitorul nu poate produce decît echivalentul valorii forţei sale de muncă şi însuşirea acestei supramunci de către capital, — iată în ce constă producţia plusvalorii absolute. Ea constituie baza generală a sistemului capitalist şi punctul de plecare al producţiei plusvalorii relative. La producţia plusvalorii relative, ziua de muncă este împărţită de la bun început în două părţi: munca necesară şi supramunca. Pentru a se prelungi supramunca se reduce munca necesară cu ajutorul unor

metode prin care echivalentul salariului este produs într-un timp mai scurt. Producţia plusvalorii absolute este legată numai de durata zilei de muncă; producţia plusvalorii relative revoluţionează din temelii procesele tehnice ale muncii şi grupările sociale.

Ea presupune, aşadar, un mod de producţie specific capitalist, care, la rîndul său, apare şi se dezvoltă spontan, împreună cu metodele, mijloacele şi condiţiile sale, numai pe baza subordonării formale a muncii de către capital. Locul subordonării formale este luat de subordonarea reală a muncii de către capital.

Este suficient să menţionăm aici unele forme intermediare, în care plusvaloarea nu este stoarsă de la producător prin constrîngere directă, dar în care nu a apărut încă subordonarea formală a producătorului de către capital. Aici capitalul încă nu a pus stăpînire nemijlocit pe procesul muncii. Alături de producătorii independenţi, care practică meseria sau agricultura într-un mod tradiţional, patriarhal, apare cămătarul sau negustorul, capitalul cămătăresc sau capitalul comercial, care, asemenea paraziţilor, sug sîngele producătorilor. Predominarea acestei forme de exploatare într-o societate exclude modul de producţie capitalist, dar, pe de altă parte, ea poate să constituie o treaptă de trecere la acesta, aşa cum a fost la sfîrşitul evului mediu. În sfîrşit, aşa cum arată exemplul muncii la domiciliu în perioada modernă, formele intermediare se reproduc pe alocuri şi pe terenul marii industrii, avînd însă un aspect complet schimbat.

Dacă, pe de o parte, pentru producerea plusvalorii absolute este suficientă simpla subordonare formală a muncii de către capital, este suficient, de pildă, ca meseriaşul care înainte lucra independent sau în calitate de calfă a unui meşter breslaş să devină acum muncitor salariat, aflîndu-se sub controlul direct al capitalistului, pe de altă parte metodele de producere a plusvalorii relative sînt în acelaşi timp metode pentru producerea plusvalorii absolute. Mai mult, prelungirea excesivă a zilei de muncă ne apare ca produsul cel mai caracteristic al marii industrii. În general, modul de producţie specific capitalist încetează de a fi simplu mijloc pentru producerea plusvalorii relative de îndată ce pune stăpînire pe o întreagă ramură de producţie sau, mai mult, din moment ce pune stăpînire pe toate ramurile de producţie hotărîtoare. El devine atunci forma socială generală, dominantă a procesului de producţie. Acum el acţionează ca metodă specială de producere a plusvalorii relative, în primul rînd, numai în măsura în care cuprinde ramuri ale industriei numai formal subordonate capitalului, prin urmare numai în măsura în care se răspîndeşte tot mai mult, în al doilea rînd în măsura în care ramurile industriei în care el a pătruns sînt încontinuu revoluţionate prin schimbarea metodelor de producţie.

Dintr-un anumit punct de vedere se pare că deosebirea dintre plusvaloarea absolută şi cea relativă este în general iluzorie. Plusvaloarea relativă este absolută, căci ea presupune o prelungire absolută a zilei de muncă peste limitele timpului de muncă necesar pentru existenţa muncitorului însuşi. Plusvaloarea absolută este relativă, căci ea presupune o dezvoltare a productivităţii muncii care permite ca timpul de muncă necesar să fie limitat la o parte a zilei de muncă. Dacă avem însă în vedere mişcarea plusvalorii, această aparenţă de identitate dispare. De îndată ce modul de producţie capitalist apare şi devine mod de producţie general, deosebirea dintre plusvaloarea absolută şi cea relativă se observă cînd este vorba în general de ridicarea ratei plusvalorii. Presupunînd că forţa de muncă este plătită la valoarea ei, ne aflăm în faţa următoarei alternative: dacă forţa productivă a muncii şi gradul normal de intensitate a muncii sînt date, rata plusvalorii nu poate să fie ridicată decît prin prelungirea absolută a zilei de muncă; pe de altă parte, dacă limita zilei de muncă este dată, rata plusvalorii nu poate fi ridicată decît prin modificarea mărimii relative a părţilor componente ale zilei de muncă, adică a muncii necesare şi a supramuncii, modificare care, la rîndul ei, presupune o schimbare a productivităţii sau a intensităţii muncii dacă vrem ca salariul să nu scadă sub valoarea forţei de muncă.

Dacă muncitorul are nevoie de întreg timpul său pentru a produce mijloacele de subzistenţă necesare pentru întreţinerea sa şi a familiei sale, nu-i mai rămîne timp, fireşte, ca să muncească gratuit pentru o a treia persoană. Fără un anumit grad de productivitate a muncii nu există asemenea timp disponibil pentru muncitor, fără acest timp suplimentar nu există supramuncă şi deci nu există capitalişti, dar nici stăpîni de sclavi şi nici seniori feudali, într-un cuvînt nu există clasă de mari proprietari[1)].

Aşadar se poate vorbi de o bază naturală a plusvalorii, dar numai în sensul cu totul general că în natură nu există nici un obstacol absolut care să-i împiedice pe unii să se debaraseze de munca necesară pentru propria lor existenţă şi s-o arunce în spinarea altora, aşa cum în natură nu există, de pildă, obstacole absolute care să-i împiedice pe unii să se hrănească cu carnea altora[1a)]. Această productivitate naturală a muncii nu trebuie legată nicidecum, aşa cum s-a făcut uneori, de reprezentări mistice. Abia atunci cînd, prin muncă, oamenii au reuşit să iasă din stadiul animalic iniţial, adică atunci cînd însăşi munca lor este socializată într-o anumită măsură, apar condiţiile în care supramuncă unuia devine condiţia de existenţă a altuia. La începuturile civilizaţiei forţa productivă a muncii este minimă, dar tot minime sînt şi trebuinţele care se dezvoltă o dată cu mijloacele menite să le satisfacă şi cu ajutorul lor. Mai departe, pe această treaptă partea societăţii care trăieşte din munca altora este infimă în comparaţie cu masa producătorilor nemijlociţi. Ea creşte pe măsură ce creşte forţa productivă socială a muncii, şi anume atît în mod absolut, cît şi în mod relativ[2)]. De altfel, relaţiile capitaliste apar pe un teren economic care este rezultatul unui lung proces de dezvoltare. Productivitatea existentă a muncii de la care porneşte capitalul nu este un dar al naturii, ci un dar al istoriei care cuprinde mii de secole.

Abstracţie făcînd de forma mai mult sau mai puţin dezvoltată a producţiei sociale, productivitatea muncii rămîne legată de condiţiile naturale. Ele pot fi reduse la natura omului însuşi, la rasa lui etc. şi la natura înconjurătoare. Condiţiile naturale exterioare se împart, din punct de vedere economic, în două categorii mari: bogăţia naturală de mijloace de subzistenţă, adică fertilitatea soiului, apele bogate în peşte etc., şi bogăţia naturală de mijloace de muncă, cum sînt, de pildă, căderile naturale de apă, fluviile navigabile, lemnul, metalele, cărbunele etc. La începuturile civilizaţiei, hotărîtoare este prima categorie de bogăţii naturale, iar pe o treaptă mai înaintată de dezvoltare hotărîtoare este a doua categorie. Să comparăm, de pildă, Anglia cu India sau, în lumea antică, Atena şi Corintul cu ţările de pe ţărmul Mării Negre.

Cu cît trebuinţele naturale care trebuie satisfăcute în mod absolut sînt mai puţine, cu cît fertilitatea naturală a solului este mai mare şi cu cît clima este mai favorabilă, cu atît timpul de muncă necesar pentru întreţinerea şi reproducerea producătorului este mai mic. Prin urmare, cu atît mai mare poate să fie surplusul de muncă efectuată pentru alţii în comparaţie cu munca efectuată pentru sine. Astfel, încă Diodor[i)] spunea despre vechii egipteni:

„E cu totul de necrezut cît de puţină muncă şi cheltuială îi costă creşterea copiilor lor. Ei le gătesc mîncărurile cele mai obişnuite şi mai simple; le dau să mănînce partea de jos a papirusului, care poate fi prăjită, precum şi rădăcinile şi tulpinele plantelor de baltă, fie crude, fie fierte sau prăjite. Cei mai mulţi copii umblă desculţi şi goi, deoarece clima este foarte blîndă. De aceea pentru creşterea unui copil părinţii nu cheltuiesc mai mult de douăzeci de drahme. Aceasta este explicaţia principală a faptului că în Egipt populaţia este atît de numeroasă şi că au putut fi înălţate atît de multe construcţii grandioase“[3)].

În realitate însă, grandioasele construcţii ale Egiptului antic se datoresc nu atît densităţii populaţiei, cît faptului că o parte considerabilă a acestei populaţii era disponibilă. Aşa cum muncitorul individual poate să presteze cu atît mai multă supramuncă cu cît este mai redus timpul său de muncă necesar, tot astfel cu cît este mai mică partea populaţiei care trebuie să

muncească pentru a produce mijloacele de subzistenţă necesare, cu atît este mai mare partea care poate fi folosită pentru alte munci.

Producţia capitalistă o dată presupusă, mărimea supramuncii va varia — celelalte împrejurări rămînînd neschimbate iar durata zilei de muncă fiind dată — în funcţie de condiţiile naturale ale muncii, îndeosebi în funcţie de fertilitatea solului. De aici însă nu rezultă nicidecum că solul cel mai fertil constituie terenul cel mai propice pentru dezvoltarea modului de producţie capitalist. Acest mod de producţie presupune dominaţia omului asupra naturii. O natură prea darnică „îl îndrumează pe om aşa cum mama îşi îndrumează copilul"[155]. Ea face ca dezvoltarea lui să nu fie o necesitate naturală[4)]. Nu clima tropicală cu vegetaţia ei luxuriantă, ci zona temperată este patria capitalului. Nu fertilitatea absolută a solului, ci diferenţierea lui, diversitatea produselor lui naturale constituie baza naturală a diviziunii sociale a muncii şi îl stimulează pe om, prin varietatea condiţiilor naturale în care trăieşte, să-şi sporească trebuinţele, capacităţile, mijloacele şi metodele de muncă. Necesitatea de a supune o forţă a naturii unui control social în interesul economic, de a o însuşi, de a o supune cu ajutorul unor construcţii de mari proporţii ridicate de mîna omului joacă un rol hotărîtor în istoria industriei. Aşa sînt, de pildă, lucrările de reglare a apelor în Egipt[5)], în Lombardia, în Olanda etc. sau în India, în Persia etc., unde lucrările de irigaţie cu ajutorul canalelor artificiale dau pămîntului nu numai apa atît de necesară, ci şi, o dată cu nămolul, îngrăşămintele minerale aduse din munţi. Secretul înfloririi economice a Spaniei şi a Siciliei sub dominaţia arabă l-au constituit irigaţiile[6)].

Condiţiile naturale favorabile oferă întotdeauna numai posibilitatea, niciodată însă realitatea supramuncii, deci a plusvalorii sau a plusprodusului. Condiţiile naturale diferite ale muncii fac ca aceeaşi cantitate de muncă să satisfacă în ţări diferite un număr diferit de trebuinţe[7)], deci ca în împrejurări analoge timpul de muncă necesar să fie diferit. Asupra supramuncii ele acţionează doar ca limită naturală, adică prin faptul că determină punctul în care poate să înceapă munca pentru alţii. Pe măsură ce industria progresează, această limită naturală se retrage. În societatea vest-europeană, unde muncitorul îşi poate cumpăra permisiunea de a munci pentru propria sa existenţă numai cu preţul supramuncii, este uşor să se creadă că furnizarea plusprodusului este o calitate înnăscută a muncii omeneşti[8)]. Dar să luăm, de pildă, pe locuitorii insulelor răsăritene ale arhipelagului asiatic, unde palmierul sago creşte sălbatic în pădure.

„După ce, făcînd o tăietură în copac, locuitorii se conving că măduva este coaptă, trunchiul este tăiat şi împărţit în mai multe bucăţi, iar măduva este scoasă, amestecată cu apă şi strecurată; se obţine astfel făina de sago, comestibilă. În general un copac dă 300 de pfunzi de făină, dar el poate da şi 500 pînă la 600 de pfunzi. Aşadar, oamenii merg în pădure să-şi taie pîinea, aşa cum îşi taie la noi lemnele de foc"[9)].

Să presupunem că un asemenea tăietor de pîine din Asia orientală are nevoie de 12 ore de muncă pe săptămînă pentru satisfacerea tuturor trebuinţelor sale. Ceea ce îi oferă în mod direct condiţiile naturale favorabile este un excedent de timp liber. Pentru a folosi pentru sine în mod productiv acest timp liber este nevoie de o serie întreagă de împrejurări istorice; pentru a-l cheltui sub formă de supramuncă pentru alţii este nevoie de o constrîngere exterioară. Dacă acolo ar fi introdusă producţia capitalistă, omul acesta ar trebui să lucreze, poate, şase zile pe săptămînă pentru a-şi însuşi produsul unei zile de muncă. Condiţiile naturale favorabile nu explică de ce munceşte acum şase zile pe săptămînă sau de ce prestează cinci zile de supramuncă. Ele explică numai de ce timpul său de muncă necesar este limitat la o zi pe săptămînă. În nici un caz însă plusprodusul său nu ar rezulta din vreo însuşire ocultă, înnăscută a muncii omeneşti.

Forţa productivă a muncii, atît cea socială, istoriceşte dezvoltată, cît şi cea determinată de natură, apar ca forţa productivă a capitalului căruia îi este încorporată.

Ricardo nu şi-a pus niciodată problema originii plusvalorii. El consideră plusvaloarea ceva inerent modului de producţie capitalist, care este pentru el forma naturală a producţiei sociale. Acolo unde vorbeşte despre productivitatea muncii, el nu caută în ea cauza existenţei plusvalorii, ci numai cauza care determină mărimea ei. Dimpotrivă, şcoala lui a proclamat sus şi tare forţa productivă a muncii drept cauză a apariţiei profitului (citeşte: a plusvalorii). Este în orice caz un progres faţă de mercantilişti, care deduc excedentul preţului produselor peste cheltuielile de producţie din schimb, adică din faptul că produsele sînt vîndute peste valoarea lor. Totuşi, şcoala lui Ricardo a ocolit şi ea problema, nu a rezolvat-o. De fapt aceşti economişti burghezi au intuit în mod just pericolul pe care-l prezintă aprofundarea problemei arzătoare a originii plusvalorii. Ce să spunem cînd la o jumătate de secol după Ricardo domnul John Stuart Mill[i)], repetînd — şi nici măcar bine — subterfugiile absurde ale primilor vulgarizatori ai lui Ricardo, constată plin de demnitate superioritatea lui faţă de mercantilişti? Mill spune:

„Cauza profitului este faptul că munca produce mai mult decît este necesar pentru întreţinerea ei“.

Pînă aici, vechea poveste; dar Mill vrea să adauge şi el ceva:

„Sau pentru a ne exprima altfel: capitalul aduce profit pentru că hrana, îmbrăcămintea, materiile prime şi mijloacele de muncă durează un timp mai îndelungat decît este necesar pentru producerea lor“.

Mill confundă aici durata timpului de muncă cu durata produselor lui. Potrivit acestei concepţii, un brutar, ale cărui produse nu durează decît o singură zi, nu ar putea stoarce niciodată de la salariaţii săi acelaşi profit pe care îl stoarce un constructor de maşini, ale cărui produse durează douăzeci de ani şi mai mult. Fără îndoială, dacă cuiburile păsărilor ar dura numai atîta timp cît este necesar pentru construcţia lor, păsările ar trebui să se lipsească de cuiburi.

După ce stabileşte acest adevăr fundamental, Mill constată superioritatea sa faţă de mercantilişti:

„Vedem, aşadar, că profitul ia naştere nu din actul incidental al schimbului, ci din forţa productivă a muncii; profitul total al unei ţări este totdeauna determinat de forţa productivă a muncii, indiferent dacă are loc un schimb sau nu. Dacă nu ar exista o diviziune a. îndeletnicirilor, nu ar exista nici cumpărare şi nici vînzare, însă profitul ar exista“.

Aici schimbul, cumpărarea şi vînzarea — aceste condiţii generale ale producţiei capitaliste — nu sînt, aşadar, decît ceva cu totul întîmplător; profitul continuă să existe fără cumpărarea şi vînzarea forţei de muncă!

Mai departe:

„Dacă toţi muncitorii dintr-o ţară produc cu 20% peste suma salariilor lor, profiturile vor fi de 20%, oricare ar fi nivelul preţurilor mărfurilor“.

Pe de o parte, aceasta este o tautologie extrem de reuşită, căci dacă muncitorii produc pentru capitaliştii lor o plusvaloare de 20%, raportul dintre profitul capitaliştilor şi salariul total al muncitorilor va fi 20:100. Pe de altă parte, este absolut inexact că profitul „va reprezenta 20%“. El trebuie să fie întotdeauna mai mic, pentru că profitul se calculează la suma totală a capitalului avansat. Să presupunem, de pildă, că un capitalist a avansat 500 l.st., din care 400

l.st. în mijloace de producţie şi 100 l.st. în salariu. Dacă rata plusvalorii este, cum s-a presupus, 20%, rata profitului va fi 20:500, adică 4% şi nu 20%.

Urmează o mostră excelentă a modului în care tratează Mill diferitele forme istorice ale producţiei sociale:

„Presupun pretutindeni starea de lucruri actuală, care, cu rare excepţii, predomină peste tot, adică presupun că capitalistul avansează totul, inclusiv plata muncitorului“.

Ciudată iluzie optică — a vedea pretutindeni o stare care pînă acum predomină pe globul pămîntesc numai ca excepţie! Să trecem însă mai departe. Mill, generos, recunoaşte că „nu este absolut necesar ca lucrurile să se petreacă astfel“[*2]. Dimpotrivă.

„Muncitorul ar putea să aştepte chiar şi plata întregului său salariu pînă la terminarea completă a lucrului dacă ar avea mijloacele necesare pentru întreţinerea sa în intervalul de timp respectiv. Dar în cazul acesta el ar fi într-o oarecare măsură un capitalist care ar investi capital într-o întreprindere şi ar pune la dispoziţie o parte din fondurile necesare pentru a fi dusă la bun sfîrşit“.

Mill ar putea să spună tot atît de bine că muncitorul care îşi avansează singur nu numai mijloacele de subzistenţă, ci şi mijloacele de muncă este în realitate propriul său salariat. Sau că ţăranul american este propriul său sclav, care însă prestează munca de clacă pentru sine însuşi şi nu pentru stăpîn.

După ce Mill ne-a demonstrat astfel în mod clar că, chiar dacă producţia capitalistă nu ar exista, ea ar exista totuşi întotdeauna, el este destul de consecvent ca să demonstreze că ea nu există nici măcar atunci cînd există:

„Şi chiar în cazul de mai sus“ (cînd capitalistul îi avansează muncitorului salariat toate mijloacele de subzistenţă), „muncitorul poate fi privit din acelaşi punct de vedere“ (adică în calitate de capitalist). „Căci vînzîndu-şi munca sub preţul de piaţă (!) s-ar putea considera că el avansează întreprinzătorului său diferenţa (?) etc.“[9a)]

În realitate muncitorul îi avansează capitalistului în mod gratuit munca sa pe timp de o săptămînă etc., pentru ca la sfîrşitul săptămînii etc. să primească preţul ei de piaţă. După părerea lui Mill, faptul acesta face din el un capitalist! Pe o cîmpie neteda şi muşuroaiele par dealuri: platitudinile burgheziei din zilele noastre pot fi măsurate doar după calibrul „marilor“ ei „gînditori“.

Capitolul cincisprezece

Variaţiile mărimii preţului forţei de muncă şi ale mărimii plusvalorii

Valoarea forţei de muncă este determinată de valoarea mijloacelor de subzistenţă necesare în mod obişnuit muncitorului mediu. Cu toate că forma acestor mijloace de subzistenţă poate să varieze, masa lor este dată pentru o epocă dată a unei societăţi date şi de aceea trebuie considerată o mărime constantă. Ceea ce variază este valoarea acestei mase. În determinarea valorii forţei de muncă mai intră şi alţi doi factori. Pe de o parte, cheltuielile de dezvoltare a ei, care se schimbă o dată cu modul de producţie; pe de altă parte, deosebirile naturale dintre forţa de muncă a bărbaţilor şi cea a femeilor, dintre forţa de muncă a muncitorilor adulţi şi cea a muncitorilor nevîrstnici. Folosirea acestor forţe de muncă diferite, determinată la rîndul ei de modul de producţie, generează deosebiri mari în cheltuielile de reproducţie ale familiei muncitorului şi în valoarea muncitorului adult de sex masculin. În analiza care urmează însă, facem abstracţie de aceşti doi factori[9b)].

Presupunem 1) că mărfurile se vînd la valoarea lor, 2) că preţul forţei de muncă creşte uneori peste valoarea ei, dar nu scade niciodată sub această valoare.

În această ipoteză, mărimile relative ale preţului forţei de muncă şi ale plusvalorii sînt determinate de trei împrejurări: 1) durata zilei de muncă, sau mărimea extensivă a muncii; 2) intensitatea normală a muncii, sau mărimea ei intensivă, astfel că o cantitate de muncă determinată este cheltuită într-un timp determinat; în sfîrşit, 3) forţa productivă a muncii, astfel că, în funcţie de gradul de dezvoltare a condiţiilor de producţie, aceeaşi cantitate de muncă livrează într-un timp dat o cantitate mai mare sau mai mică de produs. Evident că aici sînt posibile cele mai diferite combinaţii, după cum unul dintre cei trei factori este constant şi doi sînt variabili sau doi factori sînt constanţi şi unul variabil ori, în sfîrşit, toţi factorii sînt variabili în acelaşi timp. Numărul acestor combinaţii creşte şi datorită faptului că în cazul unei variaţii concomitente a diferiţilor factori mărimea şi direcţia variaţiilor pot să difere. În cele ce urmează ne vom ocupa numai de combinaţiile principale.

I. Mărimea zilei de muncă şi intensitatea muncii sînt constante (date), forţa productivă a muncii variază

În această ipoteză, valoarea forţei de muncă şi plusvaloarea sînt determinate de trei legi.

În primul rînd, ziua de muncă de mărime dată se exprimă întotdeauna în aceeaşi valoare nou creată, indiferent cum ar varia productivitatea muncii şi, o dată cu ea, masa produselor şi deci preţul unei unităţi de marfă.

Valoarea nou creată într-o zi de muncă de 12 ore este egală, de pildă, cu 6 şilingi, cu toate că masa valorilor de întrebuinţare produse variază o dată cu forţa productivă a muncii şi deci valoarea de 6 şilingi se repartizează asupra unei cantităţi mai mari sau mai mici de mărfuri.

În al doilea rînd, valoarea forţei de muncă şi plusvaloarea variază în direcţii opuse. O schimbare a forţei productive a muncii, creşterea sau scăderea ei, influenţează în sens invers valoarea forţei de muncă şi în sens direct plusvaloarea.

Valoarea nou creată într-o zi de muncă de 12 ore este o mărime constantă, de pildă 6 şilingi. Această mărime constantă este egală cu suma plusvalorii plus valoarea forţei de muncă pe care muncitorul o înlocuieşte printr-un echivalent. Este de la sine înţeles că din două părţi ale unei mărimi constante nici una nu poate să crească fără ca cealaltă să scadă. Valoarea forţei de muncă nu poate să crească de la 3 la 4 şilingi fără ca plusvaloarea să scadă de la 3 la 2 şilingi, iar plusvaloarea nu poate să crească de la 3 la 4 şilingi fără ca valoarea forţei de muncă să scadă de la 3 la 2 şilingi. În aceste împrejurări nu este deci posibilă nici o variaţie a mărimii absolute, fie a valorii forţei de muncă, fie a plusvalorii, fără o schimbare simultană a mărimilor lor relative sau proporţionale. Este imposibil ca ele să scadă sau să crească în acelaşi timp.

Mai departe, valoarea forţei de muncă nu poate să scadă, deci plusvaloarea nu poate să crească fără ca forţa productivă a muncii să crească; de pildă, în cazul de mai sus, valoarea forţei de muncă nu poate să scadă de la 3 la 2 şilingi fără ca o forţă productivă sporită a muncii să permită ca aceeaşi masă de mijloace de subzistenţă care înainte era produsă în 6 ore să fie produsă în 4 ore. Invers, valoarea forţei de muncă nu poate să crească de la 3 la 4 şilingi fără ca forţa productivă a muncii să scadă, adică fără ca să fie necesare 8 ore pentru producerea aceleiaşi mase de mijloace de subzistenţă pentru care mai înainte erau suficiente 6 ore. Rezultă că o creştere a productivităţii muncii reduce valoarea forţei de muncă şi sporeşte astfel plusvaloarea, în timp ce, invers, scăderea productivităţii sporeşte valoarea forţei de muncă şi reduce plusvaloarea.

Cînd a formulat această lege, Ricardo[i)] a scăpat din vedere o împrejurare: cu toate că o variaţie a mărimii plusvalorii sau a supramuncii determină o schimbare în sens invers a

mărimii valorii forţei de muncă sau a muncii necesare, de aici nu rezultă nicidecum că ele variază în aceeaşi proporţie. Ele cresc sau scad cu aceeaşi mărime. Proporţia însă în care fiecare parte a valorii nou create sau a zilei de muncă creşte sau scade depinde de împărţirea iniţială, care a avut loc înainte de schimbarea intervenită în forţa productivă a muncii. Dacă valoarea forţei de muncă era de 4 şilingi, adică dacă timpul de muncă necesar era de 8 ore, iar plusvaloarea era de 2 şilingi, şi deci supramunca de 4 ore, şi dacă, ca urmare a sporirii forţei productive a muncii, valoarea forţei de muncă scade la 3 şilingi, adică dacă munca necesară scade la 6 ore, plusvaloarea creşte la 3 şilingi, iar supramunca la 6 ore. Este aceeaşi mărime de 2 ore, respectiv de 1 şiling, care într-un loc e adăugată, iar în alt loc scăzută. Schimbarea proporţională a mărimilor este însă diferită în fiecare dintre cele două părţi. În timp ce valoarea forţei de muncă scade de la 4 şilingi la 3 şilingi, deci cu $^{1}/_{4}$, sau cu 25%, plusvaloarea creşte de la 2 şilingi la 3 şilingi, deci cu $^{1}/_{2}$, sau cu 50%. Rezultă că creşterea sau scăderea proporţională a plusvalorii ca urmare a unei schimbări date în forţa productivă a muncii este cu atît mai mare cu cît este mai mică şi cu atît mai mică cu cît este mai mare iniţial partea zilei de muncă exprimată în plusvaloare.

În al treilea rînd, creşterea sau scăderea plusvalorii este întotdeauna urmarea şi niciodată cauza scăderii sau creşterii corespunzătoare a valorii forţei de muncă[10)].

Întrucît ziua de muncă este o mărime constantă, concretizîndu-se într-o mărime-valoare constantă, şi întrucît fiecărei schimbări a mărimii plusvalorii îi corespunde o schimbare inversă a mărimii valorii forţei de muncă, iar valoarea forţei de muncă nu poate să se schimbe decît o dată cu schimbarea intervenită în forţa productivă a muncii, rezultă, evident, în aceste condiţii că orice schimbare a mărimii plusvalorii ia naştere dintr-o schimbare inversă intervenită în mărimea valorii forţei de muncă. Dacă am văzut deci că nici o schimbare absolută a mărimii valorii forţei de muncă şi a plusvalorii nu este posibilă fără o schimbare a mărimilor lor relative, vedem acum că nici o schimbare a mărimilor-valoare relative ale lor nu este posibilă fără o schimbare a mărimii absolute a valorii forţei de muncă.

Potrivit legii a treia, schimbarea mărimii plusvalorii presupune o schimbare a valorii forţei de muncă, provocată de o schimbare a forţei productive a muncii. Limita primei schimbări este dată de noul nivel al valorii forţei de muncă. Pot avea loc însă schimbări intermediare, chiar şi atunci cînd împrejurările permit acestei legi să acţioneze. Dacă, de pildă, ca urmare a sporirii forţei productive a muncii, valoarea forţei de muncă scade de la 4 şilingi la 3 şilingi, adică dacă timpul de muncă necesar scade de la 8 ore la 6 ore, s-ar putea ca preţul forţei de muncă să nu scadă decît la 3 şilingi şi 8 pence, 3 şilingi şi 6 pence, 3 şilingi şi 2 pence etc., prin urmare ca plusvaloarea să nu crească decît la 3 şilingi şi 4 pence, 3 şilingi şi 6 pence, 3 şilingi şi 10 pence etc. Gradul scăderii, a cărei limită minimă este de 3 şilingi, depinde de greutatea relativă pe care o are presiunea capitalului, pe de o parte, şi rezistenţa muncitorilor, pe de altă parte.

Valoarea forţei de muncă este determinată de valoarea unei cantităţi determinate de mijloace de subzistenţă. O dată cu schimbarea forţei productive a muncii se schimbă valoarea acestor mijloace de subzistenţă, nu masa lor. Dacă forţa productivă a muncii creşte, această masă poate să crească în acelaşi timp şi în aceeaşi proporţie atît pentru muncitor, cît şi pentru capitalist, fără vreo modificare în raportul dintre mărimea preţului forţei de muncă şi aceea a plusvalorii. Dacă valoarea iniţială a forţei de muncă este de 3 şilingi şi dacă timpul de muncă necesar este de 6 ore şi dacă plusvaloarea este de 3 şilingi, respectiv dacă supramunca este şi ea de 6 ore, o dublare a forţei productive a muncii, împărţirea zilei de muncă rămînînd aceeaşi, ar lăsa neschimbat preţul forţei de muncă şi plusvaloarea. Numai că în acest caz fiecare dintre ele s-ar exprima într-o cantitate dublă de valori de întrebuinţare, care ar fi însă proporţional ieftinite. Cu toate că preţul forţei de muncă ar rămîne neschimbat, el ar creşte peste valoarea ei. Dacă preţul forţei de muncă ar scădea, dar nu pînă la limita minimă de

$1^1/_2$ şilingi pe care o reprezintă noua ei valoare, ci pînă la 2 şilingi şi 10 pence, 2 şilingi şi 6 pence etc., acest preţ în scădere încă ar mai reprezenta o masă crescută de mijloace de subzistenţă. În cazul cînd ar creşte forţa productivă a muncii, preţul forţei de muncă ar putea astfel să scadă continuu, în timp ce ar creşte, tot continuu, masa de mijloace de subzistenţă a muncitorului. În mod relativ însă, adică în comparaţie cu plusvaloarea, valoarea forţei de muncă ar scădea continuu, mărindu-se astfel prăpastia dintre condiţiile de viaţă ale muncitorului şi acelea ale capitalistului[11)].

Ricardo a fost primul care a formulat riguros cele trei legi de mai sus. Neajunsurile formulării lui sînt următoarele: 1. El consideră condiţiile speciale în cadrul cărora aceste legi au valabilitate drept condiţii de la sine înţelese, generale şi exclusive ale producţiei capitaliste. El nu cunoaşte nici o schimbare nici a duratei zilei de muncă, nici a intensităţii muncii, astfel că la el singurul factor variabil este productivitatea muncii însăşi. 2. Ca şi ceilalţi economişti de altfel, Ricardo nu a cercetat niciodată plusvaloarea ca atare, adică independent de formele ei speciale, ca profit, rentă funciară etc., ceea ce face ca analiza să prezinte şi mai mari neajunsuri. El confundă pur şi simplu legile privind rata plusvalorii cu legile privind rata profitului. Aşa cum am mai spus, rata profitului este raportul dintre plusvaloare şi capitalul total avansat, în timp ce rata plusvalorii este raportul dintre pîusvaloare şi partea variabilă a acestui capital. Să presupunem că un capital de 500 l.st. (C) se împarte în materii prime, mijloace de muncă etc. în valoare totală de 400 l.st. (c) şi în 100 l.st. salarii (v); să presupunem în continuare că plusvaloarea = 100 l.st. (p). În acest caz, rata plusvalorii este

$= \frac{100\,\text{l.st.}}{100\,\text{l.st.}} = 100\%$. Dar rata profitului $\frac{p}{C} = \frac{100\,\text{l.st.}}{500\,\text{l.st.}} = 20\%$.

Este clar că rata profitului poate să depindă de împrejurări care nu influenţează cu nimic rata plusvalorii. Voi demonstra mai tîrziu, în cartea a treia a lucrării de faţă, că în anumite împrejurări aceeaşi rată a plusvalorii îşi poate găsi expresia în cele mai diferite rate ale profitului şi că diferite rate ale plusvalorii îşi pot găsi expresia în aceeaşi rată a profitului.

II. Ziua de muncă şi forţa productivă a muncii sînt constante, intensitatea muncii variază

Intensitatea crescîndă a muncii presupune o cheltuire sporită de muncă în acelaşi interval de timp. Ziua de muncă mai intensivă se întruchipează deci în mai multe produse decît ziua de muncă mai puţin intensivă care durează acelaşi număr de ore. E drept că aceeaşi zi de muncă dă produse mai multe şi atunci cînd sporeşte forţa productivă a muncii. Dar în acest caz valoarea unităţii de produs scade, deoarece costă mai puţină muncă decît înainte, în timp ce în primul caz rămîne neschimbată pentru că produsul costă aceeaşi cantitate de muncă ca înainte. Aici cantitatea de produse creşte fără ca preţul lor să scadă. O dată cu cantitatea lor creşte şi suma preţurilor lor, în timp ce în cazul creşterii forţei productive a muncii aceeaşi sumă de valoare se exprimă într-o masă de produse sporită. Prin urmare, dacă numărul de ore rămîne neschimbat, ziua de muncă mai intensivă se întruchipează într-o valoare nou creată mai mare, deci, în ipoteza că valoarea banilor rămîne neschimbată, în bani mai mulţi. Valoarea nou creată într-o zi de muncă variază deci o dată cu abaterile intensităţii sale de la gradul de intensitate normal, social. Aceeaşi zi de muncă nu se concretizează deci, ca înainte, într-o valoare nou creată constantă, ci în una variabilă, de pildă, ziua de muncă de douăsprezece ore mai intensivă, se concretizează în 7 şilingi, în 8 şilingi etc., în loc să se concretizeze în 6 şilingi ca ziua de muncă de douăsprezece ore de intensitate obişnuită. Este clar: dacă valoarea nou creată într-o zi de muncă variază, de pildă de la 6 şilingi la 8 şilingi, ambele părţi ale acestei valori nou create, adică preţul forţei de muncă şi plusvaloarea, pot creşte simultan fie în aceeaşi proporţie, fie în proporţii diferite. Preţul forţei de muncă şi plusvaloarea pot creşte

simultan de la 3 şilingi la 4 şilingi dacă valoarea nou creată creşte de la 6 la 8 şilingi. În acest caz creşterea preţului forţei de muncă nu este legată în mod necesar de o sporire a preţului ei peste valoarea ei. Ea poate, dimpotrivă, să fie însoţită de o scădere a preţului ei sub[*2] valoarea ei. Lucrul acesta se întîmplă ori de cîte ori urcarea preţului forţei de muncă nu compensează uzura ei accelerată.

Se ştie că, cu unele excepţii temporare, o schimbare în productivitatea muncii produce o schimbare în mărimea valorii forţei de muncă şi deci în mărimea plusvalorii numai atunci cînd produsele ramurilor industriale respective intră în consumul obişnuit al muncitorului. Această limitare dispare aici. Indiferent dacă mărimea muncii cheltuite se schimbă în mod extensiv sau intensiv, acestei schimbări de mărime îi corespunde o schimbare a mărimii valorii nou create, indiferent de natura articolului în care se concretizează această valoare.

Dacă intensitatea muncii ar spori în toate ramurile industriale în mod simultan şi uniform, noul grad de intensitate sporit ar deveni gradul de intensitate social normal, obişnuit, şi nu ar mai fi considerat ca mărime extensivă. Dar şi în acest caz gradele de intensitate medii ale muncii ar rămîne diferite la diferite naţiuni şi ar modifica deci aplicarea legii valorii la zilele de muncă ale diferitelor naţiuni. Ziua de muncă mai intensivă la o naţiune îşi găseşte expresia într-o sumă de bani mai mare decît ziua mai puţin intensivă la o altă naţiune[12)].

III. Forţa productivă şi intensitatea muncii sînt constante, ziua de muncă variază

Ziua de muncă poate să varieze în două sensuri. Ea poate fi redusă sau prelungită.

1. Reducerea zilei de muncă în condiţiile date, adică forţa productivă şi intensitatea muncii rămînînd aceleaşi, lasă neschimbată valoarea forţei de muncă şi deci timpul de muncă necesar. Ea reduce supramunca şi plusvaloarea. O dată cu mărimea absolută a acesteia din urmă scade şi mărimea ei relativă, adică mărimea ei în raport cu mărimea neschimbată a valorii forţei de muncă. Capitalistul ar putea să se despăgubească numai prin reducerea preţului forţei de muncă sub valoarea ei.

Toate obiecţiile curente împotriva reducerii zilei de muncă presupun că fenomenul are loc în condiţiile admise aici, în timp ce în realitate reducerea zilei de muncă este, dimpotrivă, sau precedată, sau urmată nemijlocit de o schimbare în productivitatea şi intensitatea muncii[13)].

2. Prelungirea zilei de muncă: să presupunem că timpul de muncă necesar este de 6 ore, respectiv că valoarea forţei de muncă este de 3 şilingi, şi că supramunca este de 6 ore, respectiv că plusvaloarea este de 3 şilingi. În acest caz, ziua întreagă de muncă este de 12 ore şi se exprimă într-o valoare-produs de 6 şilingi. Dacă ziua de muncă este prelungită cu 2 ore şi dacă preţul forţei de muncă rămîne neschimbat, în acest caz o dată cu mărimea absolută a plusvalorii creşte şi mărimea ei relativă. Cu toate că mărimea absolută a valorii forţei de muncă rămîne neschimbată, din punct de vedere relativ ea scade. În condiţiile menţionate la punctul I, mărimea relativă a valorii forţei de muncă nu putea să se schimbe fără să intervină o schimbare în mărimea ei absolută. Aici, dimpotrivă, schimbarea mărimii relative a valorii forţei de muncă este rezultatul unei schimbări a mărimii absolute a plusvalorii.

Întrucît valoarea nou creată în care se exprimă ziua de muncă creşte o dată cu prelungirea acestei zile de muncă, preţul forţei de muncă şi plusvaloarea pot creşte simultan, cu o mărime egală sau cu mărimi inegale. Această creştere simultană este deci posibilă în două cazuri: atunci cînd are loc o prelungire absolută a zilei de muncă sau atunci cînd intensitatea muncii creşte fără ca ziua de muncă să fie prelungită.

În cazul cînd se prelungeşte ziua de muncă, preţul forţei de muncă poate să scadă sub valoarea ei, deşi nominal el rămîne neschimbat sau chiar creşte. După cum ştim, valoarea pe o zi a

forţei de muncă se stabileşte, după cum ne amintim, în raport cu durata ei medie normală, adică în raport cu perioada normală de viaţă a muncitorului şi cu transformarea normală corespunzătoare, proprie naturii omului, a substanţei vitale în mişcare[14)]. Pînă la un anumit punct, uzura crescîndă a forţei de muncă, legată indisolubil de prelungirea zilei de muncă, poate fi compensată printr-o retribuire mai mare. Dincolo de acest punct însă uzura creşte în progresie geometrică, distrugîndu-se în acelaşi timp toate condiţiile normale de reproducere şi de activitate ale forţei de muncă. Preţul forţei de muncă şi gradul de exploatare a ei încetează a mai fi mărimi comensurabile între ele.

IV. Variaţii simultane în durata, în forţa productivă şi în intensitatea muncii

Aici sînt posibile, evident, un mare număr de combinaţii. Pot varia concomitent cei trei factori sau pot varia doi factori, iar unul să rămînă constant. Ei pot varia în proporţii egale sau în proporţii diferite, în acelaşi sens sau în sens opus, astfel ca variaţiile lor să se compenseze, parţial sau total. Totuşi, după concluziile trase de noi la punctele I, II şi III, analizarea tuturor cazurilor posibile nu prezintă dificultăţi. Obţinem rezultatul oricărei combinaţii posibile, considerînd pe rînd un factor variabil, iar pe ceilalţi constanţi. Aici vom menţiona, pe scurt, numai două cazuri importante.

1. Scăderea forţei productive a muncii concomitent cu prelungirea zilei de muncă:

Vorbind de scăderea forţei productive a muncii, avem în vedere ramuri de activitate ale căror produse determină valoarea forţei de muncă, de pildă o scădere a forţei productive a muncii ca urmare a scăderii fertilităţii solului şi, respectiv, a scumpirii produselor solului. Presupunem că ziua de muncă este de 12 ore şi că valoarea nou creată în această zi este de 6 şilingi, din care o jumătate înlocuieşte valoarea forţei de muncă, iar cealaltă jumătate reprezintă plusvaloare. Ziua de muncă se împarte, aşadar, în 6 ore de muncă necesară şi 6 ore de supramuncă. Să presupunem acum că din cauza scumpirii produselor solului valoarea forţei de muncă se urcă de la 3 şilingi la 4 şilingi, prin urmare timpul de muncă necesar se urcă de la 6 ore la 8 ore. Dacă ziua de muncă rămîne neschimbată, supramunca scade de la 6 ore la 4 ore, iar plusvaloarea de la 3 şilingi la 2 şilingi. Dacă ziua de muncă este prelungită cu 2 ore, adică de la 12 la 14 ore, supramunca continuă să fie de 6 ore, iar plusvaloarea de 3 şilingi, dar mărimea ei scade în comparaţie cu valoarea forţei de muncă măsurată prin munca necesară. Dacă ziua de muncă e prelungită cu 4 ore, adică de la 12 ore la 16 ore, raportul dintre plusvaloare şi valoarea forţei de muncă, dintre supramuncă şi munca necesară rămîne neschimbat, dar mărimea absolută a plusvalorii creşte de la 3 şilingi la 4 şilingi, mărimea absolută a supramuncii de la 6 ore la 8 ore de muncă, deci cu $^{1}/_{3}$ sau cu $33^{1}/_{3}\%$. Prin urmare, dacă forţa productivă a muncii scade şi concomitent se prelungeşte ziua de muncă, mărimea absolută a plusvalorii poate să rămînă neschimbată, în timp ce mărimea ei relativă scade; mărimea ei relativă poate să rămînă neschimbată, în timp ce mărimea ei absolută creşte; în sfîrşit, la un anumit grad de prelungire a zilei de muncă, pot creşte concomitent atît mărimea absolută, cît şi mărimea relativă a plusvalorii.

În perioada dintre anii 1799 şi 1815, creşterea preţurilor la mijloacele de subzistenţă a provocat în Anglia o urcare nominală a salariului, deşi salariul real, exprimat în mijloace de subzistenţă, a scăzut. Din acest fapt, West[i)] şi Ricardo au tras concluzia că reducerea productivităţii muncii agricole a provocat o scădere a ratei plusvalorii şi au făcut din această presupunere fantezistă punctul de plecare al unei analize importante privind corelaţia dintre mărimile salariului, profitului şi rentei funciare. În realitate însă, datorită intensităţii sporite a muncii şi prelungirii forţate a zilei de muncă, în această perioadă plusvaloarea a crescut atît din punct de vedere absolut, cît şi din punct de vedere relativ. A fost perioada în care s-a

încetăţenit prelungirea excesivă a zilei de muncă[15)], perioadă caracterizată mai ales prin creşterea rapidă a capitalului la un pol şi a pauperismului la celălalt pol[16)].

2. Creşterea intensităţii şi a forţei productive a muncii concomitent cu reducerea zilei de muncă:

Creşterea forţei productive a muncii şi creşterea intensităţii ei acţionează într-o privinţă în mod uniform. Ambele sporesc masa de produse obţinute într-o perioadă dată. Ambele reduc deci acea parte a zilei de muncă de care muncitorul are nevoie pentru producerea mijloacelor sale de subzistenţă sau a echivalentului lor. În general, limita minimă absolută a zilei de muncă este determinată de această parte componentă necesară a ei, dar susceptibilă de reducere. Dacă întreaga zi de muncă s-ar reduce la această parte a ei, supramunca ar dispărea, lucru imposibil în orînduirea capitalistă. Înlăturarea formei capitaliste de producţie va permite o limitare a zilei de muncă la munca necesară. Totuşi, celelalte împrejurări rămînînd neschimbate, această muncă necesară şi-ar lărgi cadrul. Pe de o parte, pentru că condiţiile de viaţă ale muncitorului ar fi mai bune, iar trebuinţele sale mai mari. Pe de altă parte, la munca necesară s-ar adăuga o parte din actuala supramuncă, şi anume munca pentru crearea unui fond social de rezervă şi de acumulare.

Cu cît forţa productivă a muncii creşte mai mult, cu atît poate fi redusă mai mult ziua de muncă şi cu cît ziua de muncă e redusă mai mult, cu atît poate să crească mai mult intensitatea muncii. Din punct de vedere social, productivitatea muncii creşte şi prin economisirea acesteia, care nu cuprinde numai economisirea de mijloace de producţie, ci şi evitarea oricărei munci inutile. Deşi modul de producţie capitalist impune economie în fiecare întreprindere, sistemul său anarhic de concurenţă generează o extraordinară irosire de mijloace de producţie sociale şi de forţă de muncă, precum şi un mare număr de funcţii actualmente inevitabile, dar în fond inutile.

Dacă intensitatea şi forţa productivă a muncii sînt date, acea parte a zilei de muncă sociale necesare pentru producţia materială este cu atît mai scurtă şi, în consecinţă, timpul pentru activitatea spirituală şi socială liberă a indivizilor este cu atît mai mare, cu cît munca e repartizată mai uniform între membrii societăţii apţi de muncă, cu cît una dintre păturile sociale are mai puţine posibilităţi de a scăpa de această necesitate naturală pe care o reprezintă munca, aruncînd-o în spinarea alteia. În acest sens, limita absolută pentru reducerea zilei de muncă este generalizarea muncii. În societatea capitalistă, timpul liber pentru o clasă se obţine prin transformarea întregii vieţi a maselor în timp de muncă.

Capitolul şaisprezece

Diferitele formule ale ratei plusvalorii

Am văzut că rata plusvalorii se exprimă în următoarele formule:

I.

$$\frac{\text{plusvaloare}}{\text{capital variabil}}\left(\frac{p}{v}\right) = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea forţei de muncă}} = \frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}}$$

Primele două formule reprezintă sub forma unui raport între valori ceea ce formula a treia reprezintă sub forma unui raport între timpurile în care aceste valori sînt produse. Aceste formule, care se pot înlocui între ele, sînt riguros logice. De aceea le găsim în economia

politică clasică; ele nu sînt însă elaborate în mod conştient. În schimb, aici întîlnim următoarele formule derivate:

II.

$$\left(\frac{\text{supramuncă}^{*1}}{\text{zi de muncă}}\right) = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea produsului}} = \frac{\text{plusprodus}}{\text{produs total}}$$

Acelaşi raport este exprimat aici pe rînd sub forma timpului de muncă, a valorilor în care se întruchipează acest timp de muncă şi a produselor în care există aceste valori. Se înţelege de la sine că prin valoarea produsului trebuie să se înţeleagă aici numai valoarea nou creată în cursul zilei de muncă, partea constantă a valorii produsului fiind exclusă.

În toate aceste formule, gradul real de exploatare a muncii, adică rata plusvalorii, este exprimat inexact. Să presupunem că ziua de muncă este de 12 ore. Menţinînd presupunerile din exemplul nostru precedent, gradul real de exploatare a muncii se exprimă în acest caz în raporturile:

$$\frac{\text{6 ore de supramuncă}}{\text{6 ore de muncă necesară}} = \frac{\text{plusvaloare de 3 şilingi}}{\text{capital variabil de 3 şilingi}} = 100\%.$$

Dar aplicînd formulele II obţinem:

$$\frac{\text{6 ore de supramuncă}}{\text{ziua de muncă de 12 ore}} = \frac{\text{plusvaloare de 3 şilingi}}{\text{valoarea nou creată de 6 şilingi}} = 50\%.$$

Aceste formule derivate exprimă în realitate proporţia în care ziua de muncă sau valoarea nou creată în cursul ei este repartizată între capitalist şi muncitor. Dacă ele sînt însă considerate ca expresii nemijlocite ale gradului de autovalorificare a capitalului, se ajunge la următoarea lege falsă: supramunca sau plusvaloarea nu poate să atingă niciodată proporţia de 100%[17)]. Întrucît supramunca poate să constituie întotdeauna numai o parte alicotă a zilei de muncă şi întrucît plusvaloarea poate să constituie întotdeauna numai o parte alicotă a valorii nou create, supramunca este întotdeauna în mod necesar mai mică decît ziua de muncă, adică plusvaloarea este întotdeauna mai mică decît valoarea nou creată.

Dar pentru ca între ele să existe un raport de $\frac{100}{100}$, ele trebuie să fie egale. Pentru ca supramunca să absoarbă întreaga zi de muncă (este vorba aici de ziua medie a săptămînii de muncă, a anului de muncă etc.), munca necesară trebuie să scadă la zero. Dar dacă dispare munca necesară, dispare şi supramunca, întrucît aceasta din urmă nu este decît o funcţie a celei dintîi. Raportul $\frac{\text{supramuncă}}{\text{zi de muncă}} = \frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea nou creată}}$ nu poate deci să atingă niciodată

limita $\frac{100}{100}$ şi cu atît mai puţin să crească la $\frac{100 + x}{100}$; dar acest lucru îl poate face rata plusvalorii, adică gradul real de exploatare a muncii. Să luăm, de pildă, calculul făcut de d-l L. de Lavergne[i], potrivit căruia muncitorul agricol englez primeşte numai $^1/_4$, iar capitalistul (arendaşul) $^3/_4$ din produs[18] sau din valoarea lui, oricum s-ar împărţi ulterior prada între capitalist şi proprietarul funciar etc. Raportul dintre supramunca muncitorului agricol englez şi munca sa necesară este 3:1, deci gradul exploatării este 300%.

Metoda proprie economiei politice clasice de a considera ziua de muncă mărime constantă a fost consolidată prin aplicarea formulelor II, căci aici supramunca este comparată întotdeauna cu o zi de muncă de o mărime dată. Acelaşi rezultat se obţine cînd se are în vedere exclusiv repartizarea valorii nou create. Ziua de muncă întruchipată deja într-o valoare nou creată este întotdeauna o zi de muncă de o mărime dată.

Prezentarea plusvalorii şi a valorii forţei de muncă drept fracţiuni ale valorii nou create — de altfel acest mod de prezentare rezultă din însuşi modul de producţie capitalist şi semnificaţia lui o vom explica mai tîrziu — ascunde caracterul specific al relaţiei capital, adică faptul că capitalul variabil se schimbă contra forţei de muncă vii şi că, respectiv, muncitorul este exclus de la produs. În locul acestui lucru se creează aparenţa unor relaţii de asociaţie, în care muncitorul şi capitalistul împart între ei produsul în raport cu participarea fiecăruia la formarea lui[19].

De altfel, formulele II pot fi întotdeauna reduse la formulele I. Dacă avem, de pildă, $\frac{\text{supramuncă de 6 ore}}{\text{zi de muncă de 12 ore}}$, atunci timpul de muncă necesar este egal cu ziua de muncă de 12 ore, minus supramunca de şase ore, prin urmare:

$$\frac{\text{supramuncă de 6 ore}}{\text{muncă necesară de 6 ore}} = \frac{100}{100}.$$

O a treia formulă, pe care întîmplător am anticipat-o, este:

III.

$$\frac{\text{plusvaloare}}{\text{valoarea forţei de muncă}} = \frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}} = \frac{\text{muncă neplătită}}{\text{muncă plătită}}.$$

După expunerea de mai sus este exclusă interpretarea greşită la care ar putea da loc formula $\frac{\text{muncă neplătită}}{\text{muncă plătită}}$, şi anume că ceea ce plăteşte capitalistul ar fi munca şi nu forţa de muncă. $\frac{\text{Muncă neplătită}}{\text{muncă plătită}}$ nu este decît o expresie populară pentru $\frac{\text{supramuncă}}{\text{muncă necesară}}$.

Capitalistul plăteşte valoarea, respectiv preţul care se abate de la valoare al forţei de muncă şi, datorită schimbului, are la dispoziţie forţa de muncă vie. Utilizarea acestei forţe de muncă se împarte în două perioade. Într-o perioadă muncitorul nu produce decît o valoare egală cu valoarea forţei sale de muncă, deci numai un echivalent. În schimbul preţului forţei de muncă pe care l-a avansat, capitalistul capătă astfel un produs avînd acelaşi preţ. E ca şi cum ar fi cumpărat produsul finit pe piaţă. În perioada supramuncii, dimpotrivă, utilizarea forţei de muncă creează valoare pentru capitalist, fără ca acest lucru să-l coste vreun echivalent[20)]. Punerea în funcţiune a forţei de muncă nu-l costă nimic. În acest sens, supramunca poate fi numita muncă neplătită.

Așadar, capitalul nu numai că comandă munca, cum spune A. Smith[i)]. În esenţă, el comandă munca neplătită. Orice plusvaloare, indiferent de forma specială sub care s-ar cristaliza ulterior, sub formă de profit, dobîndă, rentă etc., este prin însăşi substanţa ei materializare de timp de muncă neplătit. Misterul autovalorificării capitalului constă în faptul că acesta dispune de o anumită cantitate de muncă neplătită a altuia.